

С. Е. Сардак

ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

2018

УДК 001.891(075.8)
ББК 72я73
С 20

*Ухвалено вченою радою
Дніпровського гуманітарного університету
як навчальний посібник
Протокол №1 від 27.09.2017 р.*

Рецензенти:

Коміренко В. І. – доктор економічних наук, професор кафедри економіки та менеджменту туристичної діяльності Дніпровського гуманітарного університету;

Корнєєв М. В. – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин Університету митної справи та фінансів.

Сардак С. Е. Основи наукових досліджень : навч. посібник / С. Е. Сардак. – Д. : ДГУ, 2018. – 103 с.

Розглянуто основи, методологія та організація наукових досліджень з урахуванням національного та світового досвіду. Навчальний посібник надає можливість самостійно опанувати курс «Основи наукових досліджень». Уміщено основні поняття сфери наукових досліджень, питання щодо підготовки до семінарських занять, оцінювання рівня засвоєння матеріалу та список рекомендованих джерел. Призначено для викладачів, молодих вчених, студентів вищих навчальних закладів, слухачів шкіл бізнесу та масового читача.

© С. Е. Сардак, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Тема 1. Наука як продуктивна сила.....	7
1.1. Історія становлення, роль і сучасний зміст науки.	
1.2. Класифікація наук.	
1.3. Законодавчо-нормативне регулювання розвитку науки в Україні.	
1.4. Організація наукової діяльності в Україні.	
1.5. Міжнародна наукова співпраця України.	
1.6. Підготовка наукових кадрів та їх зайнятість в Україні.	
Тема 2. Основи методології науково-дослідної діяльності.....	16
2.1. Поняття методології наукових досліджень.	
2.2. Аспекти методології теоретичних та емпіричних досліджень.	
2.3. Методи наукових досліджень.	
Тема 3. Опанування та використання законів у науковому дослідженні.....	22
3.1. Закономірності у природі та суспільному житті.	
3.2. Закон як категорія.	
3.3. Закони у природничо-технічних, соціальних та гуманітарних науках.	
3.4. Сутність економічних законів та їх класифікація.	
Тема 4. Здійснення наукового дослідження.....	31
4.1. Сутність і основні етапи здійснення наукового дослідження.	
4.2. Застосування системного підходу в наукових дослідженнях.	
Тема 5. Інформаційна база наукових досліджень.....	36
5.1. Роль інформації та джерела наукових досліджень.	
5.2. Структура та призначення наукових документів.	
5.3. Основи збору інформаційного матеріалу для наукових досліджень.	
5.4. Методика пошуку прикладної інформації.	
Тема 6. Методика виконання та захист курсових і дипломних робіт.....	46
6.1. Поняття, загальна характеристика та вимоги до курсових і дипломних робіт.	
6.2. Основні етапи підготовки курсових і дипломних робіт.	
6.3. Структура та оформлення курсових і дипломних робіт.	
6.4. Підготовка до захисту та захист курсової і дипломної роботи.	
Тема 7. Організаційні аспекти формування науково-педагогічних кадрів.....	57
7.1. Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру.	
7.2. Здобуття та присудження наукового ступеня.	
7.3. Процедура присвоєння вчених звань.	
Тема 8. Організація роботи наукового колективу.....	63
8.1. Етичні норми та цінність науки.	
8.2. Формування згуртованості наукового колективу.	
8.3. Організаційні аспекти роботи наукового колективу.	
8.4. Робоче місце й робочий день науковця.	
ПІСЛЯМОВА.....	69
ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	70

ІНДИВІДУАЛЬНІ СЕМЕСТРОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	72
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ.....	74
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	81
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Розвиток суспільних відносин суттєво залежить від усвідомлення людьми наукових здобутків та вміння раціонально опрацювати ресурси середовища життєдіяльності. Це виявляється можливим лише за рахунок вивчення форм наукових досліджень. Саме тому, у навчальному посібнику узагальнено розрізнені минулі та сучасні здобутки вітчизняних і закордонних науковців, які з різних кутів зору вивчали основи, методологію та організацію наукових досліджень, щоб створити цілісну картину науково-методичних основ дисципліни «основи наукових досліджень». Навчальний посібник розраховано на викладачів, аспірантів, студентів, а також усіх не байдужих до творчої діяльності.

Об'єктом курсу основи наукових досліджень є пізнавальна та творча сфера діяльності людства.

Предметом курсу основи наукових досліджень є збір, відображення та аналіз даних про проблеми, пов'язані з закономірностями розвитку природи і суспільства та способами впливу на навколишній світ.

Метою курсу основи наукових досліджень є формування уявлення у читачів про теоретичні основи, методологію здійснення та прикладні аспекти раціональної організації наукових досліджень. В освітньому процесі метою підготовки студентів і аспірантів до наукових досліджень є залучення їх до науково-дослідної роботи, ознайомлення зі стратегією і тактикою проведення досліджень, надання знань щодо методології, методики й інструментарію дослідження, а також забезпечення методологічним і методичним інструментарієм для написання дипломних і дисертаційних робіт, сприяння втіленню дослідницьких та інноваційних підходів, методів, технологій в подальшу виробничу діяльність.

Завдання курсу основи наукових досліджень: опанування основних наукових підходів, методів, засобів і технологій дослідницької та інноваційної діяльності; формування у майбутніх фахівців вмінь і навичок проведення фундаментальних і прикладних досліджень.

При якісному вивченні дисципліни фахівець повинен знати: основні наукові підходи, методи, засоби і технології дослідницької та інноваційної діяльності.

Підготовлений фахівець повинен вміти: застосовувати науковий інструментарій для оптимізації конкретних систем, пов'язаних з актуальними проблемами професійної діяльності.

Вивчення курсу основи наукових досліджень передбачає лекційні та практичні заняття, самостійну роботу та контроль знань.

Лекційні заняття є аудиторні та призначені для теоретичного осмислення й узагальнення розділів, що складають курс.

Практичні заняття також є аудиторні й проводяться у вигляді семінарів, практично-розрахункових занять та лабораторних робіт. Вони сприяють закріпленню і більш глибокому вивченню визначених аспектів лекційного матеріалу на практиці, що стає можливим за допомогою колективного

обговорення сучасного стану досліджуваних питань, які розглядаються навчальною дисципліною. Теми практичних занять визначаються згідно з навчальною програмою та наводяться в інструктивно-методичних матеріалах.

Самостійна робота студентів полягає: в опрацюванні програмного матеріалу, що не викладається на лекціях; підготовці до практичних занять; підготовці до поточного та підсумкового контролю.

Форми контролю: модульні роботи, контрольні роботи, залік або екзамен.

Тема 1. Наука як продуктивна сила

1.1. Історія становлення, роль і сучасний зміст науки.

1.2. Класифікація наук.

1.3. Законодавчо-нормативне регулювання розвитку науки в Україні.

1.4. Організація наукової діяльності в Україні.

1.5. Міжнародна наукова співпраця України.

1.6. Підготовка наукових кадрів та їх зайнятість в Україні.

1.1. Історія становлення, роль і сучасний зміст науки.

Наука як сфера пізнання та організованого вироблення знань, має свої витоки у далекому минулому і перманентно розвивається протягом усієї історії людства. З розвитком писемності в стародавніх цивілізаціях, тисячі років тому, почали накопичуватися і осмислюватися емпіричні знання про природу, людину і суспільство. На території сучасної Євразії осередки науки в стародавній Греції виникли у VI-V ст. до н.е., які з часом перетворювалися на освітні заклади (так у 380-х роках до н. е. біля міста Афіни, Платон створив філософську школу яка іменувалася «академією» і розташовувалася в саду).

У сучасному розумінні, наука почала розвиватися з відкриттям університетів. Наприклад, в 859 р. в Марокко у місті Фес був заснований університет Аль-Карауїн, в тому ж IX столітті – Університет Салерно, а також літературні школи у Великій-Преславі і Охриді, засновані болгарським царем Борисом I, а в Англії у 1096 р. відкрито Оксфордський університет.

Роль науки у суспільному розвитку історично змінювалася і продовжує трансформуватися. У далекому минулому наука була органічно пов'язана з побутом та практичною діяльністю і її головна функція була у фрагментарному життєво-необхідному пізнанні. З часом, протягом багатьох століть єдиною функцією науки було накопичення фактів і розкриття закономірностей навколишнього світу. Наука вивчала наявний світ, але не ставила питання про те як його змінювати. Промислова революція (яка розпочалася в Англії у другій половині XVIII ст. і впродовж XIX ст. поширилася на інші країни Європи, США та Японію) та поширення протестантизму сформували нові функції науки, пов'язані з її участю у розвитку та вдосконаленні матеріального виробництва. Науково-технічний прогрес XX ст. обумовив розширення функцій науки у сфері управління і наука почала спрямовуватися на виробництво і використання, систематизованих, об'єктивних знань про дійсність, тобто пізнання об'єктивного світу, щоб його вивчати задля можливого вдосконалення. Відповідно на сучасному етапі розвитку науки сформовано *функції науки*:

- пізнавальну – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства;
- практичну – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва;

- культурно-виховну – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини.

У сучасній літературі є багато різних підходів до визначення та тлумачень терміну «наука» і дати остаточне визначення її сутності неможливо і навіть недоцільно. При цьому науку розглядають як:

- всезагальний досвід людства;
- одну з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу;
- систему достовірних і безперервно оновлюваних знань про закономірності розвитку природи та суспільства й способи впливу на навколишній світ;
- сукупність соціальних інструментів та інститутів певної спрямованості, які розвиваються як безпосередня продуктивна сила;
- особливу форму людської діяльності, яка склалася історично і має своїм результатом цілеспрямовано відібрані факти, гіпотези, теорії, закони і методи дослідження;
- організоване вироблення відповідного різновиду знання;
- усе те, чим займаються науковці.

Завданням науки є опис, пояснення і прогнозування процесів та явищ дійсності на основі законів, що нею відкриваються.

Предметом науки є пов'язані між собою форми руху матерії або особливості відображення їх у свідомості.

Однак треба відрізнити науку від побутової життєдіяльності, теології, магії, а також лженауки. Допомогти в цьому можуть *ознаки науки*:

- наявність термінологічно-мовної бази (символи, терміни, категорії, мова);
- наявність систематизації знання (концепції, теорії, методології, методики, гіпотези);
- наявність інструментарію вимірювання (показники, інструменти, засоби, механізми);
- наявність наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- практична значущість явища, що вивчається і знань про нього;
- врахування попередніх наукових результатів – спадковість здобутого наукового знання;
- продукування нового знання та створення нових розробок;
- адекватні наукові дії суб'єктів наукової діяльності (особистостей, колективів, установ) згідно законів, принципів та етики науки, а також діючого законодавства.

Також необхідно усвідомлювати, що не усі знання (й навіть знання зведені у систему) є науковими знаннями. Якщо основою буденних знань є прості індуктивні узагальнення, емпіричним чином встановлені правила, то наукові знання спираються на методи пізнання і закономірності. Так, практичні посібники зі слюсарної справи є певною системою знань, але їх не можна віднести до наукових, тому що вони не розкривають нових явищ у

технології виробництва, а містять конкретні загальновідомі прийоми виконання робіт, що постійно повторюються у виробництві.

1.2. Класифікація наук.

Класифікація наук являє собою багатоступінчатий, розгалужений поділ наук, який використовує на різних історичних етапах поділу різні підстави.

Так, *теоретичний поділ наук* здійснюється певними науковцями, авторськими колективами і установами, який висвітлюється у наукових публікаціях і застосовується із різним ступенем уніфікованості та узгодження у науковому просторі.

Наприклад, ще в античності, Демокріт (460-370 до н.е.) класифікував наукову систему на три частини: вступну або «каноніку» (вчення про істину та її критерії), «фізику» (наука про прояви буття), «етику» (похідна від фізики). Ф. Бекон (1561-1626) поділяв знання на такі, що вгадують природу та тлумачать її. Розподіл наук по їх предмету і методу запропоновано в ХІХ ст. В. Віндельбандом і детально розроблено пізніше Г. Ріккертом, які визначали «науки про природу» і «науки про культуру». Е. Гусерль поділяв усі науки на «дескрептивні» (описові) та «точні». Також існують й інші підстави для теоретичної класифікації наук: форми руху матерії або структурно-ієрархічні рівні матеріального і духовного буття (Ф. Енгельс, Б. М. Кедров); потреби інформаційного суспільства, забезпечення науки інформацією (Брюллієн, Ж. Ж. Серван-Шрейбер); створення єдиної науки про людину (К. Маркс, І. Т. Фролов); теорії ноосферогенезу (В. Вернадський, П. Т. де Шарден, Е. Леруа); металогіки, мета-науки (А. Тарський, В. Гейзенберг) тощо.

Поширеною є класифікація наук за предметом дослідження, коли виокремлюються три великі групи або блоки наук:

- I варіант назв – «природничі» (вивчають природу), «суспільні» (вивчають суспільство), «технічні» (вивчають закономірності розвитку техніки);
- II варіант назв – «природничо-технічні» (вивчають закони природи і способи їхнього освоєння), «соціальні» (об'єктом тут виступають різні суспільні явища та їхні закони), «гуманітарні» (вивчають саму людину як соціальну особистість);
- III варіант назв – «природничі та технічні» (фізика, хімія, біологія та ін.), «суспільні» (економічні, історичні, філологічні та ін.), «наука про мислення» (філософія, логіка, психологія та ін.);
- IV варіант назв – «природничі науки», «соціальні та гуманітарні науки», «формальні науки».

За формами наукової діяльності традиційно виокремлюють: «фундаментальну» (теоретичну) науку, «прикладну» науку, «наукознавство».

Але при цьому треба враховувати, що у країнах існують й індивідуальні підходи до *практичної класифікації наук*, які обумовлені її нормативно-правовим полем та практичними аспектами функціонування органів державної влади чи наукових установ. Наприклад, поділ наук в

Україні (згідно Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей» № 1057 від 14.09.2011 р.), передбачає виокремлення 27 галузей наук: фізико-математичні науки, хімічні науки, біологічні науки, геологічні науки, технічні науки, сільськогосподарські науки, історичні науки, економічні науки, філософські науки, філологічні науки, географічні науки, юридичні науки, педагогічні науки, медичні науки, фармацевтичні науки, ветеринарні науки, мистецтвознавство, архітектура, психологічні науки, військові науки, національна безпека, соціологічні науки, політичні науки, фізичне виховання та спорт, державне управління, культурологія, соціальні комунікації.

Також, зауважимо, що згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» № 266 від 29.04.2015 р. виокремлюються 29 галузей знань: освіта/педагогіка; культура і мистецтво; гуманітарні науки; богослов'я; соціальні та поведінкові науки; журналістика; управління та адміністрування; право; біологія; природничі науки; математика та статистика; інформаційні технології; механічна інженерія; електрична інженерія; автоматизація та приладобудування; хімічна та біоінженерія; електроніка та телекомунікації; виробництво та технології; архітектура та будівництво; аграрні науки та продовольство; ветеринарна медицина; охорона здоров'я; соціальна робота; сфера обслуговування; воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону; цивільна безпека; транспорт; публічне управління та адміністрування; міжнародні відносини.

Відповідність Переліку наукових спеціальностей (Перелік 2011) та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015) визначається у Наказі Міністерства освіти і науки України від 06.11.2015 № 1151 «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 266 від 29 квітня 2015 року».

1.3. Нормативно-правове регулювання розвитку науки в Україні.

Нормативно-правове регулювання розвитку науки в Україні складається як із законодавчих, так і підзаконних актів, а також включає внутрішні нормативні документи суб'єктів наукової діяльності, які оновлюються і доповнюються. Їх перелік наведено нижче.

- «Конституція України», прийнята на V сесії ВРУ 28.06.96 р. В ній визначено, що кожен має право на освіту (ст.53); громадянам гарантується свобода наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством (ст.54).

- Кодекси України, у тому числі: «Податковий кодекс України» (від 02.12.2010 № 2755-VI), «Господарський кодекс України» (від 16.01.2003 № 436-IV), «Кодекс законів про працю України» (від 10.12.71 № 322-VIII).
- Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 13.12.91 р. № 1977-XII визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку.
- Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.
- Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII визначає метою освіти всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.
- Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. № 2984-III розкриває засади підготовки наукових та науково-педагогічних працівників, зокрема, в аспірантурі, асистентурі-стажуванні та докторантурі; наукової та науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах.
- Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. № 1775-III визначає, що ліцензуванню підлягає професійна діяльність у сфері надання соціальних послуг.
- Положення «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 р. № 309, регламентує діяльність у галузі підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів і є обов'язковим для всіх вищих навчальних закладів та наукових установ України незалежно від їх підпорядкованості та форми власності.
- «Порядок присудження наукових ступенів», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, визначає порядок присудження наукових ступенів доктора і кандидата наук.
- «Порядок присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2016 № 13, визначає механізм присвоєння науковим і науково-педагогічним працівникам вчених звань вченими радами вищих навчальних закладів або вченими (науково-технічними) радами

наукових установ, основні критерії оцінки їх науково-педагогічної або наукової діяльності, а також порядок позбавлення вчених звань.

- Статутні документи науково-освітніх установ, зокрема, ВНЗ. В них детально регламентується діяльність цих установ в галузі науки: її тематика, організація, фінансування, координація наукових досліджень з іншими суб'єктами науки в Україні і за кордоном тощо.

1.4. Організація наукової діяльності в Україні.

Наукову діяльність в Україні здійснюють наступні установи:

- Міністерство освіти і науки України – займається організацією, координацією та фінансуванням науки в Україні.
- Національна академія наук України (НАН) – організовує і здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних і гуманітарних наук, а також координує здійснення фундаментальних досліджень в наукових установах та організаціях незалежно від форм власності (складається із відділень відповідних галузей науки, які об'єднуються у науково-дослідні інститути (НДІ)).
- Державні галузеві академії наук – державні спеціалізовані наукові установи, що координують, організують і проводять дослідження у відповідних галузях науки і техніки (Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, які також складаються з НДІ різного профілю).
- Відомчі галузеві НДІ, підпорядковані міністерствам і відомствам (наприклад, Міністерству економічного розвитку і торгівлі України підвідомчий Науково-дослідний економічний інститут, Міністерству фінансів України – НДІ фінансів, Держкомстату України – НДІ статистики).
- Громадські спеціалізовані академії – наукові установи, що об'єднують учених на громадських засадах за профілем їх наукової діяльності (у тому числі Українська міжнародна академія оригінальних ідей, Академія інженерних наук, Українська технологічна академія).
- Наукові товариства – громадські спеціалізовані організації.
- Вищі навчальні заклади – університети, академії, інститути, консерваторії, що мають спеціальні підрозділи, які займаються науково-дослідною роботою за рахунок бюджетних та госпрозрахункових коштів (дослідження виконуються науковими та науково-педагогічними працівниками, докторантами, аспірантами, студентами із залученням учених).

1.5. Міжнародна наукова співпраця України.

Для України, яка має вагомий науково-технічний потенціал, міжнародна науково-практична співпраця є одним із пріоритетних напрямів

державної науково-технічної політики. *Форми міжнародної наукової співпраці науковців є:* спільні дослідження, спільні публікації, міжнародні конференції, стажування, навчання, отримання міжнародних грантів, спільні програми, спільні проекти, тимчасове працевлаштування, спільне виробництво тощо.

Україні вдалося зберегти у діючому стані ряд наукових шкіл лише завдяки співпраці із вченими інших країн та участі у виконанні міжнародних проектів: підписано десятки міждержавних угод про співпрацю у сфері науки і технологій, розвивається науково-технічна співпраця між Україною та ЄС за програмами: TACIS – програма технічного сприяння країнам, що виникли на теренах СРСР (за винятком країн Балтії); NCO COPERNICUS – програма комісії Європейської спільноти з науково-технічного співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи орієнтована на підтримку прикладних досліджень і дослідно-конструкторських робіт; ERASMUS – програма обмінів студентів, викладачів та науковців країн-членів ЄС, а також Ісландії, Ліхтенштейну, Македонії, Норвегії, Туреччини; HORIZON 2020 – найбільша рамкова програма ЄС з фінансування науки та інновацій з загальним бюджетом близько 80 млрд. євро, розрахована на 2014-2020 рр.

Крім того, активізується співробітництво з INTAS, спеціальною науковою структурою при Євросоюзі, яка займається фінансуванням спільних наукових проектів з країнами СНД.

Досить вагомою є співпраця через американські міжнародні фонди. Зокрема, особливу роль у розвитку наукових відносин між Україною та США відіграє Фонд цивільних досліджень і розвитку – за його програмами вітчизняні вчені беруть участь у виконанні спільних наукових проектів.

Одним із видів діяльності у науково-технічній сфері є співпраця України з НАТО. У рамках програм Ради євроатлантичного партнерства українськими науковцями отримано сотні грантів, що надає українським науковцям можливість брати участь у проведенні різного роду досліджень.

Україна протягом усього часу незалежності робить кроки на шляху до цивілізованої інтеграції у світовий та європейський науково-технологічний простір і вона ще не досягла визнаного статусу рівноправного суб'єкта науково-технічної співпраці і тому залишається країною, що переважно постачає кваліфіковані кадри промислово розвинутих державам. Але така ситуація потребує кардинальних змін.

Поступово український науковий простір інтегрується зі світовим. Цьому сприяє висока мобільність наукових кадрів та міжнародного технологічного обміну (у тому числі підвищення професійних вимог до науковців: знання іноземних мов, публікації у наукових виданнях, які входять до провідних наукометричних баз Scopus або Web of Science, навчання, стажування, праця та співробітництво у вищих навчальних закладах, науковій (або науково-технічній) установі в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС).

1.6. Підготовка наукових кадрів та їх зайнятість в Україні.

Людським ресурсом для підготовки *наукових кадрів* є кваліфіковані випускники вищих навчальних закладів, які отримують спочатку кваліфікацію бакалавра, а потім магістра. Обсяг підготовки та співвідношення бакалаврів і магістрів у країнах відрізняється. Наприклад у постраданському просторі більшість бакалаврів закінчує магістратуру, у той час як у США співвідношення випуску бакалаврів і магістрів складає 9:1.

У минулі часи бакалавром (у Франції з 1808 р. та в деяких інших країнах) називали особу, що одержала диплом про закінчення середньої освіти. В духовних академіях Росії та України до 1869 р. бакалавром вважався науковець, що мав звання викладача (доцента). Зараз у більшості країн *бакалавр* – це освітній ступінь, що здобувається студентом після освоєння програм базової вищої освіти (у світовій практиці – 3-6 років навчання у вищому навчальному закладі). Згідно Закону України «Про освіту» бакалавр – є освітньо-кваліфікаційний рівень, який відповідно Закону України «Про вищу освіту» постає освітнім ступенем (здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом), що відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Здобуття вищої освіти і отримання диплома бакалавра передбачає успішне виконання особою відповідної освітньо-професійної програми, підсумковим елементом якої є захист дипломної роботи.

Впродовж історії термін «магістр» мав різне значення. У Стародавньому Римі – це був титул деяких службовців, у Візантії – високий придворний титул, у середні віки – голова духовного або рицарського ордену, у Західній Європі за середньовіччя – викладач гуманітарних наук, у дореволюційній Росії – перший учений ступінь. Зараз у країнах світу вважається, що *магістр* – це: освітній ступінь, що здобувається студентом після освоєння програм повної вищої освіти та присуджується після спеціального іспиту та захисту магістерської роботи (або єдиного державного кваліфікаційного іспиту); учений (науковий) ступінь перед кандидатом наук або доктором філософії; освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра чи спеціаліста (у світовій практиці упродовж 1-3 роки навчання у вищому навчальному закладі) здобув поглиблені спеціальні інноваційні уміння та знання. Згідно Закону України «Про освіту» магістр є освітньо-кваліфікаційним рівнем, який відповідно Закону України «Про вищу освіту» постає освітнім ступенем (здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом), що відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань

інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності. Здобуття вищої освіти і отримання диплома магістра передбачає успішне виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Цільова підготовка *науково-педагогічних кадрів* в Україні здійснюється через *аспірантуру* та *докторантуру* (про це детально буде розглянуто у сьомій темі курсу).

До *наукових кадрів* належать:

- академіки і члени-кореспонденти всіх академій;
- усі особи, що мають науковий ступінь і вчене звання, незалежно від місця роботи;
- особи, які ведуть науково-дослідну роботу в наукових закладах, а також науково-педагогічну роботу у ВНЗ;
- спеціалісти, зайняті науковою роботою на промислових підприємствах та у проектних організаціях.

Провідною ланкою системи наукових кадрів є наукові працівники вищої кваліфікації. В Україні *наукові кадри вищої кваліфікації* характеризуються:

- *присудженням науковим ступенем* (підтверджується дипломом): кандидат наук (доктор філософії, а за англійською аббревіатурою Ph.D.), доктор наук;
- *присвоєним вченим званням* (підтверджується атестатом): доцент, старший дослідник (старший науковий співробітник), професор;
- *статусом членства у академіях* (обираються голосуванням у цих структурах, що, зазвичай, підтверджується дипломом): дійсний член (академік), член-кореспондент, іноземний член тощо;
- *державними та/або недержавними нагородами, званнями, відзнаками* (підтверджуються відповідними документами);
- *посадою* (зазвичай на контрактній основі – штатний працівник або сумісник):

1) у тому числі, *науково-педагогічні посади*: асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор, заступник завідувача кафедри, завідувач кафедри, заступник декана, декан, проректор, ректор;

2) у тому числі, *наукові посади*: молодший науковий співробітник, науковий співробітник, старший науковий співробітник, інженер, інженер II категорії, інженер I категорії, провідний інженер (керівник групи обробки даних), провідний науковий співробітник (керівник проекту), начальник відділу, головний науковий співробітник (керівник напрямку), головний інженер, керівник (директор).

Науковий потенціал України зосереджений у чотирьох основних секторах: академічному, галузевому, вищої освіти і заводському. Протягом останніх років в Україні є відносно стабільною кількість науково-дослідних організацій та вищих навчальних закладів і, навпаки, зменшується кількість конструкторських організацій, дослідних заводів, проектних та проектно-наукових організацій, науково-дослідних та конструкторських підрозділів на промислових підприємствах.

Тема 2. Основи методології науково-дослідної діяльності

2.1. Поняття методології наукових досліджень.

2.2. Аспекти методології теоретичних та емпіричних досліджень.

2.3. Методи наукових досліджень.

2.1. Поняття методології наукових досліджень.

Методологія походить від грецького слова *methoges* – пізнання і *logos* – вчення. Отже, це вчення про методи дослідження, про правила мислення при створенні теорії науки. Але поняття методології є складним і в наукових джерелах, залежно від контексту, даний термін трактується по-різному:

- теорія методів дослідження, створення наукових концепцій, як системи знань про теорію науки або системи методів дослідження;
- певна система основоположних ідей;
- вчення про систему наукових принципів і способів дослідницької діяльності, на основі яких базується дослідження та проводиться вибір пізнавальних засобів і прийомів дослідження;
- філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності, використання принципів світогляду в процесі пізнання й практики;
- наука про структуру, логічну організацію, засоби і методи діяльності взагалі;
- окрема наукова дисципліна, яка вивчає технологію проведення наукових досліджень;
- опис і аналіз етапів досліджень і низку інших проблем;
- сукупність засобів, методів, прийомів, які застосовують у певній науці;
- сукупність правил визначення понять, виведення одних знань з інших, методів, прийомів, операцій наукового дослідження у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження;
- галузь знань, яка вивчає засоби, принципи організації пізнавальної і практично-перетворюючої діяльності людини;
- схема, план вирішення поставлених завдань наукового дослідження.

Зазвичай під терміном «методологія» розуміють перш за все методологію наукового пізнання, яка являє собою сукупність теоретичних положень про підходи до побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності. Відповідно методологія розкриває: мету, функції, принципи,

методику, методи, моделі, механізми, технології та техніку, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань.

Головна мета (стратегічний орієнтир спрямування) – передбачає концептуалізацію кінцевого стану, процесу або конструкції дослідженого об'єкту.

Основні функції (спеціалізовані види діяльності) зводяться до: визначення способів отримання наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; визначення певного шляху, на якому досягається науково-дослідна мета; забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; введення нової інформації до фонду теорії науки; уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять у науці; створення системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання.

Принципи (конструктивні підходи) визначають яким чином функціонує об'єкт, наприклад, принципами є науковість, адекватність, цілеспрямованість, економічність тощо.

Методика постає системною сукупністю прийомів дослідження, це система правил використання методів, прийомів і техніки дослідження.

Метод – це: прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо); спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; впорядкована система, в якій визначається, відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і практичним матеріалом у визначеній послідовності.

Модель постає зразком, що відтворює, імітує будову і дію якогонебудь об'єкта й використовується для одержання нових знань про об'єкт.

Механізм розкриває внутрішню будову об'єкта та постає пристроєм або сукупністю станів і процесів, з яких він складається.

Технологія є сукупністю способів виробництва матеріалів, інформації, продуктів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо.

Техніка є сукупністю засобів і знарядь праці, що застосовуються в суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей.

2.2. Аспекти методології теоретичних та емпіричних досліджень

Найбільш високою формою результатів методології дослідження є – створення теорії. *Теорія* – є сукупністю основних ідей, понять, тлумачень в тій чи іншій галузі науки, об'єднаних в одну достовірну систему знань про об'єкт. Необхідними елементами теорії є експериментальні факти, гіпотези, закони. Завдання і роль наукової теорії в найбільшій мірі проявляються в поясненні механізму і суті відомих явищ і особливо в прогнозуванні нових, які раніше не спостерігались. Теорія має характеризуватися евристичністю, конструктивністю, простотою. Розвиток теорії здійснюється двома шляхами: еволюційним, коли теорія зберігає свою якісну визначеність, і революційним – коли проходить зміна її основних вихідних компонентів, математичного

апарату і методології. По суті це є створення нової теорії, яке відбувається тоді, коли можливості старої теорії вичерпані. У сучасних теоріях прийнято виділяти такі основні компоненти: вихідну експериментальну основу у вигляді фактів, що вимагають теоретичного пояснення; вихідну теоретичну основу – ідеалізовану модель найбільш суттєвих зв'язків з реальністю об'єкта теорії, яка створюється на основі сукупності першопочаткових постулатів, аксіом, гіпотез тощо; логіку теорії – багато допустимих у рамках теорії правил логічного висновку і доведень; сукупність теоретично виведених тверджень з їх доведенням, які є основним масивом теоретичного дослідження і теоретичних знань.

Теоретичне дослідження з методологічної точки зору належить до вищого рівня наукового знання. Воно розкриває і обґрунтовує більш глибинні і суттєві сторони явищ, які вивчаються. На теоретичному рівні проводяться логічні дослідження зібраних фактів, вироблення понять, тверджень, робляться умозаключення. На теоретичному рівні дослідження зазвичай використовуються такі загальнонаукові методи: прийняття гіпотез, метод аналогій, ідеалізація, формалізація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, розумовий експеримент тощо.

Емпіричне дослідження спрямоване на виявлення, точний опис і детальне вивчення різних фактів, явищ і процесів. Емпіричні дослідження дають можливість отримувати різнобічну інформацію про стан явищ, процесів і об'єктів. Результатом емпіричних досліджень, що проводяться дослідним шляхом, є конкретні факти, за якими здійснюється констатація суттєвих кількісних і якісних ознак і властивостей об'єкта, що вивчається, і вони стають носіями елементарного знання. Відносна постійність емпіричних характеристик та зв'язків між ними, які досліджуються в об'єкті, багаторазово реєструються в досліді, вираховуються за допомогою емпіричних правил і законів, частина яких має ймовірний характер. На емпіричному рівні пізнання формується ряд прикладних наук і зазвичай застосовуються методи: опису, спостереження та експерименту.

При здійсненні теоретичних та емпіричних досліджень, а також при демонстрації досягнутих результатів, дослідники мають застосовувати відповідне *обладнання, комп'ютерну техніку та програмне забезпечення*, яке розроблюється індивідуально на замовлення або використовуються поширені програми (наприклад, Word, Excel, PowerPoint, Statistica, STATGRAPHICS Plus, SPSS Statistics, Mathcad та багато інших).

2.3. Методи наукових досліджень.

Для якісного здійснення наукового дослідження досліднику необхідно самостійно вибрати та застосувати адекватні методи. При цьому необхідно враховувати, що у науці історично сформовано низку методів, які мають свою область застосування. Відповідно певний метод у одному дослідженні може відігравати ключову роль, а у іншому його застосування є взагалі неприйнятним і помилковим. Наприклад, при дослідженні соціально-економічних систем може бути застосованим спеціальний метод –

анкетування, але при дослідженні технічних систем його застосування неможливе.

При організації наукового дослідження обов'язково використовують закальонаукові методи, які, у свою чергу продукують ієрархічно вищі (комбіновані методи, закони, теорії) або нижчі (спеціальні методи) складові наукового пізнання. Наприклад, із загальнонаукового метода «аналіз» сформовано спеціальні методи: системний аналіз, математичний аналіз, кластерний аналіз, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, технічний аналіз, економічний аналіз, статистичний аналіз, контент-аналіз тощо. Тому далі розглянемо найбільш поширені у науковій літературі загальнонаукові методи досліджень.

Абстрагування – метод відмови від другорядних фактів з метою зосередження на важливих особливостях явища, яке вивчається. Сутність абстрагування полягає у виділенні кількох ознак або властивостей об'єкта, що досліджується, при означеному розумовому відключенні інших властивостей, зв'язків і відносин предмета. Абстрагування дозволяє замінити в свідомості людини складний процес більш простим, який характеризує найсуттєвіші ознаки предмета або явища, що важливо для створення багатьох понять. Процес абстрагування здійснюється в два прийоми: перший – виділення в об'єкті, який вивчається, найбільш важливого і встановлення неіснуючих фактів; другий – у реалізації можливостей абстрагування і заміни реального об'єкта більш простим – моделлю. У цьому розумінні абстрагування та ідеалізація невіддільні від моделювання.

Аксіоматичний метод – спосіб дослідження, за яким деякі аксіоми (постулати) приймаються без доказів і потім використовуються для отримання подальших знань за певним логічним правилом.

Аналіз – це метод наукового дослідження, за яким явище поділяється на складові. Аналіз є протилежним методом синтезу. Але єдність аналізу і синтезу рельєфно проявляється у системному підході при дослідженні складних систем (систем виробництва і систем правління ними). Послідовність реалізації системного підходу здійснюється за схемою: на основі аналізу структури складної системи елементів роблять висновок про внесок кожного елемента у функціонування системи і її можливості в цілому.

Аналогія – метод за яким одержують нові знання про об'єкти чи явища на основі того, що вони є подібні до інших. Міра достовірності за аналогією залежить від кількості подібних ознак у порівняльних явищах (чим їх більше, тим більшу ймовірність має заключення). Аналогія тісно пов'язана з моделюванням або модельним експериментом.

Гіпотеза – це науково-обгрунтована система умозаклучень або припущень, через яку на основі низки чинників формуються висновки про існування об'єкта, зв'язків або причини явища. Гіпотези є формою переходу від фактів до законів. Для обгрунтування і доведення гіпотез слід поряд із наявними фактами проводити пошук нових, здійснювати експеримент і аналіз попередніх результатів. *Гіпотетичний метод* пізнання передбачає розробку наукової гіпотези, наукового передбачення, які мають елементи

новизни і оригінальності на базі всіх основних методів. У прикладних науках цей метод є основним. Він передбачає: вивчення фізичної, економічної і інших сторін суті явища, яке досліджується за допомогою методів моделювання, аналізу, синтезу тощо.

Графічний метод – наочне подання і викладення статистичних даних та їх співвідношень за допомогою геометричних знаків (сукупності крапок, ліній, поверхонь) та інших графічних засобів з метою їх узагальнення й аналізу. За допомогою графіків більш глибоко вивчають склад і динаміку явищ, а також взаємозв'язки між ними. Особливо велику роль цей метод відіграє у статистичних дослідженнях, де вивчаються складні взаємозв'язки соціально-економічних явищ і процесів в русі показників динаміки, а також складні переплетіння зв'язків у просторі.

Дедуція – метод дослідження, який полягає в тому, що із загальних положень виводяться конкретні положення.

Діалектика – метод, що досліджує категорії розвитку. *Діалектичний метод пізнання* – розглядає дійсність в русі, розвитку і суперечностях. Діалектичний підхід до дослідження об'єкта характеризується трьома основними принципами. Перший – принцип розвитку (або принцип історизму) виходить із того, що любе явище, подія – це процес, у якому завжди є народження (виникнення), становлення, загибель (знищення) і поява на старій основі нової якості і так нескінченно. Принцип розвитку вимагає від нас у пізнанні об'єкта відповісти, принаймні, на чотири питання: генезис, минуле, сьогодення, майбутнє. Другий – принцип загального зв'язку, щоб зрозуміти суть об'єкта, необхідно досліджувати різноманіття його зовнішніх і внутрішніх зв'язків; виділити серед цього різноманіття закони, тобто суттєві, загальні, необхідні, повторювані зв'язки. Зв'язок визначається як взаємозумовленість існування явищ, розділених в просторі та часі. Третій – принцип протиріччя орієнтує нас при збагненні сутності об'єкта проаналізувати його основні протиріччя. Із усього різноманіття зв'язків виділяються основні суперечливі зв'язки, тому що вони з погляду діалектики є джерелом розвитку об'єкта. Протиріччя – це взаємодія протилежних, взаємо-виключних сторін і тенденцій в об'єкті, які разом з тим перебувають у внутрішній єдності і взаємопроникненні, виступаючи джерелом саморозвитку буття.

Експеримент – це метод дослідження явищ, процесів шляхом організації спеціальних дослідів, які забезпечують вивчення впливу окремих чинників за умови постійності інших умов або моделювання явищі процесів на практиці. Експеримент – це система операцій, впливу або спостережень, спрямованих на одержання інформації про об'єкт при дослідницьких випробуваннях, які можуть проводитись в природних і штучних умовах при зміні характеру проходження процесу. Більше 2/3 всіх наукових працівників зайняті експериментальною роботою, оскільки експериментатор у процесі досліду має можливість управляти процесом вивчення явища, стежити за його розвитком, може змінювати його або спростовувати. Методологія експерименту включає такі основні етапи: розробка плану-програми

експерименту; оцінка виміру і вибір засобів для проведення експерименту; проведення експерименту; обробка і аналіз експериментальних даних.

Ідеалізація – це метод уявного створення об'єктів і умов, які не існують в дійсності та не можуть бути практично створені. При створенні ідеального об'єкта спираються на реально існуючий прообраз. Разом з тим, ідеальному об'єкту надаються такі ознаки і властивості, які в принципі не можуть належати його реальному прообразу. Ідеалізація дає можливість реальним об'єктам уявно надати гіпотетичних нереальних ознак, що дозволяє вирішити завдання в закінченому виді. Наприклад, у різних галузях знань широко застосовують поняття абсолютно чорного, абсолютно білого тіла, ідеальної рідини. Ідеалізація досягається багатоступеневим абстрагуванням і правомірна тільки в певних межах.

Індукція – це метод, при якому за конкретними фактами і явищами встановлюються загальні принципи і закони.

Історичний метод – передбачає дослідження об'єктів і явищ у часі.

Логічний метод – відтворення в мисленні об'єкта, що складно розвивається, в формі історичної теорії. Логічний метод дозволяє формувати положення на основі певних умовиводів, використання розумової діяльності, що допомагає виробляти раціональні прийоми розвитку соціально-економічних процесів. Поряд з історичним методом, що відтворює той самий об'єкт у вигляді історії системи, логічний метод дослідження є формою здійснення діалектичного методу в практиці дослідження розвитку об'єкта. З цієї точки зору логічний метод дослідження необхідно відрізнити від усіх тих теоретичних методів (наприклад, аксіоматичного), які досліджують систему безвідносно до процесів її розвитку. Він включає гіпотетично-дедуктивний і аксіоматичний методи.

Моделювання – метод дослідження об'єкта, процесу або явищ на моделях. Модель у широкому розумінні – це матеріальне або розумове уявлення об'єкта дослідження в образі більш доступному і сприятливому для вивчення, ніж сам оригінал. Між моделлю і оригіналом має бути певна відповідність, яка може бути подібною за фізичними характеристиками моделі і оригіналом або в подібності функцій, які виконують модель і оригінал, або в математичному описі «поведінки» моделі і оригіналу. У кожному конкретному випадку модель зможе виконувати свою роль тільки тоді, коли міра її відповідності оригіналу буде визначена досить чітко. Ця відповідність досягається за допомогою так званих критеріїв подібності. Моделювання широко застосовується як у теоретичних, так і в експериментальних дослідженнях.

Опис – це фіксація засобами природної або штучної мови відомостей про об'єкт. За допомогою опису чуттєва інформація перекладається на мову понять, знаків, схем і цифр, набуваючи тим самим форму, зручну для подальшої раціональної обробки (систематизації, класифікації та узагальнення). Якщо при описі використовується природна мова, то воно виступає в формі звичайної розповіді.

Розумовий (уявний) експеримент полягає в тому, що дослідження здійснюється у свідомості дослідника незалежно від конкретної форми його взаємодії з навколишнім світом. Важливою перевагою уявного (розумового) експерименту перед реальним є те, що в уяві можна проводити такі уявні експерименти, проведення яких у дійсності неможливе. В основі будь-якого уявного (розумового) експерименту явно чи неявно застосовується запитання: «Що зміниться, якщо..?». Без такої постановки питання цей метод втрачає цінність.

Синтез – метод дослідження явища в цілому, на основі об'єднання пов'язаних один з одним елементів в єдине ціле. Синтез – це процедура послідовних роздумів, у результаті яких із уже доведених конкретних тверджень отримують нові знання. Синтез дозволяє узагальнити поняття, закони і теорії. За допомогою синтезу узагальнюють результати експерименту. У теоретичних науках синтез виступає як об'єднання конкуруючих у певній мірі протилежних теорій у формі побудови дедуктивних теорій. Однією із форм синтезу є метод сходження від абстрактного до конкретного – спосіб побудови теоретичних знань про склад об'єктів, що розвиваються.

Спостереження – це метод пізнання об'єктивного світу на основі безпосереднього сприйняття предметів і явищ за допомогою чуттєвості. Воно дозволяє отримати первинний матеріал для вивчення. Спостереження ведеться за планом і підпорядковується певній тактиці.

Формалізація – це метод вивчення різних об'єктів, при якому основні закономірності явищ і процесів відображаються в знаковій формі за допомогою формул або спеціальних символів. Формалізація забезпечує спільність підходів до вирішення різних завдань, дозволяє формувати відомі моделі предметів і явищ, встановлювати закономірності між фактами, що вивчаються. Символіка штучної мови (хімія, математика, економіка) дозволяє чітко і коротко фіксувати певні значення, не допускаючи різного тлумачення, що неможливо при користуванні звичайною мовою.

Тема 3. Опанування та використання законів у науковому дослідженні

3.1. Закономірності у природі та суспільному житті.

3.2. Закон як категорія.

3.3. Закони у природничо-технічних, соціальних та гуманітарних науках.

3.4. Сутність економічних законів та їх класифікація.

3.1. Закономірності у природі та суспільному житті.

Свідченням штучного створення усього системного середовища є наявність пам'яті та креативності у природних сутностей добіологічного рівня (частинок, атомів молекул) у вигляді вбудованих утримувальних констант (заряд, маса, орбіти, притягіння, обертання, температури переходу форми речовини, структура кристалів, фіксовані співвідношення тощо), які повинні бути спроектовані та створені ще до їх формування. Дія

утримувальних констант розкривається аксіоматикою та закономірностями, які пояснюються законами.

Аксіоматика (постулати) – сукупність вихідних положень, які є незаперечними, істинними, очевидними, приймаються без доказів і постають в основі інших положень. Аксіоматика: охоплює усі сфери людської життєдіяльності з позиції свідомості, розуміння, світогляду, відчуттів, діяльності; визначає категорії, події, явища; являє собою твердження. Наприклад, аксіоматика характеризує соціальні та економічні відносини, владу, виробництво, розподіл, споживання, попит, пропозицію, суб'єкти, об'єкти, системи, ринки, моделі, гроші, рівні управління, структуру, показники тощо.

Закономірності – стійкі, загальні та повторювані зв'язки між визначеними складовими елементами дослідженого явища або об'єкта. Закономірності спостерігаються, виявляються, розглядаються та використовуються з метою раціоналізації людської життєдіяльності. Закономірності є циклічні (ідентифікується певні повторення) та нециклічні (відсутні повторення).

Витоки розуміння наявності циклічних закономірностей склалися давно й постають архетипом, побудованим внаслідок спостереження властивостей матеріального світу. Наприклад, у природному вимірі, це зміна пори року: зима, весна, літо, осінь і т. д., що викликано обертанням Землі навколо Сонця; це добові зміни: ніч, ранок, день, вечір і т. д., що викликано обертанням Землі навколо своєї вісі; це перехід речовин з одного стану в інший: рідина, тверде тіло, пар, плазма і т. д. під впливом зміни температурного режиму. У біологічному вимірі для тварин і рослин, це сукупність фаз розвитку живого організму, проходячи які він дає початок новому поколінню. У живих істот життєвий цикл розглядається як онтогенез – сукупність послідовних змін з моменту зародження організму до кінця його життя. Для людини онтогенез включає фази: запліднення, зародкового, післязародкового стану та дорослого організму. В онтогенезі рослин виокремлюють ріст, розвиток, старіння. Фазами соціального циклу постають революція, інволюція, коеволюція, еволюція.

Ідея повторюваності та оборотності суспільства мала витoki ще у старокитайській і античній філософії. З часом вона знайшла свій розвиток у: теорії круговороту в історії Д. Віко, теорії циклів життя культурних організмів О. Шпенглера, концепції круговороту локальних цивілізацій А. Тойнбі, теорії “викликів” і “відповідей”, соціокультурних циклів зміни основних типів культур у динамічній моделі П. Сорокіна, циклічній концепції “етногенезу” Л. М. Гумільова, циклах американської історії А. Шлезінгера тощо. З початку XIX ст. (від першої економічної кризи 1825 р.) у науковій думці з'являються теорії економічних циклів – концепції різних напрямів, течій і шкіл політичної економії щодо циклічності виробництва і механізму циклічної нестійкості, які визначали причини циклічних закономірностей: В.-С. Джевонс (ураховував цикли сонячної активності, що спричиняє коливання врожайності сільськогосподарської продукції та

циклічність промислового виробництва), Г. Мур (визначав вплив ритму руху Венери), Ж.-Б. Сей (стверджував, що пропозиція породжує власний попит, і кризи у всій економіці неможливі, вони можуть відбуватися лише в окремих регіонах або на окремих ринках товарів), Т. Мальтус (зазначав, що попит має тенденцію постійно відставати від пропозиції), Д. Рікардо (пояснював кризи несправедливістю в розподілі багатства), С. Сімонді (відзначив невідповідність між виробництвом і споживанням), К. Маркс (відзначив причини середніх 7–11-річних економічних циклів у суперечності між суспільним характером капіталістичного виробництва і приватно-капіталістичним привласненням його результатів, а матеріальною основою циклічності – масове оновлення основного капіталу), М. І. Туган-Барановський (убачав причини криз у наявності диспропорцій між рухом заощаджень та інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва і в особливостях нагромадження основного капіталу), Г. Кассель (відзначив кон'юнктурний характер прогресу матеріальної культури), А. Афталійон (пояснював циклічність тривалістю періоду будівництва і введення в дію основних фондів, специфікою взаємодії між нагромадженням основного капіталу і виробництвом предметів споживання), Й. Шумпетер (пов'язував циклічність капіталістичного виробництва з нерівномірним характером науково-технічного прогресу (НТП) та особливостями розвитку основного капіталу), І. Фішер (убачав причину циклів і криз у порушенні співвідношення між попитом на гроші та їх пропозицією), М. Кондратьєв (відзначив якісні зміни базисних поколінь техніки і технології, транспортних засобів, великих споруд та ін.), Дж. Кейнс (відзначав роль психології споживання і доходу), Р. Харрод, П. Самуельсон, Е. Хансен (пояснювали економічні цикли процесом взаємодії між рухом національного доходу, споживанням і нагромадженням капіталу, зокрема особливостями зміни ефективного попиту, що передусім залежить від динаміки споживання та інвестування), М. Фрідман (убачав головною причиною циклічності виробництва нестабільність грошової пропозиції, викликаною втручанням держави в економіку).

3.2. Закон як категорія.

Згідно з поглядами німецького філософа Г. Гегеля категорія «закон» впливає із змісту явища і водночас виявляється в явищі. Гегель розкрив внутрішній взаємозв'язок закону з іншими категоріями діалектики – дійсністю, випадковістю, можливістю, родом, властивістю, якістю тощо.

К. Маркс і Ф. Енгельс у категорії «закон» виокремлювали насамперед внутрішні й необхідні зв'язки. Маркс також визначав закон як зв'язок між двома явищами, які за своєю зовнішньою видимістю є суперечливими.

Сучасні вітчизняні та пострадянські філософи при визначенні сутності категорії «закон» наголошували на переліченні окремих ознак, а саме необхідних, внутрішньо притаманних, всезагальних, суттєвих, стійких та постійно повторюваних зв'язків. Закон (як категорія діалектики) трактується як: внутрішні, необхідні, стійкі, суттєві форми зв'язків між основними

протилежними сторонами, якостями, властивостями, ступенями розвитку явищ і процесів об'єктивного світу, через які (форми) суперечність зароджується, еволюціонує і переходить у розвинутіші форми; об'єктивно існуючі, постійні, закономірні й необхідні взаємозв'язки між предметами, явищами або процесами, що впливають з їх внутрішньої природи, сутності, відображають причинно-наслідкові зв'язки і характеризують перебіг подій.

Закони відкриваються дослідниками та вони визначають причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами і явищами, що характеризуються стійкістю, загальністю, необхідністю і повторюваністю; це внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки, які впливають на діяльність людей і не залежать від їх свідомості, волі, бажань. Таке розуміння сутності категорії «закон» зобов'язує при з'ясуванні змісту економічних явищ і процесів, економічних систем спершу розкривати їх генезис, відтак основні етапи розвитку (або їх еволюцію на різних етапах), з'ясовувати внутрішній суперечливий характер такого розвитку, зародження з меж існуючих явищ, систем принципово (суттєво) нових елементів, форм тощо, а отже, розкривати їх трансформацію у нові системи, процеси тощо.

Знання законів є запорукою якісного наукового дослідження, а незнання законів вірогідність помилок та віддаляє дослідника від об'єктивних результатів наукового пошуку! При цьому необхідно враховувати, що категорія «закон» у суспільстві розглядається з різних точок зору.

Так, у *теології*, в межах релігійних конфесій ідентифікуються Закони Божі – сукупність догматів віри або тлумачень отримані від вищих (трансцендентних) сил, які бездоказово сприймаються віруючими, для них є незаперечними та обов'язковими для виконання.

У *правовій площині* закон – є зводом обов'язкових норм і правил, що регулюють суспільні відносини у міжнародному або національному (для певної країни) полі. Дані закони розроблюють окремі особистості чи групи суб'єктів які ухвалюються нормативно та мають певний статус обов'язковості виконання у тій чи іншій сферах суспільних відносин (наприклад, Конституція, Кодекси Законів, Закони та підзаконні акти).

В *науці закон* – це фактологічно доведене твердження (в рамках теорії, концепції, гіпотези), що пояснює об'єктивні факти; якесь явище, що володіє спільністю і повторюваністю, зафіксоване і описане. Окремі наукові закони відкриті та визначені одним науковцем; інші декількома особами, навіть такими, що жили в різних місцях і у різних часових межах; є й такі наукові закони, автори яких невідомі або авторство певних осіб є сумнівним. При цьому, кожен закон має сферу застосування і стосується певних об'єктів.

Також слід зазначити про наявність публікацій у яких в назвах зустрічається термін «закон», але ці твори мають характер авторської думки і не відносяться ні до теологічної, ні до правової, ні до наукової площини, хоча і можуть мати ознаки побутової раціональності (наприклад, так звані, Закони Всесвіту, закони Паркінсона, закони Гріна, закони Мерфі й інші).

3.3. Закони у природничо-технічних, соціальних та гуманітарних науках.

У науковому просторі з часом формуються закони які стосуються певних аспектів людської життєдіяльності (наприклад, закони природи, народонаселення тощо які охоплюють ряд наук) або закони наук (наприклад, закони фізики, філософії тощо які визначені для конкретної науки).

Відповідно термін «закон» набуває певної спрямованості. Так, закони природи – істотний і необхідний зв'язок між елементами її структури, яка може перебувати в трьох станах: стійкому, що трансформується і повторюваному. Закони народонаселення – закони, які виражають внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між демографічними та соціальними (в т.ч. економічними) процесами і властивими їм протилежними сторонами суперечностей, які впливають на відтворення населення. Закон фізики – стійкий повторюваний зв'язок між явищами, процесами і станами тіл. Закон філософії – необхідне, істотне, стійке, повторюване відношення між явищами.

Розглянемо окремі відомі закони у певних природничо-технічних, соціальних та гуманітарних науках.

Закони фізики: загальний закон (закон збереження і перетворення енергії); закони механіки (закон Архімеда, закон всесвітнього тяжіння Ньютона, 1-й закон Ньютона (закон інерції), 2-й закон Ньютона (основний закон динаміки), 3-й закон Ньютона (взаємодії тіл), принцип відносності Галілея, закон Гука, принцип відносності Ейнштейна, закони молекулярної фізики і термодинаміки: закон Авогадро, закон Бойля-Маріотта, перший закон термодинаміки, другий закон термодинаміки, закон Гей-Люссака, закон Дальтона, закон Паскаля, закон Шарля; закони електрики і магнетизму: закон Ампера, закон Джоуля-Ленца, закон збереження заряду, закон Кулона, закон Ома, правило лівої руки, правило правої руки, 1-й закон Фарадея, 2-й закон Фарадея, закон електромагнітної індукції; закони оптики: принцип Гюйгенса, принцип Гюйгенса-Френеля, закон відбиття хвиль, закон заломлення світла, закон прямолінійного поширення світла; закони атомної та ядерної фізики (постулати Бора) та інші.

Закони хімії: закон збереження маси речовини (Ломоносова і Лавуазьє), закон сталості складу речовини (Пруста), закон об'ємних відносин газів (або хімічний закон Гей-Люссака), закон Авогадро, періодичний закон Менделєєва тощо.

Закони філософії: закон взаємного переходу кількісних і якісних змін (полягає в тому, що нагромадження кількісних змін приводить до корінних, якісних змін); закон єдності і боротьби протилежностей (вказує на джерело руху, джерело розвитку предметів, процесів); закон заперечення заперечення (вказує на напрям виникнення нового на основі певних моментів старого).

Закони логіки: закон тотожності (будь-яка думка має бути тотожна сама собі), закон суперечності (два протилежних судження не можуть бути істинними), закон виключення третього (два суперечливих судження не можуть бути одночасно хибними і одночасно істинними).

Закони соціології – виділяють п'ять груп соціальних законів: закони, що констатують співіснування соціальних явищ (згідно з такими законами, якщо є явище А, то повинно бути і явище В. Так, індустріалізація та урбанізація суспільства визначають скорочення економічно активного населення, зайнятого в сільському господарстві), закони, що відображають тенденції розвитку (вони обумовлюють зміну структури соціального об'єкта, перехід від одного порядку взаємовідносин до іншого, наприклад, зміна характеру продуктивних сил вимагає зміни виробничих відноси), закони, що встановлюють функціональну залежність між соціальними явищами (так, чим активніше людина бере участь в політичному житті, тим вище його політична культура), закони, що фіксують причинний зв'язок між соціальними явищами (наприклад, найважливішою і необхідною умовою соціальної інтеграції виступає раціональне поєднання суспільних і особистих інтересів), закони, які стверджують можливість або ймовірність зв'язку між соціальними явищами (зокрема, рівень шлюбнорозлучних процесів у різних країнах залежить від економічних циклів).

Закони політології: закон історичний (полягає у вивченні політичних процесів), закон соціологічний (передбачає з'ясування впливу), закон інституціональний (вивчається політична діяльність і взаємозв'язок інститутів), закон політичного моделювання (припускає оперативну оцінку політичних подій).

Закони менеджменту: закон спеціалізації управління (передбачає розподіл управлінської діяльності на засадах застосування конкретних функцій менеджменту і таких категорій, як повноваження, компетентність, відповідальність тощо), закон інтеграції управління (спрямований на досягнення єдності зусиль усіх підрозділів, служб, працівників для виконання завдань організації шляхом застосування правил, процедур ієрархії управління, особистих зв'язків, стилів керівництва), закон оптимального поєднання централізації і децентралізації управління (покликаний сформулювати оптимальний рівень делегування вищим керівництвом нижчим рівням своїх повноважень з метою досягнення високих результатів і сприятливого психологічного клімату в організації), закон демократизації управління (акцентує увагу на участі працівників в управлінських процесах, забезпеченні двостороннього спілкування, розвитку особистих і професійних якостей підлеглих тощо), закон економії часу в управлінні (спрямований на підвищення ефективності управлінської праці, зменшення трудомісткості через впровадження передових методів і прийомів праці), закон пропорційного розвитку систем управління (передбачає послідовну та перманентну еволюцію всіх управлінських систем організації – виробничої, фінансової, соціальної, інформаційної тощо).

Закони психології управління: невизначеності відгуку (полягає в психологічних явищах), неадекватності взаємного сприйняття (зрозумілість інших людей), неадекватності самооцінки (спроба оцінити себе), спотворення інформації (управління інформацією), самозбереження (збереження особистого статусу), компенсації (умінням працювати).

Закони екології: конкурентного виключення, генетичної різноманітності, зменшення енергії, а також закони екології Б. Коммонера (усе пов'язане з усім, усе має кудись діватися, природа знає краще, ніщо не дається задарма).

3.4. Сутність економічних законів та їх класифікація.

В економічній літературі існують різні трактування сутності економічного закону. Як економічна категорія закон відображає закони господарської (або виробничої) діяльності людей, які виявляються насамперед через матеріальні потреби та інтереси. Проте не слід ототожнювати зміст категорії «економічний закон» з господарською діяльністю. Економічні закони визначають характер діяльності людей, їх мету і вчинки, а між дією законів і господарською діяльністю існують такі проміжні ланки, як економічні потреби, економічні інтереси та економічні цілі. З'ясування сутності кожної з них дає змогу пізнати рушійні сили розвитку економічної системи, а отже, й економічні закони. Це зумовлено тим, що економічні відносини будь-якого суспільства на певному етапі їх розвитку виявляються як економічні інтереси, основою яких є економічні потреби. При цьому важливо знати економічні потреби, інтереси й цілі переважної більшості людей, зокрема основних класів, соціальних верств і груп. Водночас слід розмежовувати економічний закон та механізм його дії.

Економічний закон – внутрішньо необхідні, суттєві та сталі зв'язки між основними протилежними сторонами, якостями, властивостями розвитку економічних явищ і процесів, між окремими стадіями і ступенями розвитку економічної системи, через які суперечність зароджується, еволюціонує і переходить у розвинутіші форми.

Економічні відносини і зв'язки між людьми (насамперед відносини економічної власності) завжди пов'язані з речами, з певними об'єктами власності, з привласненням економічних благ. Економічні відносини також органічно взаємопов'язані з розвитком продуктивних сил і передусім з основною продуктивною силою – людиною, її потребами, інтересами й цілями. Тому зміст категорії «економічний закон» можна розкрити, лише виокремивши в економічній системі спільні для двох сторін суспільного способу виробництва (продуктивних сил і економічної власності, або виробничих відносин) економічні закони. Таким законом є закон адекватності виробничих відносин характеру й рівню розвитку продуктивних сил.

Проміжними ланками між дією економічних законів і господарською діяльністю людей є також право власності, економічна політика уряду, соціальні вимоги й виступи трудящих, які впливають на механізм реалізації економічних законів, опосередковано збагачуючи категорію «економічний закон». Унаслідок цього економічні закони виявляються в соціальних, політичних, правових формах.

Ще одна особливість категорії «економічний закон» впливає з предмета політичної економії (а отже, й економічної теорії) як науки, її

різних аспектів. Першим із таких аспектів є вивчення законів, які управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ у суспільстві. Такі закони всезагальні, тобто діють в усіх суспільно-економічних формаціях, наприклад закони зростання продуктивності праці, пропорційного розвитку та ін. Тому в гносеологічному (грец. *gnosis* – пізнання) аспекті категорія «економічний закон» виражає взаємозв'язок між такими всезагальними економічними категоріями, як виробництво, обмін, розподіл, споживання, процес праці, засоби праці тощо. В онтологічному (грец. *ontos* – буття) аспекті ця категорія розкриває взаємозв'язки між людиною і природою, між людьми у процесі праці або привласнення предметів природи у процесі господарської діяльності.

Отже, економічні закони незалежні від свідомості, але залежні від свідомої діяльності людей. На їх пізнання впливає зрілість досліджуваної економічної системи та період дії певного закону. Щоб виявити цю дію, необхідно вивчати економічні процеси тривалістю не менше 7–10 років, застосовуючи діалектичний метод дослідження.

Загальноприйнята класифікація законів, основою якої є термін їх дії, значно збіднює їх системну характеристику, сферу та механізм дії. Орієнтуючись на сучасні досягнення світової економічної думки, доцільно виокремити кілька *груп економічних законів*.

I. Закони, що діють упродовж різних історичних періодів. Серед них розрізняють такі чотири типи:

1) всезагальні економічні закони (притаманні всім суспільно-економічним формаціям): закон економії робочого часу, закон зростання продуктивності праці, закон адекватності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил та ін.;

2) загальні економічні закони (діють у кількох формаціях): закон вартості, закон грошового обігу, закон попиту і пропозиції тощо;

3) специфічні економічні закони (діють у межах лише однієї суспільно-економічної формації): основний економічний закон, закон концентрації окремих форм власності та капіталу (наприклад, за умов капіталізму – закони концентрації промислового, торговельного, індивідуального, позичкового капіталу та ін.);

4) стадійні та ступеневі закони (діють на одній із вищих стадій або ступенів розвинутої суспільно-економічної формації). Так, на вищій стадії капіталізму діє закон монополізації капіталістичного виробництва, закон зрощування промислового капіталу з банківським та інші; на вищому ступені цієї стадії діє закон одержавлення капіталістичної економіки, закон планомірності тощо.

II. Закони різних сфер суспільного відтворення:

1) закони безпосереднього виробництва: закон зростання технічної будови виробництва, закон визначення вартості товарів суспільно необхідним робочим часом, закон спадної віддачі та ін.;

2) закони, що діють у сфері обміну: закон вартості (основною ознакою якого є обмін еквівалентів), закон попиту та пропозиції тощо;

3) закони, що діють у сфері розподілу: закон привласнення середнього прибутку на рівновеликий капітал, закон обернено пропорційної залежності між величиною прибутку та розміром заробітної плати та ін.;

4) закони сфери споживання: закон зростання потреб, закон Ентеля, закони Госсена тощо.

Водночас окремі економічні закони відображають взаємозв'язок двох і більше сфер суспільного відтворення (наприклад, закони конкуренції).

III. Закони розвитку та функціонування окремих економічних підсистем:

1) закони розвитку продуктивних сил (визначальні): закон поступового переходу функцій працівника до засобів праці, закон зростання екологічних витрат (на сучасному етапі) та ін.;

2) закони розвитку підсистеми техніко-економічних відносин: закон усупільнення виробництва і праці, закон суспільного поділу праці, закон концентрації виробництва та ін.;

3) закони, що відображають розвиток організаційно-економічних відносин за умов капіталізму: закон посилення організації виробництва та ін.;

4) закони розвитку та функціонування відносин економічної власності: основний економічний закон, закон концентрації власності, закони розвитку окремих форм капіталу та ін.;

5) закони, які відображають розвиток господарського механізму: закони конкуренції, закон пропорційного розвитку, закон посилення державного регулювання, закон монополістичної плановірності тощо.

IV. Закони, які діють на різних рівнях економічної системи:

1) закони мікрорівня: закон одиничного поділу праці, закон зростання трансакційних витрат та ін.;

2) закони макрорівня: закон циклічного розвитку економіки, закон грошового обігу та ін.;

3) закони метарівня: закони інтернаціоналізації виробництва, обміну та ін., які найінтенсивніше діють у межах Європейського Союзу;

4) закони, що діють у масштабах світового господарства: закони нерівномірності економічного розвитку, закон інтернаціоналізації обігу (який на цьому рівні діє з меншою інтенсивністю), інтернаціональні форми закону вартості та ін. Більшість із цих законів ще не досліджена.

Пізнання сутності економічного закону неможливе без дослідження механізмів його дії і використання. *Механізм дії економічних законів* – боротьба протилежних сторін, якостей і властивостей економічної системи, за якими стоять інтереси, потреби протилежних класів, соціальних верств і прошарків, а також конкурентність інтересів всередині класів тощо. *Механізм використання економічних законів* – пізнання їх сутності, умов дії та вимог, і на цій основі формування економічної політики, вироблення економічної програми. Механізм використання економічних законів є прерогативою господарського механізму.

Кожний економічний закон групує навколо себе певні кількісні категорії. *Економічні категорії* – абстракція, теоретичний вираз й мислені форми

реально існуючих економічних систем та притаманних їм економічних законів у взаємодії з розвитком продуктивних сил, властивими їм об'єктивними законами, внаслідок якої формуються спільні для суспільного способу виробництва закони.

Тема 4. Здійснення наукового дослідження

4.1. Сутність і основні етапи здійснення наукового дослідження.

4.2. Застосування системного підходу в наукових дослідженнях.

4.1. Сутність і основні етапи здійснення наукового дослідження.

Наукове дослідження – процес пізнання певного об'єкта (що передбачає збір, відображення та опрацювання даних) за допомогою наукового інструментарію, яке має на меті встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання суспільством. При цьому треба враховувати, що наукові дослідження у тій чи іншій мірі, здійснюються як кваліфіковані науковці, так і молоді вчені, практики, аспіранти, студенти й школяри.

Результати наукових досліджень представляються у різних *формах*: звіти, реферати, тези доповідей, курсові та дипломні роботи, статті, монографії, дисертаційні роботи тощо.

При здійсненні наукового дослідження виділяють певні *етапи*.

1. Визначення проблеми та її конкретизація. Дослідницька робота – особливий вид творчої діяльності. Як будь-яка робота, дослідження має свій початок і завершення, але творчість – безкінечна. Дослідження, що здійснюється з конкретною метою – завершується при її досягненні. Наприклад, захист магістерської роботи або дисертації є підсумком і завершенням дослідження. Отже досліднику спочатку треба визначити *проблему* – складне теоретичне або практичне питання, що потребує вирішення, вивчення, дослідження.

Проблему вибирають самостійно або вимушено, виходячи з фахової готовності та зацікавленості згідно: 1) планів науково-дослідних робіт установи (науково-дослідної тематики, що передбачається планами галузевих міністерств, відомств, академій наук, закладів освіти, тематичних завдань); 2) цільових комплексних, галузевих і регіональних науково-технічних програм; 3) замовлень на проведення досліджень. Розробка теми має бути забезпечена фінансуванням, обладнанням, матеріалами (для економічних досліджень у першу чергу статистичними) та необхідними умовами для впровадження результатів. Однією з головних вимог, що обов'язково ставиться перед дослідницькою роботою, є її *актуальність* – важливість, необхідність вирішення саме зараз. Чіткого критерію встановлення ступеня актуальності немає. Під час оцінювання прикладних наукових розробок найбільш актуальною визнається тема, що може забезпечити найбільший економічний ефект. Крім того, розробка теми має сприяти розвитку науки. Важливо, щоб вибрана тема у такій постановці до цього часу не

розроблялась. У разі, коли робота не має стати власним пошуковим доробком автора, який передбачається отримати у ході незалежного дослідження, зазвичай вказують на *зв'язок з науковими планами та програмами організації* (навчальний заклад, науково-дослідна установа, конструкторське бюро тощо).

Визначення проблеми передбачає ідентифікацію теми і розробку структури проблеми, за рахунок виділення досліджуваних аспектів. У темі виявляють орієнтовну сферу дослідження. Потім її конкретизують, тобто предметно визначають, уточнюють, роблять більш наочною. Для того щоб конкретизувати, необхідно провести внутрішній причинно-наслідковий аналіз, виявити всі змістовні сторони. Тому виділяють похідні проблеми, кожна з яких, у свою чергу, має стати об'єктом деталізації доти, доки не будуть визначені конкретні завдання, що становлять зміст поставленої проблеми. Важливим моментом конкретизації проблеми є обмеження кола питань, які передбачається вивчати.

2. *Попередня розробка теоретичних положень.* Це передбачає визначення мети і завдань наукового дослідження. *Мета* дослідження – це кінцевий результат, на досягнення якого воно спрямоване. Вона має адекватно відображатись у темі роботи, містити в узагальненому вигляді очікувані результати та наукові завдання. *Завдання* підпорядковуються основній меті і спрямовані на послідовне (поетапне) її досягнення. Вони не можуть формулюватись як "вивчення", "ознайомлення", "дослідження" тощо, оскільки таким чином вказують не на результат наукової розробки, а на окремі технологічні процеси. Мета і завдання дослідження мають бути сформульовані методологічно правильно, достатньо коротко, але з необхідними поясненнями щодо завдань (розширене тлумачення). У сукупності вони повинні відповідати принципу системності та методичним вимогам побудови дерева цілей. Мета і завдання дослідження не можуть бути визначені відокремлено від предмета та об'єкта. *Предметом* виступає явище або процес, що знаходиться в межах об'єкта та розглядається як елемент, частина об'єкта дослідження. Під *об'єктом* у наукових дослідженнях зазвичай розуміють процес або явище, що породжує проблемну ситуацію чи вимагає отримання більш детального знання (тобто об'єкт дослідження ширше і містить предмет дослідження).

3. *Вивчення історичного та сучасного стану опрацьованості проблеми.* Дослідник обов'язково повинен ознайомитись з історичними аспектами проблеми. Важливим елементом пошуку правильного рішення є вивчення історії виникнення і розвитку проблеми, результатів раніше проведених з неї досліджень. На жаль, вивчення історії проблеми нерідко розглядається науковцями-початківцями як необов'язкове. Але слід наголосити, що це «страхує» від дублювання раніше отриманих результатів, чужих помилок, полегшує використання досвіду попередників, дає змогу розглянути предмет у динаміці, з'ясувати загальні тенденції та подальші шляхи його розвитку і на цій основі будувати науковий прогноз. Завершальним етапом вивчення історії є аналіз сучасного стану питання.

4. *Збір, систематизація та вивчення інформації.* Цей етап потребує встановлення, чи повинна робота виконуватись лише на основі: спостережень чи за допомогою експерименту; літературних джерел і документів та практики; сучасного досвіду чи з використанням більш старих даних; вітчизняних матеріалів чи з урахуванням зарубіжних джерел тощо. Необхідно визначитися з тим, хто, як і де буде отримувати і накопичувати інформацію.

5. *Розробка гіпотези.* Визначення гіпотези відбувається на основі наявного досвіду та вмінь дослідника й потребує її формулювання. Але треба обов'язково пам'ятати, що висунута гіпотеза не обов'язково підтверджується результатами! Тобто результати дослідження підтверджують або спростовують гіпотези.

6. *Визначення методики та методів дослідження.* Методика та методи підбираються дослідниками індивідуально під конкретне дослідження й в залежності від їх дієвості змінюються. Методи дослідження у момент написання обґрунтування не можуть бути визначені у повному обсязі, оскільки поетапне отримання нових відомостей про об'єкт вимагатиме експерименту, нових підходів. Але основний перелік загально наукових та спеціальних методів необхідно сформулювати перед початком робіт. Це підвищить довіру до програми дослідження та підтвердить спроможність автора її виконати. Найвищої оцінки заслуговують такі обґрунтування, в яких не лише наведено набір найбільш популярних універсальних методів, а зроблено пояснення щодо їх застосування до кожного завдання дослідження.

7. *Складання робочого плану.* Структура плану визначається обсягом і складністю дослідження: чим ширше коло питань, що розглядаються, тим детальнішим має бути план, оскільки саме деталізація забезпечить його внутрішню узгодженість та синхронність робіт. Робочий план становить основу, визначає загальну спрямованість дослідження та послідовність його проведення.

На основі робочих планів досвідчені науковці зазвичай складають *графік* роботи. *Попередній план-графік* має включати лише найбільш істотні, тривалі роботи. *Календарний план-графік* є більш деталізованим. Він відрізняється від попереднього плану більшою конкретикою щодо організаційних моментів і строків й передбачає фіксацію факту ознайомлення та виконання – виконавцем і керівником.

8. *Опрацювання інформації.* На цьому етапі здійснюються обчислення, розрахунки, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, діаграм, картосхем, розробка логічних схем тощо та формується текстовий матеріал.

9. *Розробка висновків і пропозицій.* Висновки і пропозиції мають бути логічно узгоджені з темою, метою, завданнями та ґрунтуватися на отриманих результатах. Найбільшу цінність складає визначення наукової новизни та практичної цінності дослідження.

Наукова новизна формулюються чітко, з викладенням основного змісту та принципових положень (або відмінностей). Слід пам'ятати, що до елементів наукового внеску автора відносять: наукове узагальнення та

систематизацію досліджуваного матеріалу; відкриття нових законів, закономірностей, тенденцій, явищ, переваг; визначення причинно-наслідкових зв'язків, факторів впливу, суттєвих чи базових елементів системи, функцій розвитку; розроблення категоріального апарату; типологію (класифікацію) елементів; визначення концептуальних рішень та шляхів розв'язання проблеми; встановлення принципів, факторів, передумов, типових рис; розробку моделей, механізмів, принципових схем, програм; підготовку методологічних розробок. Крім того, важливе значення мають «негативні» результати дослідження, тобто такі, що доводять недоцільність використання певних теоретичних чи методичних підходів, хибності інших концепцій і т. п.

Практичне значення – важливий елемент обґрунтування, який підтверджує значущість теоретичних та методичних розробок автора для використання у процесі життєдіяльності людини (у певній визначеній чи різноманітних галузях). Якщо ступінь попередньої опрацьованості проблеми дає змогу судити про можливий ефект від впровадження (економічний, фінансовий, соціальний, екологічний, організаційний тощо), це стане ще одним важливим моментом обґрунтування.

10. Викладення матеріалів дослідження. Цей етап передбачає оформлення наукового документу у необхідній формі представлення результатів наукового дослідження (наприклад, у одній – студент складає реферат, або у декількох – аспірант готує тези, статті, розділ монографії, автореферат та дисертацію).

Як правило, під час опрацювання складних проблем (тем) матеріали подають за такою структурою: вступ, розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

11. Обговорення ходу та результатів дослідження, консультації та рецензування. Обговорення дослідження здійснюється у колективі дослідників або в установах. Це передбачає неформальне та формальне спілкування між: колегами, науковим керівником або науковим консультантом, керівництвом установ та іншими особами. Рецензування покликане на критичне висвітлення отриманих результатів дослідження і його здійснюють досвідчені фахівці.

12. Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження (насамперед прикладного характеру) мають бути економічно ефективними і значимими. Під час дослідження теоретичних (у тому числі фундаментальних) проблем основним критерієм є не економічна ефективність впровадження, а значимість теми. Впровадження може бути у навчальному процесі, діяльності установ або органів, на виробництві. Факт упровадження підтверджується довідками, актами та іншими документами.

Такої послідовності дотримуються під час проведення будь-якого наукового дослідження. Але слід взяти до уваги, що всі названі вище етапи тісно пов'язані і переплітаються між собою. Тому досягти їх чіткого розмежування практично не можливо, і в «чистому» вигляді вони не існують.

4.2. Застосування системного підходу в наукових дослідженнях.

Формування уявлення про системи бере свій початок ще в античності, а з середини 20-х років ХХ ст. термін “система” стає одним із ключових філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять, а наприкінці 1960-х – початку 1970-х років в англійській і російськомовній філософській та системній літературі почав використовуватися термін “системний підхід”, у межах якого зазначалась доцільність дослідження об’єктів як систем.

Система – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв’язках один з одним та утворюють певну цілісність, єдність. Тобто система являє собою сукупність окремих частин, об’єднаних у ціле, що породжує нову якість, якої не мають частини, з яких складається система. Відповідно до основних положень теорії систем, будь-який об’єкт, явище або процес можна розглядати як систему, якщо: у наявності є два або більше системотвірні елементи; кожен елемент має властиві лише йому якості; між елементами існують зв’язки, за допомогою яких вони впливають один на одного; елементи упорядковані за певною структурою; відбувається функціонування у часі та просторі; є можливість вимірності; існують свої межі та навколишнє середовище тощо. Серед основних характеристик системи визначають: витривалість, стабільність, стійкість, толерантність, резистентність, еластичність. Для свого функціонування система здійснює комплекс взаємопов’язаних функцій, головними з яких є: збирання, зберігання і відтворення інформації; утримання структури складових системи; підтримання в часі порядку процесів і ресурсів та здійснення їх трансформації; вилучення із зовнішнього середовища речовин, енергії та інформації; видалення в зовнішнє середовище відходів діяльності системи; захист системи; коригування діяльності окремих підсистем; підлаштування при відхиленні параметрів потоків від оптимальних значень.

Розрізняють складні та прості, відкриті та закриті, статичні та динамічні, матеріальні (неорганічної природи й живі) та абстрактні системи. Кожна система має певні власні системні параметри, спрямування, розміри, сферу діяльності, ознаки, риси та властивості, які ідентифікують систему як цілісний суспільний організм та зумовлюють можливість управління нею. У системах виникають підсистеми (стійкі зв’язки між комплексами елементів), у яких можна виділити ключові функціональні блоки: робочий, репродуктивний, коригувальний. Вони реалізують певну операцію (програму), необхідну для досягнення мети, що поставлена перед системою.

Одним із головних напрямів реалізації системного підходу в дослідженні будь-яких процесів і явищ, у тому числі економічних, є використання певних принципів:

- *принцип цілісності* зобов’язує розглядати систему як єдине ціле, якість якого не зводиться до властивостей його окремих складових елементів. Орієнтація на будь-яке одне джерело інформації веде до порушення системного підходу.

- *принцип всебічності* вимагає враховувати всі внутрішні зв'язки і відносини системи, а також фактори, що впливають на її функціонування.
- *принцип системотворних відносин* вимагає визначення саме тих зв'язків між частинами або елементами системи, які забезпечують її цілісність, існування та розвиток.
- *принцип субординації* дозволяє будувати ієрархію елементів і відносин за певними чітко визначеними критеріями (мобільність, адекватність, керованість).
- *принцип динамічності* характеризує систему як таку, що постійно змінюється. Динамічність зумовлює існування достатньо гнучких зв'язків внутрішньогосподарської взаємодії між елементами системи.
- *принцип випереджального відображення* має розкривати творче узагальнення передового досвіду, а також, згідно з яким не слід обмежуватись лише констатацією наявного стану системи й необхідно прогнозувати її вірогідний розвиток у майбутньому.
- *принцип всебічного системного підходу* тісно пов'язаний з комплексним підходом, сутність якого проявляється у дослідженнях об'єкта в цілому та окремих його елементів, включаючи внутрішні зв'язки. Комплексний підхід враховує також можливі напрями і побічні наслідки реалізації заходів програми, проекту тощо.

Системний підхід зумовлює використання системного аналізу у наукових дослідженнях. Загальноприйнятої методики системного аналізу немає. Зазвичай до наукових інструментів системного аналізу відносять: методи і процедури теорії дослідження операцій, що дають змогу розробляти кількісні рекомендації, необхідні при плануванні й організації цілеспрямованих дій; методи аналізу систем, що використовуються для визначення завдань і вибору шляхів розвитку систем, оцінки поведінки систем в умовах невизначеності; методи системотехніки – методи проектування і синтезу складних систем у результаті вивчення способів функціонування їх елементів.

За своїм характером системний аналіз є науковою методологією. Використання системного аналізу в наукових дослідженнях передбачає проходження таких етапів: формулювання проблеми; визначення цілей; використання і генерування альтернативних варіантів, які ведуть до досягнення поставлених цілей; взаємне порівняння альтернатив та вибір оптимального способу досягнення мети.

Тема 5. Інформаційна база наукових досліджень

- 5.1. *Роль інформації та джерела наукових досліджень.*
- 5.2. *Структура та призначення наукових документів.*
- 5.3. *Основи збору інформаційного матеріалу для наукових досліджень.*
- 5.4. *Методика пошуку прикладної інформації.*

5.1. Роль інформації та джерела наукових досліджень.

Основою будь-якого наукового дослідження є *інформація* – сукупність повідомлень, яка визначає міру знань про ті чи інші явища, факти, події та їх взаємозв'язок. Організація і проведення досліджень значною мірою залежить від складу, змісту й характеру залучених джерел, які у свою чергу визначаються метою і практичним призначенням розробок.

Оскільки одна і та ж інформація може використовуватись для різних цілей – створення нових концепцій, встановлення взаємозв'язків, вирішення проблем, пошук нових фактів тощо, досліднику необхідно встановити її цільове призначення. А цілями науково-інформаційної діяльності є багатоаспектний пошук, збір джерел, аналіз і синтез даних, їх опрацювання, збереження, відтворення та трансформація пасивної інформації в активну.

Цінність інформації визначається економічним ефектом, який дає її використання. Практичне завдання, що стоїть перед науковцем, визначає характер та обсяг необхідної інформації і вимагає відмовитись від такої інформації, що не має прямого відношення до об'єкта дослідження. У такий спосіб забезпечується достатність або повнота інформаційної бази дослідження. *Критерії якості інформації*: цільове призначення, цінність, надійність, достовірність, достатність (повнота), швидкодійність, періодичність, детерміністичний характер, дискретність, безперервність, спосіб і форма подання.

Джерела наукових досліджень:

- наукові теорії, закони і концепції;
- нормативно-правові акти країн (Конституція, Кодекси, Закони, Постанови, Розпорядження, Накази органів державної влади та місцевого самоврядування);
- нормативні матеріали (норми, стандарти, технічні умови тощо);
- звітні та статистичні матеріали;
- матеріали анкетних обстежень й особистих спостережень;
- програмні матеріали;
- архівні матеріали;
- матеріали конференцій, симпозіумів, нарад;
- сайти установ;
- наукові документи.

Науковий документ – різновид матеріального носія із закріпленою за ним науковою інформацією, що характеризується певною логічною завершеною і призначена для її передачі у часі і просторі та використання у науковому обігу та суспільній практиці:

- книжки (монографії, підручники, посібники);
- фахові періодичні видання (журнали, бюлетені, наукові праці, наукові збірники, вісники, щорічники);
- нормативні документи (стандарти, будівельні норми і правила, технічні умови, інструкції, вказівки та ін.);
- каталоги і преїскуранти;

- патентна документація (патенти, авторські свідоцтва);
- звіти про науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи;
- інформаційні видання (збірники науково-технічної інформації, аналітичні огляди, інформаційні листки, реферати, автореферати, бібліографічні покажчики тощо);
- дипломні роботи;
- дисертації.

Наукові документи та наукову інформацію, що в них міститься, прийнято поділяти на первинну і вторинну.

До первинних належать наукові документи, що містять безпосередні результати науково-дослідних або експериментально-конструкторських робіт (статті, дисертації, брошури, монографії, книжки). Первинні документи, у свою чергу, поділяються на такі, що публікуються (друковані) і не публікуються. *Документами, що публікуються*, є книги і брошури. Їх перевага полягає у систематизованому і повному викладі інформації. Крім того, існують періодичні видання, збірники, матеріали наукових конференцій, семінарів, праці наукових закладів тощо. *Документи, що не публікуються*, це науково-технічні звіти, інформаційні картки, дисертації, депоновані рукописи, препринти тощо. Вони залишаються у формі рукопису та існують у невеликій кількості примірників. Науково-технічний звіт є змістовним відображенням результатів науково-дослідної чи дослідно-конструктивної роботи. Інформаційні картки містять короткі відомості про завершені науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, нові вироби, інновації тощо. Кандидатські і докторські дисертації становлять інтерес для спеціалістів, оскільки містять інформацію, що вирізняється науковою новизною і практичною значимістю. Депоновані рукописи (лат. *deponere* – віддавати на збереження) – це інформація, що знаходиться на збереженні уповноважених органів науково-технічної інформації та надається для ознайомлення відповідно до запитів. Препринти – це друкованим способом розмножені неопубліковані статті, доповіді, узагальнення, які виготовляються для апробації наукових даних.

До вторинних наукових документів належать ті, що є результатом аналітико-синтетичної і логічної переробки первинної наукової інформації: інформаційні видання, каталоги, картотеки, бібліографічні видання, довідкова література. До складу бібліографічних видань входять сигнальна інформація, реферативні журнали, експрес-інформація, огляди, друковані картки. *Сигнальна інформація* – це оперативне друковане повідомлення про нові публікації та можливість отримання доступу до них. *Реферативний журнал* – це періодичне видання, в якому публікуються реферати, анотації та бібліографічні описи літератури, що представляють найбільший інтерес для науки і практики. *Експрес-інформація* – періодичне видання, що містить розширені реферати статей, описи винаходів і публікацій, які дають можливість отримати інформацію про їх сутність та зміст, не звертаючись до першоджерел. *Друковані бібліографічні картки* містять повний

бібліографічний опис джерел інформації. З них складаються *каталоги* – набори відповідним чином систематизованих карток, наявних у бібліотеці книжок, журналів та інших друкованих матеріалів. *Картотека* – це перелік всіх друкованих матеріалів, виявлених з певної тематики. Бібліографічні видання забезпечують повну інформацію про нові публікації з будь-якого питання та містять *бібліографічні покажчики* – перелік структурованої тематичної літератури. До складу вторинних документів також входять енциклопедії та різного роду довідники.

5.2. Структура та призначення наукових документів.

Залежно від способу подання вся інформація, що міститься у науковому документі, поділяється на сигнальну, релевантну (виправдану), бібліографічну і нову (основну).

Сигнальне, інформація допомагає досліднику орієнтуватися у змісті наукового документа і включає титульний лист, анотацію, заголовки, зміст та ін.

Релевантна (виправдана) інформація міститься у тексті, в примітках, авторських поясненнях і має на меті уточнити основну інформацію або дати певні тлумачення.

Бібліографічна інформація – це дані про використання дослідником літературних джерел із зазначенням автора, назви його праці, місця видання, видавництва, року видання, кількості сторінок.

Новою, або основною, інформацією є зміст роботи, подані автором нові положення, система доказів, правила, формули.

Розглянемо структуру основних наукових документів.

Реферат – це стислий усний або письмовий виклад наукової праці, результатів наукового дослідження, змісту книги і т. ін.; доповідь на будь-яку тему, написана, зроблена на основі критичного огляду літературних та інших джерел. Необхідність у реферуванні виникає кожного разу, коли необхідно переказати зміст наукового документа або його частини. Важливо, щоб читач отримав можливість сам оцінити, чи доцільно йому звертатись до першоджерела. Разом із тим, реферат має давати ясну відповідь про новизну запропонованого наукового чи технічного рішення. Техніка реферування близька до логіки наукового дослідження і передбачає відображення погляду автора роботи, що реферується. Реферат, як правило, передбачає висвітлення таких позицій: проблема або тема дослідження; сфера дослідження; мета і завдання дослідження; метод дослідження; вид дослідження – фундаментальне, пошукове, прикладне; отримані результати та їх значення для науки і практики. Згідно з вимогами до реферату як стислому викладу суті наукової роботи мова вторинного документа має бути досить лаконічною, мати велику інформативну насиченість.

Анотація – це коротка характеристика книги, статті або рукопису, в якій викладається зміст першоджерела, перелік ключових питань і дається його оцінка. В анотації, як і в рефераті, викладаються основні положення

оригіналу, що вказують на значення та наукову новизну роботи, на основі якої підготовлена анотація.

Теза (тези) – основна думка або ключове положення доповіді, лекції, статті чи іншого авторського первинного документа або наукового дослідження. Теза може бути короткою або розгорнутою. Вона відрізняється від повного тексту оригіналу тим, що в ній відсутні деталі, пояснення, ілюстрації.

Резюме – це анотація з елементами попереднього рецензування. Резюме, як і анотація, має акцентувати увагу на вузлових моментах роботи, що розглядається, а також відображати її композицію. Оскільки резюме носить оціночний характер, воно може бути позитивним і негативним.

Рецензія – це вид наукової, літературної і художньої критики, науково-критична стаття або науковий документ, що дає оцінку досліджуваному твору. Розгорнута рецензія, яка розглядає низку наукових робіт, що мають спільну проблематику, гіпотезу, хронологію тощо, має назву критичний огляд. Якість і точність – це основні вимоги до рецензії. Рецензент, аналізуючи позитивні сторони і недоліки наукової роботи, повинен грамотно й аргументовано висловлювати свою позицію. Як правило, рецензія відображає: актуальність теми; повноту розкриття поставлених питань, глибину їх опрацювання, наявність елементів наукового дослідження; новизну й оригінальність рішень, їх обґрунтованість; використання передового практичного досвіду; практичне значення розробок і можливість їх використання; ступінь оволодіння методами наукового дослідження та опрацюваність зроблених пропозицій; повноту використання спеціальної літератури, нормативних і довідкових матеріалів, фактичних даних; уміння аналізувати й узагальнювати фактичний матеріал та робити висновки; характеристику окремих елементів новизни та ключових тез роботи, що заслуговують на особливу увагу; зауваження, виявлені недоліки та упущення; загальний висновок.

Наукова стаття – науковий твір невеликого розміру в збірнику, журналі, газеті і т. ін. Наприклад, структура наукової статті в українських фахових виданнях передбачає наявність таких елементів: інформація про авторів, назва; анотація; постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямку; список джерел.

Дисертація – наукова робота, яку захищають на спеціалізованій вченій раді наукової установи для присудження наукового ступеня. Структура типової кандидатської дисертації: титульний лист, анотація, зміст, вступ, теоретичний розділ, розділ з описом сучасного стану та методики

дослідження, розділ з авторськими пропозиціями, висновки, перелік джерел, додатки.

Вимоги до наукових документів у країнах можуть визначатися міжнародними угодами, державними стандартами, технічними умовами, постановами та інструктивними матеріалами органів державної влади, внутрішніми регламентуючими документами установ, традиціями тощо.

5.3. Основи збору інформаційного матеріалу для наукових досліджень.

Першим етапом виконання будь-якого дослідження є збір матеріалів – цифрових, фактичних, літературних, – що в сукупності складають інформаційну базу дослідження. Повнота і якість зібраного матеріалу справляє вирішальний вплив на результати дослідження. Під час збору матеріалів для наукового дослідження слід керуватись такими аспектами:

- матеріал необхідно збирати цілеспрямовано, залежно від мети і завдань наукового дослідження;
- матеріал повинен висвітлювати відповідний часовий інтервал предмета дослідження;
- джерела мають бути адекватні за часом;
- матеріал необхідно отримувати з різних джерел, у тому числі з іншомовних;
- склад матеріалу має відповідати предмету дослідження і розкривати мету та завдання;
- матеріал має бути збалансованим за структурою;
- процес збору матеріалу складається з двох стадій: спочатку матеріал накопичується без оцінки його значення, а потім проводиться фільтрація, або відбір істотних, необхідних елементів та виключення зайвих чи дублюючих.

Вивчення літературних джерел і збір матеріалів має свою логічну послідовність. Необхідно здійснювати загальний перегляд тих джерел, які дають найбільш загальне уявлення про проблему, для цього доцільно звертатись до енциклопедій, довідників, словників і т. п. Але при цьому слід враховувати, що у подібній літературі містяться лише загальні відомості про проблему та назви джерел, з яких вони отримані. Отже, дослідник отримує інформацію про джерела, з яких можна почерпнути більш детальні відомості про предмет та об'єкт дослідження, основні теоретичні та методичні засади його вивчення.

Наступний крок – робота з бібліографічними матеріалами, серед яких найважливіше значення мають реферативні збірники та бібліографічні покажчики. Найновішу інформацію зазвичай отримують з періодичних видань. Економію часу при цільовому пошуку дає використання останніх номерів журналів за кожен рік, оскільки в них публікуються згруповані за розділами списки статей із реквізитами авторів, назв робіт, місця публікації.

Важливо пам'ятати, що бібліографія потребує постійного оновлення, доповнення і розширення. Кожен, хто має наміри займатися науковою

роботою, повинен постійно працювати над власною бібліографією за тематикою, яка є предметом його дослідження. Для цього потрібно чітко дотримуватись правил складання бібліографії: вказати автора (прізвище та ініціали), назву роботи, місце видання і видавництво, рік публікації, кількість сторінок. Якщо мова йде про журнальні статті, то вказуються: прізвище та ініціали автора, назва статті, назва журналу, рік його видання, номер журналу та сторінки, де саме і розміщено матеріал.

Коли бібліографію складено і відповідно до неї підібрано літературу, перед дослідником постає питання про те, як правильно працювати з цією літературою. Суцільне читання не завжди приносить користь, може відволікати дослідника від його головної мети. Тому потрібен попередній перегляд літератури, вивчення його структури, визначення важливих для ознайомлення розділів. Відкладається вбік застаріла література або літературні джерела, які дублюються. Відбирається той мінімум, який необхідний для розкриття теми, її основних проблем. Отже, бібліографію можна структурувати на декілька груп за ознакою важливості та з урахуванням наявного часу на її вивчення.

Однією з найбільш поширених помилок молодих дослідників є намагання зібрати максимальний обсяг інформації без врахування власних можливостей та резервів часу, відведеного для роботи. У такому випадку збір матеріалів перетворюється на самоціль, а сама наукова робота, по суті, відкладається на невизначений термін.

Сказане свідчить, що для дослідницької роботи необхідно визначити оптимальну кількість матеріалу, який слід якісно опрацювати, оформити. Такий підхід має для дослідження найбільшу цінність.

5.4. Методика пошуку прикладної інформації.

Успіх роботи науковців і практиків багато в чому залежить від спроможності знайти потрібну та достовірну інформацію. Тому важлива увага пошукачів повинна приділятися методичним основам інформаційного забезпечення. Так на рис. 5.1 наведено схему методики пошуку прикладної інформації.

Методика пошуку інформації складається з двох процесів. У першому процесі здійснюється вибір умов пошуку інформації. Основною умовою є визначення предмета дослідження. Його чітке визначення – гарант отримання потрібної інформації.

Характер інформації може складатися із загальних відомостей про суб'єктів пошуку, оперативної інформації (використовувана технологія, подробиці щодо проведення тієї або іншої операції, економічні показники тощо) та стратегічних планів. До речі, інформація може бути класифікована за способом доказу та ділитися на два види: підтверджена інформація та інтегрована. Підтверджена інформація, тобто заснована на фактах, що прямо відповідають на поставлене запитання, а інтегрована ґрунтується на непрямих фактах та умовиводах.

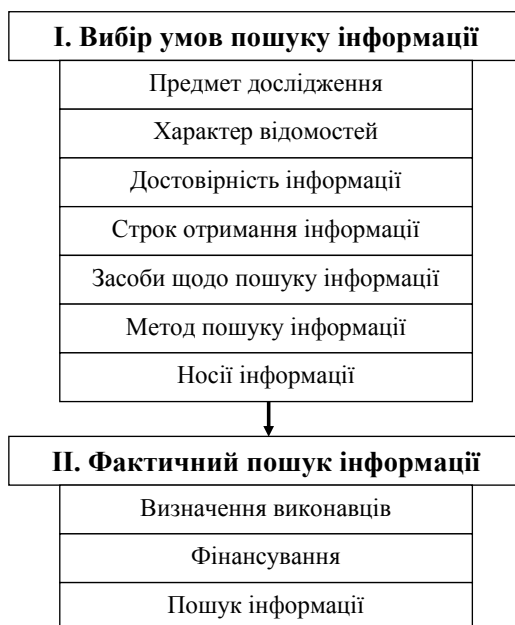

Рис. 5.1. Схема методики пошуку прикладної інформації

Далі слід визначити достовірність необхідної інформації, виходячи з якої можна попередньо обрати методи збирання та джерела одержання інформації (табл. 5.1). При з'ясуванні інформації, використання якої спричиняє великий ризик і відповідальність під час прийняття рішень, варто вивчити якнайбільше різноманітних фактів і довіряти тільки тим даним, що підтверджуються декількома носіями інформації.

Під фіксованою інформацією розуміють ті відомості які збережені, кодовані та є можливість їх опанування. Тобто це та інформація, яку можна багаторазово витягати з її носіїв: текст на папері, газетні повідомлення, повідомлення на компакт-дисках, дискети, відеокасети, текст на виробі, запис розмови на диктофоні. Під нефіксованою інформацією розуміється та інформація, що дослідник бачив або чув, але не може навести в авторському варіанті. Нефіксована інформація – чийсь думки, чутки, перекази, сприйняті пам'яттю дослідника. Наприклад, людина бачила повідомлення в новинах і розповідає про це своїм колегам, при цьому додає частину свого розуміння тексту, але довести ідентичність свого переказу вона не може, тому що авторський текст у неї відсутній.

Кожний з методів збирання прикладної комерційної інформації, має свої переваги й недоліки при аналізі результатів досліджень. Перевага спостереження в тому, що дослідник може побачити об'єктивну картину поведінки суб'єкта спостереження, помітити дрібні деталі, ті, на які даний суб'єкт у реальному житті взагалі не звертає уваги, а недоліки полягають у необхідності наявності апаратури та присутності елементів втручання в приватне життя громадян, необхідності високої кваліфікації спостерігачів і тривалого періоду дослідження. Перевага опитування в тому, що при високій кваліфікації модератора можна одержати максимум корисної інформації, а недолік у тому, що при дослідженні маємо сильний вплив суб'єктивних чинників і думка опитуваних не завжди збігається з думкою

більшості споживачів. Перевага експерименту в тому, що він дає наочне підтвердження результату проведеного дослідження, а недолік у тому, що складно змоделювати максимум чинників, що зустрічаються в дійсності. Найбільш оптимальний варіант дослідження – це комплексне їх використання, що дає більше можливостей щодо одержання достовірних результатів.

Таблиця 5.1

Визначення достовірності прикладної комерційної інформації

Джерела отримання інформації	Характеристика інформації	Методи збирання інформації персоналом підприємства		
		Спостереження	Опитування	Експеримент
Інформація від працівників дослідженого суб'єкту	Фіксована, для внутрішнього використання в організації	Абсолютно достовірна	Висока	Висока
	Фіксована, для зовнішнього середовища	Середня	Середня	Низька
	Нефіксована	Висока	Середня	Низька
Інформація від осіб, пов'язаних з діяльністю дослідженого суб'єкту	Фіксована, для внутрішнього використання в організації	Висока	Висока	Середня
	Фіксована, для зовнішнього середовища	Низька	Низька	Низька
	Нефіксована	Середня	Середня	Середня
Інформація від осіб, не пов'язаних з діяльністю дослідженого суб'єкту	Фіксована, для внутрішнього використання в організації	Середня	Низька	Низька
	Фіксована, для зовнішнього середовища	Низька	Низька	Низька
	Нефіксована	Середня	Низька	Низька

Терміни одержання інформації сильно впливають на кінцевий результат. Надмірний поспіх при одержанні інформації про важкодоступні суб'єкти ринку та ті, що змінюються повільно, може призвести до сильного перекручування та дезінформації, у той час як інформація, що відкрита й швидко змінюється, потребує швидкості збирання та адекватного реагування.

Тому терміни одержання інформації мають бути чітко визначені й враховані при виборі умов пошуку інформації.

Засоби для пошуку інформації визначають подальший метод пошуку та вибору носіїв інформації. Вони можуть бути як фінансові, так і технічні (наприклад, доступність електроживлення, механізму зчитування, наявність перекладу інформації з іноземних мов). На практиці, вибір умов пошуку інформації іноді є відправною точкою, що формує подальший напрямок досліджень.

Фактичний пошук інформації для організації може здійснюватися трьома способами: активним і пасивним пошуком, що використовуються в чистому вигляді, або за допомогою їх сполучення. Активний пошук характерний тим, що необхідну інформацію шукають дослідники або наймані фахівці, а при пасивному пошуку задіяний персонал не застосовує особистих дій щодо пошуку, а залишає сам або за допомогою інших осіб різного роду повідомлення на носіях інформації, завдяки яким згодом здійснюється необхідний контакт. При цьому носії інформації залишаються ті ж самі, але дії людей виявляються різні. Інструментами активного пошуку є особисті дії персоналу, а пасивного – рекламні та інформаційні повідомлення, заходи щодо стимулювання збуту та зв'язки із громадськістю. Результативність кожного інструмента збирання інформації різноманітна і може бути визначена тільки індивідуально залежно від великої кількості чинників.

При виборі носіїв інформації для безпосередньої роботи з ними варто враховувати, що доступність інформації багато в чому залежить від легальності суб'єкта та конкурентної ситуації на ринку. Наприклад, інформацію про діяльність великих бюджетних легальних підприємств можна отримати з мінімальними витратами навіть з одного носія інформації, а дізнатися відомості, що цікавлять, про невеличкі організації, які ведуть кримінальний бізнес в умовах конкурентної ситуації на їх ринку, можна лише шляхом використання різних джерел при істотних витратах часу на пошук інформації.

Роздивимося розширений *перелік носіїв прикладної комерційної інформації*: засновники, інвестори, власники або керівники організації; родичі, друзі та знайомі; працівники організації; інформаційні бази даних організації; персонал філій, дочірніх підприємств, а також партнерів по бізнесу, підприємства-сусіди; лояльні покупці продукції організації; лояльний персонал найманих організацій (водії, ремонтники, охоронці, медперсонал); посередники та консультанти, що можуть професійно здійснити роботу з цільового пошуку необхідної інформації; цільові спеціальні довідкові друковані видання або електронні носії (довідники, каталоги, компакт-диски, що випускаються разово у фіксованому обсязі); регулярна періодична інформація зі ЗМІ (телебачення, радіо, газети, часописи, інтернет-сайти, компакт-диски); спеціалізовані інформаційні системи пошуку в інтернеті; спеціалізовані довідкові організації (доступ по телефону, інтернету або особисто на основі попередніх договірних

зобов'язань); організації, що спостерігають за роботою суб'єктів пошуку (міжнародні організації, органи державної влади, а також організації, що мають ліцензії на здійснення даного виду робіт); наукові, дослідні та навчальні організації, що здійснюють взаємодію з суб'єктами пошуку; місця розташування суб'єктів пошуку (візуальний пошук по будинкам, різного роду спорудженням, покажчикам); місця зустрічі представників цільової аудиторії (ринки, магазини, ярмарки, виставки); інформація про суб'єктів пошуку, що залишається ними на вироблених товарах або упакуванні; фіксовані носії інформації, що утворені суб'єктами пошуку у вигляді цільової реклами (рекламні щити, рекламні вивіски, таблички, роздавальний поліграфічний матеріал); персонал організацій конкурентів; суб'єкти підприємницької діяльності, штучно створені керівництвом даної організації, а також незалежні юридичні або фізичні особи для надання необхідної інформації; відповіді суб'єктів пошуку в анкетах, інтерв'ю та опитуваннях, проведених сторонніми організаціями або фізичними особами (журналісти, кореспонденти, практиканти); люди або організації, що мають непряме відношення до суб'єктів пошуку (випадкові джерела);

Другий процес – фактичний пошук інформації передбачає визначення виконавців, фінансування дослідження та здійснення заходів збирання інформації. Здійснення заходів другого процесу методики пошуку інформації проводиться в кожній організації індивідуально, з огляду на визначені умови пошуку й наявне різноманіття чинників внутрішнього середовища.

Тема 6. Методика виконання та захист курсових і дипломних робіт

6.1. Поняття, загальна характеристика та вимоги до курсових і дипломних робіт.

6.2. Основні етапи підготовки курсових і дипломних робіт.

6.3. Структура та оформлення курсових і дипломних робіт.

6.4. Підготовка до захисту та захист курсової і дипломної роботи.

6.1. Поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та дипломних робіт.

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з провідного фахового курсу або з окремих його розділів. Курсова робота виконується з метою закріплення, поглиблення і узагальнення знань, отриманих студентами за час навчання, та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання. Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Вона затверджується на засіданні кафедри. Виконання курсових робіт визначається графіком. Рівень підготовки курсової роботи значною мірою свідчить про ступінь засвоєння студентом здобутих знань, його грамотність, загальну культуру та ерудицію. У процесі роботи студенти вдосконалюють і розвивають такі навички та вміння: самостійно формулювати проблему

дослідження; визначати мету, основні завдання, предмет, об'єкт дослідження; здійснювати пошук і добір потрібної наукової інформації; аналізувати практичну діяльність різних організацій та їх керівників; логічно і аргументовано висловлювати свої думки, пропозиції, робити висновки; правильно оформлювати науково-довідковий матеріал; публічно захищати підготовлену роботу (робити наукові повідомлення, відповідати на запитання, захищати свою точку зору).

Дипломна робота – це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі. До атестації у формі випускної кваліфікаційної роботи допускають здобувачів вищої освіти, які успішно завершили теоретичний курс навчання та виконали всі види практичної підготовки, передбачені навчальним планом. Дипломна робота має комплексний характер і пов'язана з використанням набутих студентом знань, умінь та навичок зі спеціальних дисциплін. Основні вимоги до виконання дипломних робіт: актуальність теми, достатній теоретичний рівень, дослідницький характер, якісне викладення та оформлення, виявлення рівня загальнонаукової та спеціальної підготовки студента.

Завідувач випускової кафедри затверджує теми, наукових керівників і рецензентів зі складу науково-педагогічних працівників (професорів, доцентів) або висококваліфікованих фахівців виробничих, наукових і проектних організацій тощо, що узгоджується з деканом факультету та остаточно затверджується керівництвом вищого навчального закладу у відповідному наказі. Виконання дипломної роботи здійснюється за календарним планом (графіком), який визначається завідувачем випускової кафедри у відповідності з чинним навчальним планом. Для забезпечення належного рівня якості дипломних робіт і підготовки здобувачів вищої освіти до їх захисту, випускова кафедра проводить нормоконтроль, перевірку їх змісту на плагіат та організовує попередній захист. Порушення строків виконання дипломної роботи та вимог щодо якості її оформлення може бути підставою для можливого перенесення захисту студента на наступний рік.

Дипломна робота бакалавра – це вид атестаційної роботи здобувача освітнього ступеня «бакалавр», призначений для об'єктивного контролю сформованості умінь вирішувати типові завдання діяльності, які, в основному, віднесені в стандартах вищої освіти до організаційної, управлінської і виконавської (технологічної, операторської) виробничих функцій. Виконання дипломної роботи бакалавра, має на меті: систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань та умінь зі спеціальності (напрямку підготовки) та застосування їх під час виконання конкретних наукових, проектних, технічних, економічних, виробничих та інших завдань; розвинути навички самостійної роботи й оволодіння методиками дослідження, пов'язаних з темою роботи; виявити рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента, його здатність застосовувати отримані знання під час вирішення конкретних проблем, його

схильності до аналізу та самостійного узагальнення матеріалу з теми дослідження.

Дипломна робота магістра (магістерська робота) – це вид атестаційної роботи здобувача освітнього ступеня «магістр», призначений для об'єктивного контролю сформованості умінь вирішувати типові завдання діяльності, які, в основному, віднесені в стандартах вищої освіти до організаційної, управлінської і виконавської (технологічної, операторської) виробничих функцій. Виконання дипломної роботи магістра, має на меті, окрім вищенаведених трьох завдань у дипломній роботі бакалавра, вирішити окремі аспекти актуальних наукових або прикладних завдань інноваційного характеру. Магістерська робота не може розглядатись як науковий твір вищого гатунку, оскільки ступінь магістра – це лише академічний ступінь, який підтверджує освітньо-професійний рівень випускника вищої школи і свідчить про наявність у нього знань, умінь і навичок, притаманних науковому працівникові-початківцю. Вимоги до магістерської роботи в науковому відношенні вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації. На відміну від дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук, що є науково-дослідними працями, магістерська робота як самостійне наукове дослідження кваліфікується як навчально-дослідна праця, в основу якої покладено моделювання більш-менш відомих рішень. Її тематика та науковий рівень мають відповідати освітньо-професійній програмі навчання. Виконання зазначеної роботи має не стільки вирішувати наукові проблеми (завдання), скільки засвідчити, що її автор здатний належним чином вести науковий пошук, розпізнавати професійні проблеми, знати загальні методи і прийоми їх вирішення.

Випускові кафедри вищих навчальних закладів конкретизують *вимоги* до змісту, обсягу, оформлення курсових і дипломних робіт з урахуванням специфіки спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців і доводять їх до відома студентів в усній формі (викладання в певних курсах, збори, інструктажі, бесіди, консультації тощо), а також у методичній літературі (методичні рекомендації, посібники, підручники).

Тематика курсових та дипломних робіт щорічно коригується з урахуванням набутого на кафедрах досвіду, побажань спеціалістів, які беруть участь у рецензуванні робіт, і рекомендацій Державної екзаменаційної комісії (ДЕК). Студенту надається право вибирати тему курсової та дипломної робіт з числа визначених випусковими кафедрами навчального закладу або запропонувати свою тему з обґрунтуванням її розробки. При виборі або пропозиції тем студенту доцільно звернути увагу на: актуальність проблематики, міру власної обізнаності та інтересу у даній сфері, наявність інформаційно-статистичної бази та наукових джерел, перспективу використання результатів дослідження при майбутньому працевлаштуванні або продовженні навчання, рекомендації науково-педагогічних працівників та фахівців-практиків.

Керівництво курсовими та дипломними роботами здійснюється кваліфікованими викладачами. Організація і контроль за процесом

підготовки й захисту курсових та дипломних робіт покладаються на завідувача кафедри. За прийняті у дипломній роботі рішення, достовірність усіх даних, якість оформлення та наявність плагіату відповідає студент – автор дипломної роботи.

Для виконання курсової (дипломної) роботи можна використовувати попередні публікації, доповіді, реферати, а також після виконання курсової (дипломної) роботи можна продовжувати дослідження й відтворювати отримані результати дослідження у публікаціях.

6.2. Основні етапи підготовки курсових та дипломних робіт.

Методично підготовка курсової (дипломної) роботи охоплює такі етапи:

1. підготовчий (вибір проблеми, теми, предмету, об'єкту, мети, завдань, складання структури та робочого плану);
2. збір та опрацювання наукових джерел;
3. уточнення структури курсової (дипломної) роботи;
4. викладення результатів у основній частині за певними розділами (зазвичай у першому розділі наводяться теоретичні аспекти, у другому аналітико-дослідницькі аспекти, у третьому проектно-рекомендаційні авторські пропозиції);
5. написання вступу та висновків;
6. оформлення списку використаних джерел та додатків;
7. доопрацювання тексту з урахуванням зауважень наукового керівника;
8. редагування тексту;
9. підготовка роботи до захисту.

Курсова та дипломна роботи мають свою специфіку, тому основні етапи їх підготовки завжди необхідно узгоджувати з науковим керівником. В період виконання курсових і дипломних робіт між студентом і науковим керівником налагоджуються певні ділові комунікації.

Науковий керівник: формує завдання; проводить систематичні, передбачені регламентом консультації; перевіряє виконання роботи за частинами та в цілому; надає письмовий відгук (подання) щодо характеристики результатів дипломної роботи під час дипломування.

Студент: ознайомлюється з вимогами до виконання робіт; здійснює дослідження, виконує та оформлює роботу; консультиється за графіком з науковим керівником та своєчасно надає йому на перевірку матеріали роботи; звітує науковому керівнику та завідувачу кафедри про стан готовності та наявні складності щодо виконання дипломної роботи.

При цьому треба враховувати взаємозв'язок і відмінність логіки дослідження та логіки викладання результатів дослідження.

Логіка дослідження при виконанні курсової та дипломної роботи, зазвичай, має чотири варіанти: 1) послідовне дослідження теоретичних аспектів, далі надання аналітико-дослідницьких, потім проектно-рекомендаційних авторських пропозицій; 2) послідовне дослідження аналітико-дослідницьких аспектів, далі теоретичних, потім надання

проектно-рекомендаційних авторських пропозицій; 3) послідовне надання проектно-рекомендаційних авторських пропозицій, далі дослідження теоретичних аспектів, потім розгляд аналітико-дослідницьких аспектів; 4) паралельне дослідження теоретичних аспектів, аналітико-дослідницьких аспектів і надання проектно-рекомендаційних авторських пропозицій.

Логіка викладання результатів дослідження у курсовій та дипломній роботі передбачає послідовне відображення теоретичних аспектів, аналітико-дослідницьких і проектно-рекомендаційних авторських пропозицій.

6.3. Структура та оформлення курсових та дипломних робіт.

Структурні частини курсової роботи: титульна сторінка, зміст, вступ, основна частина (як правило, поділена на два-три розділи – у кожному з яких по два-три підрозділи), висновки, список використаних джерел, додатки (за необхідності). Загальний обсяг курсової роботи зазвичай складає 30-40 сторінок друкованого тексту без урахування списку використаних джерел і додатків.

Структурні частини дипломної роботи: титульна сторінка, завдання, анотація, зміст, перелік умовних позначень (за необхідності), вступ, основна частина (як правило, поділена на три розділи – у кожному з яких по два-три підрозділи), висновки, список використаних джерел, додатки (за необхідності). Загальний обсяг дипломної роботи бакалавра зазвичай складає 60-70 сторінок (магістерської роботи 80-90 сторінок) друкованого тексту без урахування списку використаних джерел і додатків.

Процедура оформлення курсової (дипломної) роботи передбачає: оформлення рукопису роботи; підготовку графічного матеріалу для презентації на захисті; складання тексту доповіді на захисті; збір супроводжувальної документації; проходження узгоджувальних процедур (нормоконтроль, перевірка на плагіат, затвердження).

Оформлення рукопису роботи здійснюється відповідно до вимог ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення» та відповідними методичними рекомендаціями випускової кафедри.

Текст роботи стилістично подається «безособистісно» із уживанням фразеологічних оборотів: «дослідження містить», «нами досліджено», «у дослідженні розроблено», «за думкою автора», «на нашу думку», «виходячи з отриманих результатів», «як слідує» тощо. Текст має бути логічно та стилістично узгодженим у реченнях і подається у достатньо повних абзацах (зазвичай 3-4 абзаци на сторінці).

Роботу друкують на принтері з однієї сторони аркушу білого паперу формату А4 (210x297 мм), дотримуючись таких вимог: поля: ліве – 25-30 мм, праве – 10-15 мм, верхнє та нижнє – 20-25 мм; розташування книжне; шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14 pt; 1,5 міжрядковий інтервал з нульовим інтервалом перед та після строки; відступ першої строки у тексті – 1,25 см.

Кожну структурну частину слід починати з нової сторінки і їх назва наводиться по центру великими літерами напівжирним шрифтом. Назви підрозділів розміщують з абзацу 1,25 мм звичайними літерами напівжирним шрифтом (Додаток Ж). Наповненість останньої сторінки кожної структурної частини має бути понад 70%.

Нумерацію сторінок подають арабськими цифрами у правому верхньому куті без крапки. Титульний аркуш вважається за першу сторінку, але нумерація на ньому не проставляється. Наступні сторінки нумерують починаючи з другої. У роботі повинно застосовуватися не більш ніж 2 види маркерів.

Для підтвердження власних аргументів або викладення думок інших авторів чи то інформації – слід наводити використані джерела у квадратних дужках, наприклад: [2] – друге джерело; [2, с. 5] – друге джерело сторінка п'ять; [3, с. 5-6; 24-26] – третє джерело з п'ятої по шосту сторінку та з двадцять четвертого по двадцять шосте джерело. Посилання треба наводити по мірі згадування джерел в тексті або за абеткою. Наукова етика вимагає точно відтворювати цитований текст у лапках, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором.

Загальні вимоги до оформлення графічного матеріалу та формул. Графічний матеріал слугує для унаочнення результатів дослідження, тому він має бути органічно пов'язаний з текстом. Графічний матеріал необхідно наводити після першого згадування про нього у роботі та при необхідності здійснювати посилання після його наведення. У роботі наводяться таблиці, рисунки, графіки, діаграми, схеми, фотографії, карти які не повинні дублювати один одного. Відповідно з текстового матеріалу формується графічний матеріал і після нього також подається його текстове пояснення.

Таблиці та рисунки нумеруються у межах розділів. Номер таблиці та рисунку складається з номера розділу і їх порядкового номера в розділі, між якими ставлять крапку (наприклад, Таблиця 1.1, Рисунок 1.1). Облік таблиць та рисунків здійснюється окремо. Приклад оформлення графічного матеріалу наведено у Додатку 3.

При оформленні графічного матеріалу розмір шрифту має бути у межах 9-14 pt, застосовують одинарний міжрядковий інтервал з нульовим інтервалом перед та після строки, без відступу першої строки.

Графічний матеріал не подається на першій та останній сторінці розділу. Графічний матеріал який уміщується на 1 сторінку не розривається. При перенесенні графічних матеріалів обсягом понад 1 сторінку – здійснюються позначення, наприклад, «Закінчення табл. 1.1». При перенесенні таблиці на наступну сторінку назву таблиці не повторюють, а головку таблиці – повторюють. Великі графічні матеріали, які займають обсяг понад 2 сторінки, подаються у Додатках і при їх перенесенні надаються позначення, наприклад, «Продовження табл. Б.1», «Закінчення табл. Б.1».

Графічні матеріали подають в тексті таким чином, щоб їх можна було читати без повороту переплетеного блоку роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою.

Невеликі й нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують всередині рядків тексту без їх нумерації. Важливі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках і нумерують у межах розділу (аналогічно таблицям і рисункам). Номери формул пишуть біля правого краю аркуша в круглих дужках.

Оформлення титульного аркушу. Титульний аркуш є першою сторінкою, який містить інформаційні дані про роботу, місце її виконання, виконавця, наукового керівника, рецензента. До захисту допускається робота при наявності всіх підписів, які зазначені на титульному аркуші. Форма титульного аркушу дипломної роботи міститься у Додатку А.

Оформлення завдання. Завдання на дипломну роботу містить вихідні дані для роботи, перелік питань, які потрібно розглянути в роботі, перелік програмних продуктів, які належить використати в процесі виконання, календарний план виконання роботи та термін її завершення й подання до захисту тощо. Завдання на дипломну роботу підписується студентом, його науковим керівником та затверджується завідувачем кафедри. Форма завдання наведено у Додатку Б.

Оформлення анотації. Анотація має містити скорочені дані про виконавця, місце виконання, обсяг та структуру, ключові слова. Анотація вітчизняними студентами складається ідентично державною та англійською мовою, а іноземними студентами державною, англійською та російською мовами. Форму анотації наведено у Додатку В.

Оформлення переліку умовних скорочень. У разі використання в дипломній роботі великого обсягу загальнонавчаних скорочень та аббревіатур, специфічної термінології, позначень тощо їх перелік може бути поданий у вигляді окремого списку, який розміщують перед вступом. Перелік бажано друкувати у колонки, в яких зліва за абеткою наводять скорочення, а справа – їх детальну розшифровку (Додаток Г). Якщо в роботі спеціальні терміни, скорочення, символи, позначення і таке інше повторюються менше ніж три рази, перелік не складають, а їх розшифровку наводять у тексті під час першого згадування.

Оформлення вступу. Вступ є початковою частиною роботи, що передує викладу основної частини. У вступі надається загальна характеристика роботи та наводяться наступні структурні елементи (Додаток Е).

Актуальність дослідження – передбачає висвітлення важливості дослідження для даного часу і його необхідності для вирішення найважливіших проблем сучасності.

Перелік провідних українських та зарубіжних вчених минулого та сучасності, які здійснили важливий внесок у розв'язання дослідженої проблематики складається за абеткою прізвищ науковців. У даній частині зазначається коло недостатньо досліджених питань, які потребують подальшого дослідження.

Мета роботи (основний напрям дослідження – формулюється одним реченням) та завдання (запланований для виконання обсяг роботи – 3-12 цілей, які вирішуються у підрозділах основної частини та констатуються у висновках). Завдання повинні відповідати плану дипломної роботи, бути чітко сформульованими та розкривати тему та послідовність дослідження. Щодо постановки завдань використовують наступні ключові слова: дослідити, проаналізувати, з'ясувати, обґрунтувати, запропонувати, визначити, розробити тощо.

Предмет дослідження – це те, на що спрямована увага дослідника; ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в даній роботі; визначальна сфера конкретного дослідження (предмет дослідження є вужчим, ніж об'єкт дослідження і знаходиться у його межах).

Об'єкт дослідження – уся сукупність аспектів та явищ, які породжують або формують проблему (сферу дослідження) і слугує джерелом необхідної для дослідника інформації.

Методологічна база роботи формується на основі праць класиків економічної теорії та сфери досліджень, джерел навчальної, монографічної та періодичної літератури з обраної теми, видань, досліджень та звітів.

Інформаційна база дослідження з наведенням джерел статистичної звітності, документації та даних.

Методи фундаментальної та загальнонаукової методології пізнання соціально-економічних процесів, що застосовані у даному дослідженні.

Практична значущість дипломної роботи та можлива сфера їх застосування суб'єктами господарювання.

Перелік власних публікацій автора, результати апробації та упровадження (за наявності).

Обсяг вступу для курсової роботи, як правило, не перевищує 1-2 сторінки, а для дипломної роботи – 3 сторінки.

Оформлення основної частини. Предмет дослідження усебічно розкривається у основній частині у відповідності з метою та завданнями. Основна частина дипломної роботи складається трьох розділів:

- перший – теоретичний, у якому розкриваються теоретичні аспекти предмету дослідження (ідентифікація та класифікація термінів, визначення науково-методичних основ, опис теорій та концепцій, періодизація процесів, визначення провідних дослідників та наведення основних положень їх розробок);
- другий – аналітико-дослідницький, де висвітлюється сучасний стан і методологія предмету дослідження (надання статистичного та описового матеріалу який характеризує динаміку предмету дослідження, з ґрунтовним опрацюванням і застосуванням методів математичного аналізу за увесь період ідентифікованого часу в необхідному часовому інтервалі – тисячоріччя, сторіччя, десятиріччя, роки, місяці, тижні, дні, години, хвилини, секунди);
- третій – проектно-рекомендаційний, який містить авторські пропозиції щодо предмету дослідження (напрями удосконалення, шляхи та форми

оптимізації, авторські моделі та заходи, визначені автором нові тенденції та розроблені прогнози).

Кожний розділ поділяється на два-три підрозділи, які мають бути збалансовані за обсягом та містити відповідний графічний матеріал, що узгоджується з науковим керівником.

Оформлення висновків. На основі проведеного дослідження формулюються висновки, які містять остаточну думку та логічний підсумок, зроблені на основі опрацювання матеріалів дипломної роботи та їх узагальнення (Додаток И).

Висновки подають – один загальний за змістом усього дослідження, а інші логічно пов'язані із поставленими та вирішеними завданнями або результатами наведеними у підрозділах, які слід пронумерувати і починати словами «проаналізовано», «встановлено», «доведено» тощо.

Виклад висновків дозволяє оцінити ступінь виконання студентом завдань і досягнення мети, зазначеної в роботі, а також підготовленість автора до самостійних досліджень.

Оформлення списку використаних джерел. У списку використаних джерел наводяться наукові публікації які усебічно висвітлюють тему дослідження. Їх рекомендований обсяг для курсової роботи становить 20-30 одиниць, для дипломної роботи бакалавра 50-70, для магістерської 70-90 одиниць, серед яких у логічно-збалансованому обсязі наводяться: підручники, посібники, монографії, наукові фахові статті, матеріали науково-практичних конференцій, нормативно-правові акти, офіційна державна статистична звітність, матеріали сайтів міжнародних організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, академічних та експертних структур, документи та звітність підприємств, а також (за наявності) власні публікації автора за темою дипломної роботи.

Перевагу слід віддавати методологічному та фактологічному матеріалу за останні п'ять років, який відображує сучасні результати наукового пошуку та статистично характеризує предмет дослідження. Обов'язково слід використовувати зарубіжні публікації, зміст і обсяг яких узгоджується з науковим керівником.

Список використаних джерел формується у порядку появи посилань у тексті або в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

Список використаних джерел оформлюється з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Зразок оформлення списку використаних джерел наведено у Додатку К.

Оформлення додатків. Додатки складають у разі їх необхідності. До додатків може включатися великий за обсягом (понад дві сторінки) та допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття дипломної роботи: проміжні формули і розрахунки; таблиці допоміжних цифрових даних; впровадження та розрахунки економічного ефекту; інструкції та

методики, опис алгоритмів, які не є основними результатами дослідження; описи і тексти комп'ютерних програм вирішення задач; ілюстрації допоміжного характеру; інші дані та матеріали (Додаток Л).

Додатки оформлюють як продовження дипломної роботи, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті та нумеруючи літерами: А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, К, Л, М, Н, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ш, Щ, Ю, Я.

Таблиці та рисунки у додатках наводять за змістом. У одному додатку може бути один або декілька графічних об'єктів (тоді їх нумерують у межах даного додатку, наприклад, Табл. А.1, Табл. А.2, Рис. А.1, Рис. А.2).

6.4. Підготовка до захисту та захист курсової та дипломної роботи.

До захисту курсових і дипломних робіт допускаються студенти, які виконали всі вимоги навчального плану (вчасно склали підсумковий контроль і не мають академічної заборгованості).

Підготовка до захисту курсової роботи передбачає: брошурування усіх аркушів; підготовку тексту доповіді; здання курсової роботи керівнику на перевірку.

Підготовка до захисту дипломної роботи передбачає своєчасне здійснення організаційних заходів у наступному обсязі:

- переплетення усіх аркушів дипломної роботи у тверду обкладинку із поставленням власного підпису (та у потрібних місцях вказати дати) на титульній сторінці та завданні;
- підготовка графічного матеріалу презентації;
- підготовка тексту доповіді;
- отримання від наукового керівника підписів (та у потрібних місцях дати) на титульній сторінці та завданні дипломної роботи й відгуку;
- отримання підписаної рецензії від рецензента (Додаток М);
- отримання від уповноважених працівників випускової кафедри підписів щодо проходження процедур нормоконтролю та перевірки на плагіат;
- отримання підпису від завідувача кафедри (та у потрібних місцях дати) у завданні дипломної роботи;
- здання дипломної роботи, відгуку та рецензії – завідувачу кафедри (або уповноваженій ним особі) не пізніше одного дня до визначеного розкладом початку роботи екзаменаційної комісії.

З моменту здання дипломної роботи на випускову кафедру студент, з урахуванням отриманих зауважень і рекомендацій, має присвятити свій час поглибленому опрацюванню та осмисленню: 1) усього матеріалу дипломної роботи; 2) графічного матеріалу презентації; 3) тексту доповіді.

Захист курсової роботи проводиться відповідно до графіка, затвердженого кафедрою, у присутності комісії у складі керівника та інших двох-трьох членів кафедри.

Захист дипломної роботи відбувається на відкритому засіданні екзаменаційної комісії. Захист дипломних робіт може проводитись як у

вищому навчальному закладі, так і на підприємствах, у закладах та організаціях, якщо тема має для них науково-теоретичний або практичний інтерес або у разі виконання роботи на їх базі.

Захист курсових і дипломних робіт для вітчизняних студентів зазвичай здійснюється державною мовою. Порядок захисту робіт українських та іноземних студентів іноземною мовою регламентується вищим навчальним закладом. У засіданнях екзаменаційної комісії можуть брати участь керівники робіт, рецензенти, науково-педагогічні працівники кафедр, запрошені, бажаючі. Для розкриття змісту курсової роботи студенту надають 5-7 хвилин, для дипломної роботи бакалавра 7-10 хвилин, для магістерської роботи до 10-15 хвилин. Текст доповіді на захисті має: 1) висвітлювати основні результати дипломної роботи; 2) бути логічно узгодженим з графічним матеріалом презентації на захисті; 3) за змістом містити: тему, мету, теоретичні аспекти, сучасний стан і пропозиції згідно предмету дослідження, висновки. Під час виступу студент демонструє графічний матеріал презентації. Після доповіді студент відповідає на запитання членів екзаменаційної комісії. Запитання можуть стосуватися теми виконаної роботи й мати загальний характер у межах дисциплін напряму, спеціальності або спеціалізації, які опановував випускник.

При захисті дипломної роботи після відповідей на запитання секретар екзаменаційної комісії зачитує відгук керівника та рецензію. Завершує захист відповідь здобувача вищої освіти на зауваження у відгуку та рецензії. Результати захисту оголошуються комісією в той самий день після прослуховування всіх робіт та оформлення протоколу. Оцінювання захисту дипломної роботи бакалаврів здійснюється екзаменаційною комісією, яка виставляє оцінку за 100-бальною шкалою і переводить виставлену оцінку в оцінку за національною шкалою оцінювання та шкалою ЄКТС.

Критерії оцінювання дипломної роботи членами екзаменаційної комісії: відповідність формальним ознакам вимог до оформлення робіт; думка наукового керівника та рецензента; відповідність матеріалу роботи темі та повнота її розкриття; широта охоплення й глибина опрацювання вітчизняної і зарубіжної наукової літератури; відповідність та обсяг статистичного матеріалу; врахування вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів; якість отриманих теоретичних і практичних результатів; міра самостійності проведеного дослідження; адекватність та обґрунтованість висновків; якість доповіді, форма викладу виступу (доповідання або читання тексту), логічність та стиль викладу, використання фахових термінів і фраз, навантаження цифрами і фактами тощо; ступінь володіння матеріалом, повнота та переконливість відповідей на запитання; відповідність, якість оформлення та використання демонстраційних матеріалів; факти підтвердження отриманих результатів матеріалами власних досліджень (листи опитувань, анкети, розрахунки); наявність наукових публікацій та практичних впроваджень.

Тема 7. Організаційні аспекти формування науково-педагогічних кадрів

7.1. Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру.

7.2. Здобуття та присудження наукового ступеня.

7.3. Процедура присвоєння вчених звань.

7.1. Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру.

Аспірантура і докторантура є формою підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації (системою підготовки професорсько-викладацьких і наукових кадрів при вищих навчальних закладах або науково-дослідних інститутах). Порядок підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів в аспірантурі і докторантурі регламентується Положенням «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 р. № 309 (зі змінами та доповненнями). Це Положення регламентує діяльність у галузі підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів і є обов'язковим для всіх вищих навчальних закладів та наукових установ України незалежно від їх підпорядкованості та форми власності.

В аспірантурі навчаються аспіранти (особи, які мають кваліфікацію спеціаліста або магістра), а в докторантурі докторанти (особи які мають науковий ступінь кандидата наук) з метою підготовки та захисту дисертації задля здобуття наукового ступеня кандидата наук (для аспіранта) та доктора наук (для докторанта). Аспірантура і докторантура відкривається при вищих навчальних закладах третього або четвертого рівнів акредитації і прирівняних до них закладах післядипломної освіти, у наукових установах, які мають висококваліфіковані науково-педагогічні та наукові кадри, сучасну науково-дослідну, експериментальну та матеріальну базу. Відкриття і закриття аспірантури і докторантури у вищих навчальних закладах і наукових установах (за винятком наукових установ Національної академії наук) здійснює МОН України, а в наукових установах Національної академії наук – її Президія.

Аспірантура відкривається з відривом від виробництва (денна) та без відриву від виробництва (заочна), а докторантура – з відривом від виробництва. Термін навчання в аспірантурі і перебування в докторантурі за денною формою включається до науково-педагогічного стажу. Підготовка в аспірантурі і докторантурі здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та за кошти юридичних і фізичних осіб.

Прийом в аспірантуру та докторантуру здійснюється на конкурсній основі. Конкретні вимоги до прийому в аспірантуру та докторантуру уточнюються вищими навчальними закладами щорічно згідно «Умов прийому до вищих навчальних закладів України» у певному році. Для вступу в аспірантуру та докторантуру вступники складають вступні іспити (з іноземної мови й за фахом) та подають певні документи (особисту заяву на ім'я ректора, у якій вказують форму навчання та спеціальність; копію

документа, що посвідчує особу та громадянство; документ державного зразка про відповідний ступінь вищої освіти (оригінал або його копію) та додаток до нього; особистий листок з обліку кадрів, засвідчений печаткою тієї установи, в якій вступник навчається або працює; 2 кольорові фотокартки розміром 3x4 см; список опублікованих наукових праць та винаходів, завірених вченим секретарем (за наявності); копію довідки про присвоєння ідентифікаційного коду; рекомендацію Вченої ради вищого навчального закладу (за наявності)).

При вступі до докторантури, крім того, подаються: розгорнутий план дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук; копія диплома про присудження наукового ступеня кандидата наук (у разі здобуття відповідної освіти за кордоном – копія нострифікованого диплома).

Аспіранти і докторанти мають право на: користування навчально-виробничою, науковою, культурно-спортивною, оздоровчою базою вищих навчальних закладів, наукових установ; отримання всіх видів відкритої наукової інформації і наукового консультування; участь у науковій діяльності кафедри, відділу, лабораторії; отримання державної стипендії встановленого розміру у разі зарахування на навчання з відривом від виробництва за державним замовленням; переривання навчання з поважних причин з подальшим його продовженням. Тривалість і кількість переривань навчання, а також поважність причин визначаються вченою радою вищого навчального закладу, наукової установи; щорічні канікули тривалістю до двох календарних місяців, які включаються до загального терміну навчання у разі зарахування на навчання з відривом від виробництва; участь у виборах до органів самоврядування вищого навчального закладу, наукової установи; роботу за сумісництвом відповідно до законодавства України; безпечні і нешкідливі умови навчання і праці; забезпечення впорядкованим житлом – у разі зарахування на навчання з відривом від виробництва за державним замовленням – на час навчання за умови оплати вартості користування житлом самим аспірантом або докторантом (іногороднім); працевлаштування згідно з типовою угодою у разі зарахування на навчання за державним замовленням або контрактом (у разі навчання поза державним замовленням).

Аспіранти і докторанти зобов'язані: дотримуватися вимог законодавства, моральних, етичних норм поведінки; глибоко оволодівати знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищувати загальний культурний рівень; опанувати методологію проведення наукових досліджень; виконувати індивідуальний план роботи над дисертацією; звітувати про хід виконання дисертації на засіданні кафедри, відділу, лабораторії, вченої ради вищого навчального закладу, наукової установи; у встановлений термін захистити дисертацію або подати її спеціалізованій вченій раді; дотримуватися статуту і правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу, наукової установи.

Аспірант або докторант може бути відрахованим з аспірантури або докторантури за грубе порушення правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу, наукової установи, за вчинення протиправних дій, а

також за невиконання індивідуального плану роботи без поважних причин. Рішення про відрахування аспіранта або докторанта приймає вчена рада вищого навчального закладу, наукової установи. Аспірант або докторант, який був зарахований до аспірантури або докторантури за державним замовленням і відрахований через зазначені причини, відшкодовує вартість навчання згідно із законодавством України.

Кожному аспіранту одночасно з його зарахуванням відповідним наказом керівника вищого навчального закладу, наукової установи призначається науковий керівник, як правило, доктор наук або за рішенням вченої ради, як виняток, кандидат наук, а докторанту – науковий консультант (тільки доктор наук). Науковий керівник аспіранта здійснює наукове керівництво роботою над дисертацією, контролює виконання затвердженого ним індивідуального плану та несе особисту відповідальність за якісне написання аспірантом дисертації. Відповідальність за рівень організації наукової підготовки в аспірантурі і докторантурі покладається на керівника вищого навчального закладу (наукової установи).

Підготовка в аспірантурі та докторантурі здійснюється на основі індивідуального плану роботи, у якому зазначаються на кожен рік навчання обсяг робіт і терміни їх виконання (відвідування лекційних і практичних занять, стажування, складання кандидатських іспитів, написання статей і монографій, апробація наукових результатів на конференціях і публікація тез доповідей, написання розділів дисертації та її повне завершення тощо). Аспірант (докторант) працює за індивідуальним планом роботи і не менше ніж два рази на рік звітує про його виконання на засіданні кафедри, відділу, лабораторії і щорічно атестується науковим керівником. За результатами атестації відповідним наказом керівника вищого навчального закладу, наукової установи аспірант (докторант) переводиться на наступний рік навчання або відраховується з аспірантури (докторантури).

7.2. Здобуття та присудження наукового ступеня.

Присудження наукового ступеня кандидата та доктора наук в Україні здійснюється у межах вимог Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Основою присудження наукового ступеня кандидата та доктора наук є прилюдний захист дисертації.

Дисертація на здобуття наукового ступеня є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто автором (без плагіату та компіляції!) у вигляді спеціально підготовленого рукопису або опублікованої наукової монографії. Вона містить висунуті автором нові науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення, що свідчить про особистий внесок здобувача у світову науку.

Теми дисертацій мають бути пов'язані, як правило, з напрямками основних науково-дослідних робіт наукових установ і організацій та затверджені вченими (науково-технічними) радами для кожного здобувача

персонально з одночасним призначенням наукового консультанта (докторська дисертація) чи наукового керівника (кандидатська дисертація).

Вимоги до оформлення дисертацій визначено наказом МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» № 40 від 12.01.2017 р.

Основні структурні елементи дисертації: титульний аркуш; анотація; зміст; перелік умовних позначень (за необхідності); основна частина (складається з розділів та підрозділів); список використаних джерел; додатки.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук є кваліфікаційною науковою працею обсягом основного тексту 4,5-7 авторських аркушів (для суспільних і гуманітарних наук – 6,5-9 авторських аркушів), оформлених відповідно до державного стандарту. Кандидатська дисертація повинна містити результати проведених автором досліджень та отримані автором нові науково обґрунтовані результати, які у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для певної галузі науки.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук є кваліфікаційною науковою працею обсягом основного тексту 11-13 авторських аркушів (для суспільних і гуманітарних наук – 15-17 авторських аркушів), оформлених відповідно до державного стандарту. Докторська дисертація повинна містити раніше не захищені наукові положення та отримані автором нові науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, які у сукупності розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему.

До загального обсягу дисертації не включаються таблиці та ілюстрації з основної частини, які повністю займають площу сторінки, а також список джерел та додатки. Один авторський аркуш дорівнює 40 тис. друкованих знаків, враховуючи цифри, розділові знаки, проміжки між словами, що становить близько 24 сторінок друкованого тексту при оформленні дисертації за допомогою комп'ютерної техніки з використанням текстового редактора Word: шрифт Times New Roman, розмір шрифту 14 pt. Дисертацію друкують на одному або на двох (за бажанням) боках аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм) через 1,5 міжрядкового інтервалу. Кегель – мітел (14 типографських пунктів). Текст дисертації необхідно друкувати, залишаючи поля таких розмірів: ліве – не менше 20-25 мм, праве – не менше 10 мм, верхнє – не менше 20 мм, нижнє – не менше 20 мм. Повноту викладу та якість матеріалів дисертації здобувача визначає спеціалізована вчена рада.

Кожна дисертація супроводжується окремим авторефератом обсягом 1,3-1,9 авторського аркуша для докторської та обсягом 0,7-0,9 авторського аркуша для кандидатської дисертації, який здобувач друкує державною мовою.

Оцінка готовності дисертації до захисту відбувається на засідання кафедри та/або на міжкафедральному семінарі. Для цього здобувач подає: дисертацію і автореферат оформлені відповідно до вимог; оригінали опублікованих статей у офіційних фахових виданнях; посвідчення про складання кандидатських іспитів за встановленою формою; довідки про

впровадження наукових результатів; зовнішні засвідчені рецензії на дисертацію (для кандидатської – 2, для докторської – 3; відгук наукового керівника (консультанта).

Спеціалізована вчена рада приймає дисертацію для попереднього розгляду за наявності супроводжуючих документів: заява на ім'я голови ради з проханням прийняти дисертацію до розгляду; особова картка за формою П-2ДС з відділу кадрів, яка засвідчується печаткою; засвідчені копії дипломів про вищу освіту; посвідчення про складені кандидатські іспити; висновок установи, де виконувалась дисертація; оригінали публікацій (монографії, статті, тези); дисертація і автореферат; відгук наукового керівника.

Процедура попереднього розгляду дисертації та процедура проведення засідання спеціалізованої вченої ради під час захисту дисертації регулюються Положенням про спеціалізовану вчену раду у вищому навчальному закладі або науковій установі. Спеціалізована вчена рада приймає до захисту не пізніше як через два місяці з дня подання здобувачем усіх необхідних документів кандидатську і через три місяці – докторську дисертацію. Спеціалізована вчена рада приймає до захисту докторську дисертацію не раніше ніж через два місяці, а кандидатську – не раніше ніж через місяць з дня розсилання виготовлювачами обов'язкових примірників видань, в яких опубліковано праці здобувача, що відображають основні результати дисертації.

Спеціалізовані вчені ради призначають для захисту дисертації офіційних опонентів з числа компетентних вчених із спеціальності, за якою подано дисертацію таким чином, щоб забезпечити незалежність експертизи. Для розгляду докторської дисертації призначають трьох офіційних опонентів – докторів наук, причому тільки один з них може бути членом спеціалізованої вченої ради, де відбувається захист, або співробітником установи, в якій створено спеціалізовану вчену раду. Для розгляду кандидатської дисертації призначають двох офіційних опонентів, з яких один повинен бути доктором наук, а другий – доктором або кандидатом наук, причому тільки один з них може бути членом спеціалізованої вченої ради, де відбувається захист, або співробітником установи, в якій створено цю спеціалізовану вчену раду. Офіційні опоненти на основі вивчення підготовленої дисертації та праць, опублікованих за темою дисертації, подають до спеціалізованої вченої ради відгук.

Повідомлення про захист докторських і кандидатських дисертацій публікуються у виданнях МОН України. Прилюдний захист дисертації проводиться на засіданні спеціалізованої вченої ради, яке вважається правоможним у разі, коли в його проведенні взяло участь не менш як дві третини складу, а також не менш як чотири доктори наук з кожної спеціальності докторської і не менш як три доктори наук із спеціальності кандидатської дисертації. Прилюдний захист дисертації повинен мати характер наукової дискусії, в якій зобов'язані взяти участь усі присутні на захисті члени спеціалізованої вченої ради – доктори наук з кожної спеціальності, за якими подано дисертацію. Рішення спеціалізованої вченої

ради щодо присудження наукового ступеня вважають позитивним, якщо за нього проголосувало щонайменше три чверті членів ради, які брали участь у засіданні. Після прийняття висновку голова повідомляє про присудження наукового ступеня і закриває засідання.

За результатами захисту оформляють атестаційну справу відповідно до вимог МОН. Атестаційну справу подають до МОН і там вона розглядається на предмет затвердження. У разі позитивного рішення дисертанту видається диплом державного зразка, який і є документом, що засвідчує присудження наукового ступеня доктора чи кандидата наук.

7.3. Процедура присвоєння вчених звань.

Нормативно-правові та організаційні основи процедури присвоєння вчених звань професора, доцента та старшого дослідника наведено у Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 13 від 14.01.2016 р. (із наступними змінами). Цей Порядок визначає механізм присвоєння науковим і науково-педагогічним працівникам вчених звань вченими радами вищих навчальних закладів або вченими (науково-технічними) радами наукових установ (далі – вчені ради), основні критерії оцінки їх науково-педагогічної або наукової діяльності, а також порядок позбавлення вчених звань. Основою присвоєння вчених звань є кваліфікаційні показники наукової та педагогічної діяльності наукових і науково-педагогічних працівників.

Основні критерії оцінки науково-педагогічної або наукової діяльності здобувачів вчених звань в Україні:

- наявність наукового ступеня;
- наявність вченого звання (для професора);
- навчання, стажування або праця у вищому навчальному закладі, науковій (або науково-технічній) установі в країні, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, або керування чи робота виконавцем у проектах, які фінансуються зазначеними країнами;
- викладання навчальних дисциплін державною мовою та/або мовою країни, яка входить до ОЕСР, на високому науково-методичному рівні;
- певний стаж роботи на посаді асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідувача (начальника або його заступника) кафедри;
- навчально-методичні та наукові праці, які опубліковані після захисту дисертації у вітчизняних та/або іноземних (міжнародних) рецензованих фахових виданнях (з яких певна кількість має бути у періодичних виданнях, включених до наукометричних баз Scopus або Web of Science);
- сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн Європейського Союзу

(Додаток М) або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням цих мов, або не менш як 10 праць, які опубліковані англійською мовою у періодичних виданнях, включених до наукометричних баз Scopus або Web of Science, та не є перекладами з інших мов.

Рішення про присвоєння вчених звань професора, доцента та старшого дослідника (далі – вчені звання) науковим і науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів та наукових установ приймаються вченими радами.

Рішення вченої ради наукової установи про присвоєння вченого звання професора працівникам наукових установ (зі спеціальності) приймається з урахуванням відгуків не менше шести працівників цієї наукової установи – фахівців, яким з відповідної галузі знань (науки) та спеціальності присуджено науковий ступінь доктора наук, доктора філософії (кандидата наук) та/або присвоєно вчене звання професора.

Рішення вченої ради про присвоєння вченого звання приймається таємним голосуванням. Засідання вченої ради вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її членів. Рішення вченої ради вважається прийнятним, якщо за нього проголосувало не менше ніж три чверті від кількості членів вченої ради, присутніх на засіданні. Рішення вченої ради дійсне протягом одного календарного року.

Рішення вченої ради про присвоєння вченого звання затверджується атестаційною колегією МОН України, яка видає атестат державного зразка, який засвідчує присвоєння вченого звання професора, доцента та старшого дослідника. Атестація, виданий МОН, є документом, який засвідчує рівень професійної кваліфікації науково-педагогічного, наукового працівника при вирішенні питань зайняття ним відповідної посади та оплати його праці.

Тема 8. Організація роботи наукового колективу

8.1. Етичні норми та цінність науки.

8.2. Формування згуртованості наукового колективу.

8.3. Організаційні аспекти роботи наукового колективу.

8.4. Робоче місце й робочий день науковця.

8.1. Етичні норми та цінність науки.

Під *етикою* розуміють систему універсальних і специфічних моральних вимог і норм поведінки, які реалізуються в процесі суспільного життя. Будь-які відносини між людьми починають складатися в процесі контактів і спостережень, при яких люди нагромаджують інформацію один про одного, які і є основою взаємної зацікавленості, симпатії або антипатії.

Професійність наукового працівника пов'язана із дотриманням етичних норм, правил поведінки та взаємовідносин із зовнішнім оточенням (колегами, підлеглими, партнерами). Дотримання етики ділових відносин є

одним із основних критеріїв оцінки професіоналізму як окремого працівника, так і колективу в цілому.

Взаємовідносини в наукових колективах підпорядковуються певній системі етичних норм, які визначають, що допустимо, а, що є недопустимим для науковця в різних ситуаціях. *Норми* – це неписані вимоги, правила, які регламентують як себе вести, виконувати ту чи іншу роботу, що потрібно суспільству від науки. Норми наукової етики сформовані на основі позитивістських загальноцивілізаційних моральних вимог і заборон. Так неетичним є невизнання праці попередників, можна не погоджуватись з певними положеннями, але не помічати їх роботи неможна. Неетичним є плагіат, тобто присвоєння авторства на чужу роботу.

Етичні норми науки затверджують і захищають специфічні, характерні для науки *позитивістські принципи*: безкорисний пошук і доказ істини; чесність і порядність в науці; обов'язкове підтвердження нових знань теоретичними і експериментальними результатами; мужність відстоювати свої наукові погляди, якщо вони ґрунтуються на істинних знаннях, і мужність признати свою помилку, якщо вона науково доведена.

Для науки як особливої сфери діяльності основними *цінностями* є: універсальність, тобто явище, процеси, що вивчаються, проходять однаково і не залежать від тих, хто їх формує; загальність користування, тобто знання є загальнолюдською цінністю; безкорисність; організований скептицизм, кожен учений відповідає за оцінку якості того, що зроблено його колегами, і за те, щоб оцінка була загальновідомою.

8.2. Формування згуртованості наукового колективу.

Наукова діяльність ґрунтується на інтелектуальній індивідуальній та колективній творчій діяльності, спрямованій на здобуття і використання нових знань, що передбачає здійснення певних її видів: дослідницької, інформаційної, педагогічної. Якщо ХІХ століття – це було століття геніїв одинаків, у ХХ столітті головну роль відігравали наукові колективи, то ХХІ століття – це час суперорганізацій, основою яких є мережа талановитих, висококваліфікованих людей, організаційно об'єднаних єдиною метою і діями.

Умовами ефективної роботи наукового колективу є: згуртованість; сумісність співробітників, які в нього входять; психологічний клімат; колективна думка й колективізм у роботі; традиції і творчий потенціал; спільна мова.

Ефективність наукової творчості, оптимальне використання потенційних можливостей науковця залежать від раціональної організації праці, наукового та управлінського рівня керівника, його вміння працювати з членами наукового колективу.

Оптимальний науковий колектив має поєднувати в собі різні кваліфікаційні та соціальні групи: старих і молодих, з великим науковим стажем роботи та початківців, генераторів ідей і виконавців. Для того, щоб цей колектив працював ефективно, необхідно щоб кожен із працівників

точно знав свої обов'язки, завдання і кінцевий результат роботи колективу. Для цього необхідно формалізувати роботу кожного науковця за допомогою певних документів (інструкції, положення, регламенти тощо) та управлінських інструментів (бесіди, наради, збори тощо). Враховуючи індивідуальні особливості характеру працівників, можна цілеспрямовано впливати на них, формувати їхню поведінку і домогтись високої ефективності роботи колективу.

Для формування згуртованого колективу керівник має знати і застосовувати такі правила: правило адекватного відображення людини людиною (щоб не потрапити в залежність від раніше встановлених оцінок); правило подолання ефекту неправдивої згоди – «так говорять усі» (може скластись неправильна уява про працівника); правило уникнення ефекту поблажливості (може виникнути завищена оцінка якостей особи, подій та явищ).

Також слід уникати логічних помилок, які можуть виникнути у зв'язку з неправильною оцінкою певних якостей та поведінки особи. Так, мовчання не завжди є ознакою розуму. Інколи неправильна оцінка особистості формується через так звані помилки контрасту. Наприклад, людина може здатися більш розумною, контактною, якщо її порівнювати з іншою скромною, сором'язливою. Також є помилки при оцінці національних, професійних та інших стереотипів. Виховування цих аспектів, може сприяти підвищенню працездатності колективу.

Згуртованість колективу визначається ціннісно-цільовою і мотиваційною єдністю його членів. Згуртовує колектив і суспільна робота, яка розвиває комунікативні здібності, допомагає розкрити сильні сторони особистості – інтелект, характер, моральні якості. Досить сильно зближує людей спільний відпочинок, екскурсії, заняття спортом у години дозвілля. Однією із основних ознак згуртованого колективу є певна організаційна культура, яка виражається в загальних цінностях, символіці, нормах і правилах поведінки в колективі, вимоги до фізичного стану і моральних якостей його членів. Колектив відіграє значну роль у житті кожної людини. Перш за все в колективі задовольняється життєва потреба людей в спілкуванні та діловому взаємозв'язку, в належності людини до певної групи; в колективі людина знаходить підтримку і захист, визнання досягнень. Сприяє згуртованості колективу – формалізація норм і правил поведінки у вигляді оприлюднених документів (кодекси, правила, місія, статут тощо).

Працездатний згуртований колектив не створюється одразу, для цього потрібен час і певні умови. Перш за все, мова йде про зрозумілість цілей і завдань наукової роботи, які відповідають внутрішнім бажанням людей, для досягнення яких вони готові повністю або частково відмовитись від свободи рішень та підпорядковуватись колективу і його керівнику.

Успіх роботи колективу забезпечується *принципами*: принцип інформованості про суть проблеми і завдання дослідження; принцип ініціативи знизу – інформація про завдання дослідження має стати органічною частинкою свідомості виконавців, як справа корисна

працівникам і суспільству; принцип тотальності – це значить, що всі, хто працює над проблемою, повинні бути заздалегідь поінформовані про можливі проблеми і залучення до їх вирішення; принцип перманентної інформації – це значить, що керівник має систематично інформувати колектив про стан виконання завдання, про досягнуті успіхи чи невдачі у вирішенні завдань, про складності і зриви; принцип безперервної діяльності, закінчення однієї розробки має співпадати з визначенням нової проблеми, іншого завдання; принцип індивідуальної компенсації – урахування особистісних ціннісних орієнтацій працівників, їх потреб і інтересів; принцип урахування типологічних особливостей сприйняття інновацій різними співробітниками.

8.3. Організаційні аспекти роботи наукового колективу.

В основі організації роботи наукового колективу полягають з одного боку, вимоги діючого законодавства країни розташування та міжнародні правові акти у сфері праці, а з іншого, здобутки менеджменту (закони, функції, методи, принципи, управлінські рішення тощо).

Науково-дослідна робота – це чітко організований комплекс дій, спрямований на отримання нових знань, що розкривають суть процесів, явищ у природі, суспільстві з метою їх використання в практиці. Наукова діяльність, як будь-яка інша, вимагає певної організації праці, і ефективність її залежить як від моральних та інтелектуальних якостей працівників, так і від умов праці, матеріально-технічного забезпечення й обслуговування.

Особливістю роботи наукового колективу, що впливає на ефективність роботи є:

- висока вага інтелектуальної праці;
- імовірний характер результатів, що вимагає від науковця організованості, терпимості і вольових якостей;
- унікальність, яка обмежує використання типових методик і рішень, на відміну від матеріального виробництва;
- складність, комплексність, які підвищують вимогливість до наукових працівників при кооперації праці;
- масштабність і трудомісткість, що ґрунтується на вивченні значної кількості об'єктів і експериментальної перевірки отриманих результатів;
- зв'язок з практикою.

Організація науково-дослідної роботи – це система заходів, спрямованих на удосконалення методів і умов інтелектуальної праці, збереження здоров'я працівників на основі досягнень науки і техніки, що забезпечують найбільшу ефективність при оптимальних витратах розумової праці.

Основним завданням організацій праці є об'єднання в єдиний процес техніки і інтелектуальних можливостей наукових працівників, забезпечення

найбільш ефективного використання трудового потенціалу, матеріальних і інтелектуальних ресурсів.

Організація праці як система включає такі взаємозв'язані елементи: організація трудових процесів і робочих місць, забезпечення сприятливих умов праці; організація праці із функціонального обслуговування робочих місць; нормування й матеріальне стимулювання; розвиток творчих здібностей працівників.

Важливими принципами організації праці в науковій діяльності є: наступність (спадковість), колективність, динамічність, мобільність, самоорганізація і творчий підхід.

Науково-дослідна робота вимагає раціонального поєднання знарядь виробництва (машини, обладнання, інвентар), предметів праці (первинна інформація) і інтелектуальних елементів (алгоритм, програми, методика). Для цього всі елементи повинні бути приведені в єдину упорядковану взаємозв'язану систему, чого можна досягнути за додержання таких принципів: плановості, спеціалізації, кооперування, пропорційності розподілу ресурсів, паралельності процесів, прямоспрямованості (без дублювання), безперервності, ритмічності (рівномірності).

8.4. Робоче місце й робочий день науковця.

Розумова діяльність є складною, оскільки вона вимагає активізації уваги, процесів мислення, емоційної напруги та підвищеної чуттєвості і залежить не тільки від інтелекту працівника, а й від організації робочого місця і робочого дня. Особливістю розумової праці є те, що втома накопичується поступово, а перевтомлення настає раптово, тому доцільно чергувати розумову і фізичну працю. Ефективність розумової праці залежить від таких чинників: інтелектуальних здібностей, особливостей сили волі, стану здоров'я науковця; стану зовнішнього середовища, організації робочого місця, режиму роботи й відпочинку; розумового навантаження.

Ефективність роботи передбачає збалансованість робочих місць. Кожному працівнику, зайнятому розумовою працею, слід організувати робоче місце – закріпити за ним частину виробничої площі, забезпечити згідно з вимогами науково-дослідного процесу обладнанням, інструментами, засобами зв'язку та оргтехнікою, а також безперервне і ритмічне обслуговування робочого місця іншими службами матеріального та інформаційного забезпечення. Збалансованість робочого місця – це відповідність його функціям і вимогам певного наукового дослідження, обов'язки і права при цьому повинні бути взаємно врівноважені, тобто кожен обов'язок має бути забезпечений певним правом, а кожне право має здійснюватись за наявності певного обов'язку.

Продуктивність розумової праці значною мірою залежить від умов праці, фізіологічно-психологічного комфорту, відповідності робочого місця ергономічним вимогам. Сучасного науковця неможливо уявити без персонального комп'ютера, щоб з ним було легко і зручно працювати його слід розмістити, щоб монітор знаходився на рівні очей, відстань між ним і

обличчям науковця має бути не меншою 40 см. Клавіатуру краще розмістити на відстані 10 см від краю стола, щоб людина спиралася на стіл зап'ястями. Стілець має бути зі спинкою і, бажано, з підлокітниками. На робочому столі не повинно бути нічого зайвого. Ідеально, коли на столі лежать тільки ті документи, які потрібні в даний момент. Зліва розміщують документи, над якими ще працюють, а з права – уже підготовлені матеріали. Дотримання встановленого порядку полегшує роботу, більшість операцій здійснюється автоматично і запобігає зникненню документів, які можуть потрапити до сусіда чи в іншу папку.

При організації робочого місця необхідно врахувати вплив таких чинників, як шум, розмови, освітлення і кольорове оформлення. Недостатнє освітлення, колір стін, висота стільця, шум у приміщенні можуть бути причиною зниження працездатності та нагромадження втоми. Гарне освітлення дозволяє виконувати всю роботу не докладаючи зусиль, створює добрий настрій, посилює сприйняття матеріалу. У наукових лабораторіях найбільш ефективним є природне освітлення, але для забезпечення постійного освітлення часто використовують штучне (електролампи, лампи денного світла). На продуктивність праці науковця впливає також і температурний режим. При низькій температурі в людини німіють кінцівки, зменшується швидкість рухів. Теплий одяг, хоч і зменшує втрати внутрішнього тепла, проте пришвидшує настання втоми, висока температура підвищує почуття слабкості. Оптимальним температурним режимом у робочих приміщеннях є 18-20°C.

Протягом робочого дня працездатність змінюється, від поступового входження в роботу через високу активність до її зниження. Найсприятливішим часом для виконання творчих чи складних завдань є час з 10-ї години до 12-ї години, після чого настає деякий спад активності, у другій половині дня працездатність найвища в період з 14-ї до 17-ї години, після чого знижується. Впродовж робочого дня науковцеві потрібні невеликі перерви для відпочинку, раціональна частота і їх тривалість з часом визначається індивідуально. Для зменшення періоду входження в роботу, повноцінності відпочинку, доцільно робити перерву після виконання складного завдання. Тоді невелика перерва проходить на позитивних емоціях і сприяє швидкому відновленню сили і включенню в роботу. Але кожний працівник характеризується своєю індивідуальністю. Тому слід індивідуально вибирати час і тривалість роботи, які забезпечують найбільшу творчу продуктивність.

Також треба враховувати, що у XXI сторіччі виникли нові форми організації роботи наукового колективу, які перманентно розвиваються і викликають необхідність індивідуальної адаптації режиму праці та відпочинку науковців (наприклад, дистанційно віддалена праця за рахунок використання інтернет-технологій, високотехнологічних засобів спостереження і діагностики, застосування небезпечних потужностей і ресурсів тощо).

ПІСЛЯМОВА

Прискорення економічної динаміки у постіндустріальному суспільстві зумовлює формування наукової проблеми визначення дієвих заходів прогресивного розвитку соціально-економічних систем. А динамічні зміни у науково-технічній, економічній, політичній та соціально-культурній сферах й природному середовищі, які відбулися у минулому сторіччі, призвели до виникнення загальносвітових проблем проведення наукових досліджень. З огляду на те, що забезпечення економічного зростання та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання й країн вимагає концептуалізації теоретичного підґрунтя, питання якісного здійснення наукових досліджень стає визначальним і набуває провідного значення.

Певні кроки на цьому шляху вже здійснено, але цей процес повинен базуватися на відповідному нормативному, методологічному та методичному забезпеченні, що потребує уточнення, розвитку й оновлення навчальних планів та змісту дисциплін підготовки майбутніх фахівців.

Викладені в навчальному посібнику положення є взаємопов'язаними та становлять єдиний комплекс академічної дисципліни «основи наукових досліджень».

Позитивними особливостями комплексу методологічних і методичних положень, поданих у навчальному посібнику, є узгоджене врахування особливостей підготовки бакалаврів, магістрів та аспірантів в українській вищій школі.

Висвітлені в навчальному посібнику положення щодо основ, методології та організації наукових досліджень дозволяють забезпечити підготовку фахівців, які незабаром будуть працювати в наукових установах та навчальних закладах, на підприємствах, органах державної влади та місцевого самоврядування, а також уточнюють й доповнюють компетенції молодих вчених і практиків. Також навчальний посібник додатково вирішує такі завдання, як становлення особистості читачів, формування конструктивної громадянської позиції молоді та пошук перспективних напрямів позитивного суспільного розвитку.

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

У ході підготовки до семінарських занять студент повинен змістовно вивчити законодавчі, нормативні, статистичні та інструктивно-методичні матеріали з досліджуваних питань. Доповіді студента мають ґрунтуватися на фактичних матеріалах (монографії, підручники, посібники, статті з наукових періодичних фахових видань або інформація, наведена на офіційних сайтах органів державної влади), оригінали чи копії яких повинні бути надані для колективного ознайомлення. У доповідях студент повинен визначити сучасні фактичні форми людського розвитку. Повідомлення на семінарських заняттях повинні відтворювати власні погляди майбутнього фахівця стосовно актуальних і невирішених проблем та обґрунтовувати висновки і пропозиції, спрямовані на їх вирішення.

Сумлінне ставлення студентів до самостійної роботи дає змогу закріпити знання, отримані на лекційних і семінарських заняттях, та розширити їх зміст завдяки індивідуальному вивченню навчальної дисципліни.

Питання до семінарських занять розроблює викладач і доводить до відома студентів.

Орієнтовний зміст семінарських занять

Тема 1. Наука як продуктивна сила

Історія становлення, роль і сучасний зміст науки. Класифікація наук. Законодавчо-нормативне регулювання розвитку науки в Україні. Організація наукової діяльності в Україні. Міжнародна наукова співпраця України. Підготовка наукових кадрів та їх зайнятість в Україні.

Тема 2. Основи методології науково-дослідної діяльності

Поняття методології наукових досліджень. Аспекти методології теоретичних та емпіричних досліджень. Методи наукових досліджень.

Тема 3. Опанування та використання законів у науковому дослідженні

Закономірності у природі та суспільному житті. Закон як категорія. Закони у природничо-технічних, соціальних та гуманітарних науках. Сутність економічних законів та їх класифікація.

Тема 4. Здійснення наукового дослідження

Сутність і основні етапи здійснення наукового дослідження. Застосування системного підходу в наукових дослідженнях.

Тема 5. Інформаційна база наукових досліджень

Роль інформації та джерела наукових досліджень. Структура та призначення наукових документів. Основи збору інформаційного матеріалу для наукових досліджень. Методика пошуку прикладної інформації.

Тема 6. Методика виконання та захист курсових і дипломних робіт

Поняття, загальна характеристика та вимоги до курсових і дипломних робіт. Основні етапи підготовки курсових і дипломних робіт. Структура та оформлення курсових і дипломних робіт. Підготовка до захисту та захист курсової і дипломної роботи.

Тема 7. Організаційні аспекти формування науково-педагогічних кадрів

Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру. Здобуття та присудження наукового ступеня. Процедура присвоєння вчених звань.

Тема 8. Організація роботи наукового колективу

Етичні норми та цінність науки. Формування згуртованості наукового колективу. Організаційні аспекти роботи наукового колективу. Робоче місце й робочий день науковця.

ІНДИВІДУАЛЬНІ СЕМЕСТРОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота студента відводиться на: опрацювання програмного матеріалу, що не викладається на лекціях; підготовку до практичних (семінарських) занять, підготовку до контролю. Самостійна робота студентів щодо вивчення дисципліни проводиться шляхом опрацювання законодавчих, нормативних, статистичних та інструктивно-методичних матеріалів у паперових або електронних носіях на кафедрі, у наукових бібліотеках та за місцем проживання.

В умовах глобалізації суспільства та динамічного розвитку науково-технічного прогресу відбувається щоденне збільшення інформації, удосконалення засобів комунікації й здобуття якісно нових знань, що призводить до стрімкого оновлення нормативно-правової бази, формування нових механізмів і зміни пріоритетів наукового пошуку. Ця ситуація вимагає посилення уваги студентів до самостійного опрацювання матеріалу лекційних та практичних занять, а також пошуку нової актуальної інформації. Сумлінне відношення студента до самостійної роботи дає змогу закріпити теоретичні та практичні знання отримані на лекційних і семінарських заняттях та розширити їх зміст завдяки індивідуальному вивченню курсу навчальної дисципліни.

Перелік питань для самостійної роботи студентів

1. Історія становлення та сучасна роль науки у глобальному суспільстві.
2. Основні проблеми та тенденції сучасного розвитку науки в Україні.
3. Основи наукознавства і класифікація наук.
4. Методологія та методика наукових досліджень.
5. Методи досліджень: загальнонаукові та спеціальні.
6. Інформаційне забезпечення наукових досліджень.
7. Організаційна та дослідна стадії наукового дослідження.
8. Основні види наукових праць і вимоги до них.
9. Оформлення наукових статей.
10. Оформлення матеріалів участі у конференціях.
11. Проведення круглих столів, науково-практичних семінарів, конференцій та форумів.
12. Впровадження результатів наукових досліджень та їх ефективність.
13. Методика підготовки, оформлення та захисту курсових робіт.
14. Методика підготовки, оформлення та захисту дипломних робіт.
15. Форми підготовки науково-педагогічних кадрів.
16. Основні вимоги до підготовки та захисту дисертацій.
17. Менеджмент наукових колективів.
18. Планування наукових досліджень.
19. Організація та контроль виконання наукових досліджень.
20. Поняття, функції та структура програми соціально-економічного дослідження.

21. Оформлення наукової роботи і передача інформації.
22. Наукова організація праці.
23. Методика пошуку інформації.
24. Міжнародні наукометричні бази.
25. Міжнародна науково-технічна співпраця України.

Орієнтовна тематика рефератів

1. Роль науки у сучасному суспільстві.
2. Тенденції та перспективи розвитку науки.
3. Проблематика розвитку науки в Україні.
4. Нові форми методології наукової творчості.
5. Провідні рішення в організації наукових досліджень.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ТА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Контрольні запитання

1. Визначте історичні аспекти становлення та сучасну роль науки у глобальному суспільстві.
2. Які основні проблеми та тенденції сучасного розвитку науки в Україні?
3. Охарактеризуйте сучасний стан міжнародної науково-технічної співпраці України.
4. Які нормативно-правові акти визначають основи наукової діяльності в Україні?
5. Наведіть основи наукознавства і класифікації наук.
6. Визначте основи методології та методики наукових досліджень.
7. Надайте характеристику методів досліджень: загальнонаукові та спеціальні.
8. Як здійснюється інформаційне забезпечення наукових досліджень?
9. Охарактеризуйте організаційну та дослідну стадії наукового дослідження.
10. Які основні види наукових праць і вимоги до них?
11. Як оформлюються наукові статті?
12. Які оформлюють матеріали участі у конференціях?
13. Як проводять круглі столи, науково-практичні семінари, конференції та форуми.
14. Визначте основи впровадження результатів наукових досліджень та оцінювання їх ефективності.
15. Наведіть основи методики підготовки, оформлення та захисту курсових робіт.
16. Наведіть основи методики підготовки, оформлення та захисту дипломних робіт.
17. Які форми підготовки науково-педагогічних кадрів.
18. Які основні вимоги до підготовки та захисту дисертацій?
19. Визначте основи менеджменту наукових колективів.
20. Які етапи планування наукових досліджень?
21. Поняття, функції та структура соціально-економічного дослідження.
22. Оформлення наукової роботи і передача інформації.
23. Наукова організація праці.
24. Визначте методику пошуку практичної інформації.
25. Які вимоги до присвоєння вчених звань?

Тестові завдання

Тест 1. Науково-технічна революція, як корінне, якісне перетворення продуктивних сил розпочалася:

а) до нашої ери; б) у I ст.; в) у XVII ст; г) у середині XX ст.

Тест 2. Сфера людської діяльності щодо пізнання, систематизації та організованого вироблення відповідного різновиду знань:

а) виробництво; б) наука; в) послуги; г) мистецтво.

Тест 3. Наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок:

а) закон; б) метод; в) *гіпотеза*; г) принцип.

Тест 4. Сукупність основних ідей, понять, тлумачень в тій чи іншій галузі науки, об'єднаних в одну достовірну систему знань про об'єкт; система узагальнених знань, пояснення тих чи інших сторін дійсності:

а) *теорія*; б) практика; в) інститут; г) інституція.

Тест 5. Сукупність правил визначення понять, виведення одних знань з інших, методів, прийомів, операцій, принципів наукового дослідження у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження:

а) гіпотеза; б) метод; в) проектування; г) *методологія*.

Тест 6. Наука, яка вивчає закономірності розвитку науки, структуру і динаміку наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами та сферами матеріального та духовного життя суспільства:

а) *наукознавство*; б) філософія; в) соціологія; г) історія.

Тест 7. Ідеалізація, формалізація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, спостереження, експеримент – це:

а) принципи; б) *методи*; в) функції; г) аксіоми.

Тест 8. Сукупність складних теоретичних і практичних завдань, рішення яких визріли в суспільстві; складна ситуація, яка потребує вирішення:

а) завдання; б) методологія; в) *проблема*; г) тенденція.

Тест 9. Метод отримання первинної інформації, що ґрунтується на письмовому або усному зверненні до певної сукупності людей:

а) експеримент; б) *опитування*; в) спостереження; г) аналіз.

Тест 10. Стійкі, повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні, які визначені та пояснені дослідниками; фактологічно доведене твердження (в рамках теорії, концепції, гіпотези), що пояснює об'єктивні факти; якість явище, що володіє спільністю і повторюваністю, зафіксоване і описане:

а) *науковий закон*; б) теорія; в) гіпотеза; г) закономірності.

Тест 11. Сукупність розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети:

а) виробнича операція; б) *метод наукових досліджень*; в) промислова послуга; г) ергономіка.

Тест 12. Вивчення економічних об'єктів, які трактуються як складні і (або) великі системи:

а) моделювання; б) кабінетне дослідження; в) *системний підхід*; г) експертний метод.

Тест 13. Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формування цілей, виклад основного матеріалу дослідження, висновки, список використаних джерел:

а) елементи патенту; б) *елементи наукової статті*;

в) елементи лекції; г) елементи ділового листа.

Тест 14. Самостійна науково-дослідна робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра:

- а) диплом магістра; б) тестовий державний іспит магістра;
- в) паспорт спеціальності; г) *магістерська робота*.

Тест 15. Вихідні дані, які є результатом конкретних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду:

- а) вторинна інформація; б) маркетингова інформація;
- в) *первинна інформація*; г) економічна інформація.

Тест 16. Дисертація, монографія, наукова стаття, наукова доповідь, тези доповідей:

- а) *наукова література*; б) методи досліджень; в) рукописи; г) художня література.

Тест 17. Вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, наукові установи, організації, вищі навчальні заклади, громадські організації:

- а) *суб'єкти наукової діяльності*; б) приклади організацій;
- в) інституційні інвестори; г) суб'єкти державного бюджетування.

Тест 18. Система спеціальних знань, пов'язана з дослідженням економічних процесів і господарських комплексів, темпів, пропорцій, а також тенденцій розвитку з виявленням глибинної їх сутності і причин, що зумовлюють різні відхилення від запланованих показників, зобов'язань та з об'єктивною оцінкою їх виконання:

- а) економічне планування; б) *економічний аналіз*;
- в) економічне програмування; г) економічне прогнозування.

Тест 19. Дослідження сфери суспільних відносин, щодо виробництва, розподілу, обміну, споживання результатів людської життєдіяльності та їх раціонального використання – це:

- а) *економічне дослідження*; б) соціальне дослідження;
- в) філософське дослідження; г) політичне дослідження.

Тест 20. Функції науки:

- а) *пізнавальна, практична, культурно-виховна*;
- б) планування, організування, мотивування, контролювання, регулювання;
- в) аналіз, синтез, індукція, дедукція;
- г) науковість, ієрархічність, системність, взаємозалежність.

Тест 21. Освітній ступінь, що здобувається студентом після освоєння програм базової вищої освіти (у світовій практиці – 3-6 років навчання у вищому навчальному закладі):

- а) магістр; б) *бакалавр*; в) спеціаліст; г) аспірант.

Тест 22. Освітній ступінь, що здобувається студентом після освоєння програм повної вищої освіти та присуджується після спеціального іспиту та захисту дисертації (або єдиного державного кваліфікаційного іспиту); учений (науковий) ступінь перед кандидатом наук або доктором філософії; освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який здобув поглиблені спеціальні

інноваційні уміння та знання (у світовій практиці упродовж 1-3 роки навчання у вищому навчальному закладі):

а) доктор наук; б) доктор філософії; в) *magistr*; г) кандидат наук.

Тест 23. Кандидат наук (доктор філософії, а за англійською аббревіатурою Ph.D.) та доктор наук – це:

а) *науковий ступінь*; б) вчене звання; в) академічний статус; г) посада.

Тест 24. Доцент, старший дослідник (старший науковий співробітник), професор – це:

а) науковий ступінь; б) *вчене звання*; в) спеціальність; г) професія.

Тест 25. Асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор, заступник завідувача кафедри, завідувач кафедри, заступник декана, декан, проректор, ректор – це:

а) науковий ступінь; б) вчене звання;

в) *науково-педагогічні посади*; г) наукові посади.

Тест 26. Молодший науковий співробітник, науковий співробітник, старший науковий співробітник, інженер, інженер II категорії, інженер I категорії, провідний інженер (керівник групи обробки даних), провідний науковий співробітник (керівник проекту), начальник відділу, головний науковий співробітник (керівник напряму), головний інженер, керівник (директор) – це:

а) науковий ступінь; б) вчене звання; в) науково-педагогічні посади;

г) *наукові посади*.

Тест 27. Конструктивні підходи, що визначають яким чином функціонує об'єкт – це:

а) *принципи*; б) моделі; в) механізми; г) технології.

Тест 28. Зразки, що відтворюють, імітують будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт – це:

а) принципи; б) *моделі*; в) механізми; г) технології.

Тест 29. Розкривають внутрішню будову суб'єкта та постають пристроєм або сукупністю станів і процесів, з яких він складається – це:

а) принципи; б) моделі; в) *механізми*; г) технології.

Тест 30. Сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо – це:

а) принципи; б) моделі; в) механізми; г) *технології*.

Тест 31. Метод відмови від другорядних фактів з метою зосередження на важливих особливостях явища, яке вивчається:

а) *абстрагування*; б) аналіз; в) експеримент; г) узагальнення.

Тест 32. Метод наукового дослідження, за яким явище поділяється на складові:

а) *аналіз*; б) синтез; в) дедукція; г) індукція.

Тест 33. Метод дослідження явища в цілому, на основі об'єднання пов'язаних один з одним елементів в єдине ціле (процедура послідовних роздумів, у результаті яких із уже доведених конкретних тверджень отримують нові знання):

а) аналіз; б) *синтез*; в) дедукція; г) індукція.

Тест 34. Метод дослідження, який полягає в тому, що із загальних положень виводяться конкретні положення:

а) аналіз; б) синтез; в) *дедукція*; г) індукція.

Тест 35. Метод, при якому за конкретними фактами і явищами встановлюються загальні принципи і закони:

а) аналіз; б) синтез; в) дедукція; г) *індукція*.

Тест 36. Метод, за якого одержують нові знання про об'єкти чи явища на основі того, що вони є подібні до інших:

а) *аналогія*; б) дифузія; в) інтерв'ювання; г) абстрагування.

Тест 37. Метод дослідження явищ, процесів шляхом організації спеціальних дослідів, які забезпечують вивчення впливу окремих чинників за умови постійності інших умов або моделювання явищі процесів на практиці:

а) *експеримент*; б) візуалізація; в) графічний метод; г) гіпотеза.

Тест 38. Метод уявного створення об'єктів і умов, які не існують в дійсності та не можуть бути практично створені:

а) візуалізація; б) віртуалізація; в) формалізація; г) *ідеалізація*.

Тест 39. Метод вивчення різних об'єктів, при якому основні закономірності явищ і процесів відображаються в знаковій формі за допомогою формул або спеціальних символів:

а) спостереження; б) опитування; в) експеримент; г) *формалізація*.

Тест 40. Сукупність вихідних положень, які є незаперечними, істинними, очевидними, приймаються без доказів і постають в основі інших положень – це:

а) гіпотези; б) *аксіоматика (постулати)*; в) закони; г) тези.

Тест 41. Процес пізнання певного об'єкта (що передбачає збір, відображення та опрацювання даних) за допомогою наукового інструментарію, яке має на меті встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання суспільством:

а) метод; б) *наукове дослідження*; в) закон; г) системний підхід.

Тест 42. Сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним та утворюють певну цілісність, єдність; сукупність окремих частин, об'єднаних у ціле, що породжує нову якість, якої не мають частини – це:

а) методологія; б) модель; в) *система*; г) наукове припущення.

Тест 43. Сукупність повідомлень, яка визначає міру знань про ті чи інші явища, факти, події та їх взаємозв'язок – це:

а) комунікація; б) комунікативний процес; в) *інформація*; г) документація.

Тест 44. Наукові теорії, закони і концепції; нормативно-правові акти; нормативні матеріали (норми, стандарти, технічні умови тощо); звітні та статистичні матеріали; матеріали анкетного обстеження й особистих спостережень; програмні матеріали; архівні матеріали; матеріали конференцій, симпозіумів, нарад; сайти установ; наукові документи – це приклади:

а) *джерел наукових досліджень*; б) документів;

в) бюрократизації управління; г) методів досліджень.

Тест 45. Різновид матеріального носія із закріпленою за ним науковою інформацією, що характеризується певною логічною завершеністю і призначена для її передачі у часі і просторі та використання у науковому обігу та суспільній практиці (книга, дисертація, реферат, дипломна робота тощо):

а) патент; б) *науковий документ*; в) репозиторій; г) флешка, диск, дискета.

Тест 46. Стислий усний або письмовий виклад наукової праці, результатів наукового дослідження, змісту книги і т. ін.; доповідь на будь-яку тему, написана, зроблена на основі критичного огляду літературних та інших джерел:

а) *реферат*; б) анотація; в) рецензія; г) відгук.

Тест 47. Коротка характеристика книги, статті або рукопису, в якій викладається зміст першоджерела, перелік ключових питань і дається його оцінка:

а) реферат; б) *анотація*; в) рецензія; г) відгук.

Тест 48. Основна думка або ключове положення доповіді, лекції, статті чи іншого авторського первинного документа або наукового дослідження:

а) *теза (тези)*; б) реферат; в) анотація; г) стаття.

Тест 49. Анотація з елементами попереднього рецензування:

а) книга; б) твір; в) *резюме*; г) опис.

Тест 50. Вид наукової, літературної і художньої критики, науково-критична стаття або науковий документ, що дає оцінку досліджуваному твору

а) відгук; б) *рецензія*; в) монографія; г) бібліографія.

Тест 51. Наукова робота, яку захищають на вченій раді наукової установи для одержання наукового ступеня:

а) дипломна робота; б) курсова робота; в) дипломний проект; г) *дисертація*.

Тест 52. Самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з провідного фахового курсу або з окремих його розділів:

а) дипломна робота; б) *курслова робота*; в) дипломний проект; г) дисертація.

Тест 53. Кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі:

а) *дипломна робота*; б) курсова робота; в) компіляція; г) дисертація.

Тест 54. Форма підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації (система підготовки професорсько-викладацьких і наукових кадрів при вищих навчальних закладах або науково-дослідних інститутах):

а) *аспірантура та докторантура*; б) бакалаврат та магістратура;

в) наукові ступені; г) виробнича та наукова практика.

Тест 55. Система універсальних і специфічних моральних вимог і норм поведінки, що реалізуються в процесі суспільного життя:

а) *етика*; б) наука; в) освіта; г) практика.

Тест 56. Важливий структурний елемент будь-якої науки, що відображає особливості предмета, змісту і методу науки; основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності; група, розряд однорідних предметів, осіб чи явищ, що відрізняється від інших певними ознаками:

а) категорія; б) закон; в) теорія; г) метод.

Тест 57. Написання твору, наукової праці на підставі чужих матеріалів без самостійного дослідження та опрацювання джерел:

а) плагіат; б) компіляція; в) дисертація; г) дипломна робота.

Тест 58. Інтуїтивне пояснення явища без проміжної аргументації, без усвідомлення усієї сукупності зв'язків на основі яких робляться висновки:

а) наукова ідея; б) наукова діяльність; в) науковий твір; г) теорія.

Тест 59. Система поглядів, теоретичних положень, думок, щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю:

а) наукова концепція; б) науковий закон; в) науковий заклад; г) науково-дослідний інститут.

Тест 60. Привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора:

а) плагіат; б) компіляція; в) тези; г) реферат.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Вчений – фізична особа, яка проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження з метою здобути науковий результат.

Гіпотеза – наукове припущення висунуте для пояснення будь яких явищ або причин, які зумовлюють даний наслідок. Види гіпотез: нульова гіпотеза, описова гіпотеза, пояснювальна гіпотеза, основна робоча і концептуальна гіпотеза. Три стадії розвитку гіпотези: 1) накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущення; 2) формулювання гіпотези, обґрунтування на основі припущення прийнятої теорії; 3) перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези.

Доцент – вчене звання, яке передує вченому званню професора; посада викладача вищої школи, яка є вищою ніж старший викладач та нижчою за професора.

Категорія – важливий структурний елемент будь-якої науки, що відображає особливості предмета, змісту і методу науки. Це основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності. Група, розряд однорідних предметів, осіб чи явищ, що відрізняється від інших певними ознаками.

Компіляція – написання твору, наукової праці на підставі чужих матеріалів без самостійного дослідження та опрацювання джерел; компілювання.

Методологія наукового пізнання – сукупність вчень про принципи, форми науково-дослідницької діяльності та методи дослідження; це спосіб застосування старого знання для отримання нового.

Наукова діяльність – інтелектуальна, творча діяльність, яка спрямована на отримання нових знань. У межах наукової діяльності проводиться наукове дослідження.

Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явища без проміжної аргументації, без усвідомлення усієї сукупності зв'язків на основі яких робляться висновки. Види наукових ідей – конструктивні, деструктивні (ті, які мають або не мають значущості для наукової діяльності).

Наукова концепція – система поглядів, теоретичних положень, думок, щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю.

Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання результатом якого виступає система наукових понять та результатів.

Наукове пізнання – дослідження, яке характерне своїми особливими цілями, задачами і методами перевірки і отримання нових знань. Воно покликане освітлювати шлях практиці. Це цілеспрямована діяльність, яка складається з певних компонентів.

Науковий закон є головним елементом науки і являє собою філософську категорію, що відображає істотні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відношення та залежності між предметами і явищами об'єктивної дійсності, що впливають з їхньої сутності. Науковий закон

виявляється через сукупність одиничних, випадкових, мінливих, неповторюваних відношень; постає принципом організації та функціонування речей.

Науковий результат – нове знання здобуває в процесі фундаментальних і прикладних досліджень і зафіксоване на носіях наукової інформації.

Науковий факт – явище (або подія), яке відбиває певні об'єктивні аспекти дослідженого суб'єкту. Науковий факт є складовим елементом наукового знання, віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів. На підставі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони. Наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і достовірність. Новизна наукового факту свідчить про принципово новий, невідомий до цього часу предмет, явище або процес.

Науково-прикладний результат – нове технологічне рішення, експеримент, зразок, завершене випробування, що запроваджується у практику.

Наукознавство – це комплекс наукових дисциплін, що узагальнюють і досліджують закономірності функціонування науки.

Об'єкт науки – пов'язані між собою форми руху матерії та особливості їх відображення у свідомості людей.

Плагіат – привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора.

Поняття – думка відбита в узагальненій формі. Воно відбиває суттєві, необхідні ознаки предмету дослідження та їх взаємозначення.

Постулат – вихідне положення, твердження, яке при побудові наукової теорії приймається без доведення.

Правило – умова, якої необхідно дотримуватись, виконуючи якусь дію.

Прикладні дослідження – наукова і науково технічна діяльність, що спрямована на здобуття і використання знання у практичних цілях.

Принцип – конструктивні підходи; основне вихідне положення теорії, вчення, науки, світогляду. Якщо в основі теорії, як правило, лежить одна наукова ідея, то принципів, що її виражають, може бути кілька (наприклад, в теорії навчання: принцип наочності, свідомості, активності, систематичності, послідовності та ін.).

Професор – вчене звання, що надається найбільш кваліфікованим викладачам вищих навчальних закладів та працівникам наукових установ і лікувальних закладів, що керують науково-дослідною і лікувальною роботою; посада, яку обіймає людина з цим званням.

Склад наукового пізнання: пізнавальна діяльність спеціально підготовленої групи людей – об'єкти пізнання – предмет пізнання – особливі методи і засоби пізнання – сформовані логічні форми пізнання мовних

засобів (результати пізнання виражаються у наукових гіпотезах, висновках) – цілі, що спрямовані на досягнення знання – результат.

Суб'єкти наукової діяльності – вчені, наукові працівники, наукові установи, вищі навчальні заклади 3-4 рівня акредитації, фахівці практики, які здійснюють наукову діяльність на промислових підприємствах тощо.

Судження – думка в якій за допомогою зв'язку понять стверджується або заперчується що-небудь.

Теорія – вчення, система ідей, поглядів, положень, які спрямовані на тлумачення того чи іншого явища. Теорія – система знань, що описує і пояснює сукупність явищ певної частки дійсності і зводить відкриті в цій галузі закони до єдиного об'єднувального початку (витоку). Теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень. У теорії ці результати впорядковуються, вписуються у струнку систему, об'єднану загальною ідеєю, уточнюються на основі введених до теорії абстракцій, ідеалізацій і принципів. Теорія має бути евристичною, конструктивною і простою. До нової теорії висувають такі умови – адекватність, можливість замінювати практичні дослідження теоретичними, повнота опису явища, можливість пояснювати взаємозв'язок між різними компонентами в межах даної теорії, внутрішня несуперечливість теорії.

Умовивід – розумова операція за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження (яке пов'язано з попереднім).

Фундаментальні дослідження – наукова діяльність, яка спрямована на здобуття нових знань та закономірностей про розвиток і взаємозв'язок природи, суспільства і людини.

Цілі науки – опис, пояснювання, передбачення процесів та явищ об'єктивної дійсності, що становлять предмет вивчення на основі законів, які вона відкриває.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Навчальна та довідкова

1. Абрамов В. І. Методологія системного підходу та наукових досліджень (дослідницькі та інноваційні процеси в державній службі) : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. І. Абрамов, В. Х. Арутюнов. – К.: КНЕУ, 2005. – 178 с.
2. Арутюнов В. Х. Методологія соціально-економічного пізнання : навч. посібник. / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свінціцький. – К.: КНЕУ, 2005. – 353 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
4. Глухарев, С. М. Конспект лекцій з курсу «Методологія наукових досліджень» (Методологія економічних досліджень) (для магістрів спеціальності 8.03050401 «Економіка підприємства») / С. М. Глухарев; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 112 с.
5. Менеджмент научных исследований: теория и практика : моногр. / О. А. Джусов, О. П. Крупський, О. В. Приз, Ю. М. Стасюк. – Д. : Інновація, 2010. – 174 с.
6. Колесников О. В. Основи наукових досліджень : навч. поібн. / О. В. Колесников, 2-ге вид. випр.. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 144 с.
7. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібн. / О. В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2006. – 206 с.
8. Методичні рекомендації щодо підготовки, оформлення та захисту дипломної роботи за другим (магістерським) рівнем вищої освіти для спеціальності 242 «Туризм» // В.В. Джинджоян, С.Е. Сардак. – Дніпро: ДГУ, кафедра ЕМТД, 2017. – 27 с.
9. Методичні рекомендації щодо підготовки, оформлення та захисту дипломної роботи за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти // С. Е. Сардак, І. О. Стеблянка, А. О. Сімахова, В. О. Гришкін, В. І. Саричев та ін. – Д.: ДНУ ім. О. Гончара ФМЕ кафедра ЕУНГ, 2018. – 36 с.
10. Отношение общества и государства к науке в условиях современных экономических кризисов: тенденции, модели, поиск путей улучшения взаимодействия: Материалы международного симпозиума (Киев, 2–5 июня 2013 г.). – К.: Изд-во «Наш формат», 2013. – 448 с.
11. Сардак С. Е. Генеза та потенціал когнітивної науки [Електронний ресурс] / С. Е. Сардак, Д. В. Соловійова // Інфраструктура ринку. – 2017. – № 7. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.market-infr.od.ua/uk/7-2017>.
12. Сардак С. Е. Трансформація когнітивних підходів до пізнання [Електронний ресурс] / С. Е. Сардак, Ю. К. Братчікова // Глобальні та

національні проблеми економіки. – 2017. – № 17. – С. 27 – 29. – Режим доступу до статті: <http://global-national.in.ua/issue-17-2017>.

13. Сергієнко В. В. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посібн. / В. В. Сергієнко. – Кременчук : Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2011. – 103 с.
14. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : підручн. / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 317 с.

Нормативна та інструктивна

1. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради, 2014, № 37-38, ст. 2004. Із змінами. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 12, ст.165. Із змінами. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
3. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 34, ст. 451. Із змінами. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
4. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей» № 1057 від 14.09.2011 р. Офіційний вісник України від 17.10.2011 — 2011 р., № 78, стор. 215. Із змінами. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11/print1493547600529376>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» № 266 від 29.04.2015 р. Урядовий кур'єр от 10.06.2015 – № 102. Із змінами. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF/print1493540865714847>.

Електронні ресурси

1. Законодавство України з офіційного сайту ВР України: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Сайт Національної академії наук України: <http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx>.
3. Сайт Міністерства освіти і науки України: www.mon.gov.ua.
4. Сайт Державної служби статистики України: [http. // www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклад оформлення титульного аркушу дипломної роботи

ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет _____

Кафедра _____

ДИПЛОМНА РОБОТА

бакалавра

на тему: «Назва теми»

Виконав: студент 4 курсу, групи __-__-__

напряму/спеціальності _____ – «_____»

Прізвище І. Б.

Керівник _____ .е.н., __. Прізвище І. Б.

(підпис)

Рецензент _____ .е.н., __. Прізвище І. Б.

(підпис)

м. Дніпро – 20__

Додаток Б
Приклад оформлення завдання

ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет _____

Кафедра _____

Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр

Напрямок/Спеціальність _____ – « _____ »
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_.е.н., __. __. __.

“ ____ ”

_____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ) СТУДЕНТУ

ПОВНІСТЮ

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи (проекту) _____.

керівник роботи (проекту) _____.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом по Університету від __. __. 20__ р. № ____.

2. Строк подання студентом роботи (проекту) __. __. 20__ р.

3. Вихідні дані до роботи (проекту): дані міжнародних організацій; офіційна статистична звітність Державної служби статистики України; наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань економіки знань; нормативно-правові документи у сфері інтелектуалізації економічного розвитку.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

Вступ

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади економіки знань.

Розділ 2. Сучасний стан розвитку економіки знань у світовій економіці.

Розділ 3. Тенденції та перспективи розвитку економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку.

Висновки

Список використаних джерел

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Слайд 1. Інтелектуалізація світового економічного розвитку.

Слайд 2. Зміст і формування економіки знань.

Слайд 3. Інтелектуальна складова світового економічного розвитку.

Слайд 4. Динаміка розвитку світової економіки знань.

Слайд 5. Тенденційні сценарії інтелектуалізації світового економічного розвитку.

Слайд 6. Пріоритети, умови та прогноз формування економіки знань у світовій економіці.

6. Консультанти розділів роботи (проекту)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1,2,3	_____, _____	_____.____.20__ р.	_____.____.20__ р.

7. Дата видачі завдання _____.____.20__ р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи (проекту)	Строк виконання етапів роботи (проекту)	Примітка
1	Розділ 1. Теоретико-методологічні засади економіки знань	_____.____.20__	Виконано
2	Розділ 2. Сучасний стан розвитку економіки знань у світовій економіці	_____.____.20__	Виконано
3	Розділ 3. Тенденції та перспективи розвитку економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку	_____.____.20__	Виконано
4	Вступ	_____.____.20__	Виконано
5	Висновки	_____.____.20__	Виконано
6	Оформлення	_____.____.20__	Виконано

Студент групи ____-____-__

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник роботи (проекту)

_____.с.н., _____, _____ каф. _____

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Додаток В
Приклад оформлення анотації

АНОТАЦІЯ

Шевченко М. В. Формування економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку: __ с., __ рис., __ табл., __ джерел.

Дипломна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр з міжнародних економічних відносин». – Дніпровський гуманітарний університет, Дніпро, 20__.

Досліджено теоретичні основи, сучасний стан і тенденційні сценарії інтелектуалізації світового економічного розвитку. Визначено теоретико-методологічні засади, динаміку розгортання, пріоритети, умови та прогноз формування економіки знань у світовій економіці. Розглянуто стан реалізації, проблематику та напрями розкриття потенціалу економіки знань в Україні.

Ключові слова: економіка, знання, інтелектуалізація, світ, економічний розвиток.

ABSTRACT

_____. __. Formation of knowledge economy in conditions of intellectualization of global economic development: __ p., __ Fig., __ table, __ sources.

Thesis for obtaining educational qualification of "bachelor in international economic relations." – Dnipro University of the Humanities, Dnipro, 2017.

Investigated theoretical foundations, current status and tendentious scenario of intellectualization of global economic development. The theoretical-methodological foundations of the dynamics deployment, priorities, conditions and prediction of the formation of knowledge economy in the global economy. Reviewed the status of implementation, issues and trends realizing the potential of the knowledge economy in Ukraine.

Keywords: economy, knowledge, intelligence, peace, economic development.

Додаток Г
Приклад оформлення переліку умовних скорочень

ВОІВ	-	Всесвітня організація інтелектуальної власності
ВООЗ	-	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВТО	-	Всесвітня туристська організація
ЕКОСОП	-	Економічна і соціальна рада
ІСО	-	Міжнародна організація із стандартизації
МАР	-	Міжнародна асоціація розвитку
МОМ	-	Міжнародна організація з міграції
МОП	-	Міжнародна організація праці
ОЕСР	-	Організація економічного співробітництва й розвитку
ООН	-	Організація Об'єднаних Націй
ПРООН	-	Програма розвитку ООН
СОІВ	-	Світова організація інтелектуальної власності
ФАО	-	Продовольча і сільськогосподарська організація ООН
ЮНЕСКО	-	ООН з питань освіти, науки й культури
ЮНІСЕФ	-	Фонд ООН для допомоги дітям
ЮНКТАД	-	Конференція ООН з торгівлі й розвитку
ЮНФПА	-	Фонд ООН у галузі народонаселення
ЮНІФЕМ	-	Фонд розвитку для жінок

Додаток Д
Приклад оформлення змісту

Бакалаврська робота
ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ	
1.1. Інтелектуалізація світового економічного розвитку.....	10
1.2. Зміст і формування економіки знань.....	20
РОЗДІЛ 2	
СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	
2.1. Інтелектуальна складова світового економічного розвитку.....	30
2.2. Динаміка розвитку світової економіки знань.....	40
РОЗДІЛ 3	
НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ	
3.1. Проектування та удосконалення заходів розвитку економіки знань.....	50
3.2. Пріоритети, умови та прогноз формування економіки знань у світовій економіці.....	60
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	80

Магістерська робота
ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	9
1.1. Теоретичні основи людського розвитку.....	9
1.2. Проблематика людського розвитку у глобальному вимірі.....	19
1.3. Регіональні особливості людського розвитку.....	28
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2	
АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ.....	39
2.1. Світогосподарська динаміка людського розвитку.....	39
2.2. Характеристика глобальної проблематики у сфері сталого розвитку.....	50
2.3. Регіональні аспекти людського розвитку.....	59
Висновки до розділу 2.....	60
РОЗДІЛ 3	
СФЕРИ ТА УМОВИ ПОДОЛАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ.....	70
3.1. Визначення головних проблемних явищ та деструктивних тенденцій людського розвитку.....	70
3.2. Напрями оптимізації та умови розв'язання глобальної проблематики людського розвитку.....	80
3.3. Заходи подолання регіональних деструкцій людського розвитку.....	89
Висновки до розділу 3.....	90
ВИСНОВКИ.....	101
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	103
ДОДАТКИ.....	114

Додаток Е
Приклад оформлення вступу

ВСТУП

В ХХІ ст. у світі відбувається поступовий еволюційний перехід до нового економічного укладу, зумовленого технологічними, фінансовими та екологічними змінами, використанням наукоємних і високопродуктивних видів виробництва. Внаслідок розгортання інтелектуалізації як глобальної тенденції, наука перетворюється на безпосередню виробничу силу суспільства, коли усе зростаючу частину доходів передові країни отримують не від продажу промислової продукції, а від торгівлі новими технологіями й наукоємною та інформаційною продукцією. У зв'язку з цим розвиток економіки знань, долаючи негативні конкурентні впливи й гідно відповідаючи на виклики глобально кризового розвитку, є нагальним викликом для усіх країн світу.

Економіка знань як багатомірною категорія сформована внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і сполучає результати праці більшості сфер людської життєдіяльності, з включенням усе більшої чисельності людей у процес формування та використання нових знань, масово використовуючи можливості культурного та духовного збагачення глобалізованого світу. Дане спрямування спільного розвитку несе в собі потенціал нагромадження та обміну новими знаннями як науково-технічного, так і гуманітарного змісту. Відповідно комплексне опанування змістових характеристик економічних змін, факторів, причин і наслідків реалізації економіки знань є завданням актуальним і своєчасним для наукового пошуку.

Різні аспекти інтелектуалізації світового економічного розвитку та формування економіки знань досліджували у своїх працях такі українські вчені як В. К. Врублевський, В. М. Геєць, О. А. Грішнова, О. О. Другов, Н. І. Дучинська, М. З. Згуровський, Д. Г. Лук'яненко, Л. Ю. Мельник, Н. П. Мешко, А. О. Самойленко, С. Е. Сардак, В. П. Семиноженко, Л. І. Федулова та інші.

На пострадянському просторі даною проблематикою займалися такі науковці, як: А. В. Бузгалін, М. Т. Делягін, А. І. Добринін, С. А. Дятлов, М. П. Карпенко, Б. Н. Кузик, Е. Д. Циренова, Ю. В. Яковець та інші.

Фундаментальний внесок у розробку цього напрямку досліджень здійснили західні вчені: Д. Белл, Б. Годін, М. Кастельс, І. Майлз, Ф. Махлуп, М. Порат, М. Портер, Ф. Хайек, Й. Шумпетер та інші.

Однак у науковій літературі недостатньо дослідженими залишаються питання проведення комплексного аналізу тенденцій розвитку економіки знань, ідентифікації теоретико-методологічне підґрунтя дослідження генезису базових категорій економіки знань, формування базису оцінних індикаторів та методичного інструментарію оцінки складових економіки знань. Зазначене визначило тему дослідження, його мету і завдання.

Метою даної роботи є теоретичне узагальнення та розробка науково-методичних основ формування економіки знань у світовому та національному просторі.

Для досягнення мети в роботі визначені наступні завдання:

- визначити теоретичне підґрунтя інтелектуалізації світового економічного розвитку;
- дослідити зміст і формування економіки знань;
- ідентифікувати інтелектуальну складову світового економічного розвитку;
- визначити динаміку розвитку світової економіки знань;
- дати оцінку стану реалізації та проблематика економіки знань в Україні;
- проаналізувати тенденційні сценарії інтелектуалізації світового економічного розвитку;
- обґрунтувати пріоритети, констатувати умови та надати прогноз формування економіки знань у світовій економіці;
- запропонувати напрями розкриття потенціалу економіки знань в Україні.

Предметом дослідження є формування теоретико-прикладних основ економіки знань.

Об'єктом дослідження є процес інтелектуалізації світового економічного розвитку.

Методологічна база роботи формувалась на основі праць класиків економічної теорії та економіки знань, джерел навчальної, монографічної та періодичної літератури з обраної теми, видань, досліджень та звітів міжнародних організацій.

Інформаційну базу дослідження склали статистична звітність міжнародних організацій, наукова та експертна документація, дані Державної служби статистики України.

Під час дослідження автором застосовано системний підхід та методи: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогій, ототожнення, узагальнення, абстрагування, пояснення і класифікації, економіко-математичні та статистичні методи.

Практична значущість роботи полягає в тому, що висновки, які містяться в ній і рекомендації щодо формування економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку можуть бути використані міжнародними організаціями, органами державної влади та місцевого самоврядування, компаніями, науковими та освітніми установами.

Додаток Ж

Приклад оформлення початку розділу

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

1.1. Інтелектуалізація світового економічного розвитку

Світовий економічний розвиток є процесом зміни якості або переходом від одного якісного стану до іншого сфери суспільних відносин, щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання результатів людської діяльності у загальносвітовому масштабі. Внаслідок перманентного розгортання НТП та революційних змін у науці і техніці однією з провідних економічних тенденцій у глобальній економіці постає інтелектуалізація. Проявляється це через зростання ролі освіти та науки, збільшення ваги розумової праці, підвищення інтелекту населення, культури, підприємливості, творчих та інших здібностей. Дане спрямування світового економічного розвитку детермінує покращання інтелектуального рівня суспільства, що вимагає наукового дослідження глобального впливу інтелектуалізації на процеси і явища у різних сферах людської життєдіяльності.

Різномічні аспекти інтелектуалізації зроблено у дослідженнях закордонних науковців: Д. Белла, П. Дж. Б'юкенена, П. Друкера, Т. Сакаїя, А. Тоффлера, Г. Хайнзона та ін. На пострадянському просторі інтелектуалізацію досліджено у роботах А. Александрової, М. Артюхіна, М. Бондар, С. Бондиревої, Т. Заславської, І. Івахнюка, В. Іноземцева, В. Касаткіної, Д. Колесова, Л. Рибаківського, І. Цапенко. Дане питання розглянуто у працях українських вчених: Л. Антонюк, О. Білоруса, В. Врублевського, О. Гаврилюка, В. Гейця, О. Грішної, О. Другова, А. Колота, Е. Лібанової, Д. Лук'яненка, А. Поручника, С. Сардака, А. Самойленко, В. Семиноженка, А. Філіпенка.

Але у вищенаведених працях концептуальний зміст інтелектуалізації світового економічного розвитку чітко не ідентифіковано і визначення певних термінів не набуло уніфікованих дефініцій, тому перейдемо до розгляду визначення змісту даної категорії.

У тлумачному словнику української мови інтелектуалізація визначається як «проникання інтелектуалізму в життя людей, насичення його розумовою діяльністю. Збільшення, посилення в чому-небудь духовних, розумових, інтелектуальних засад... Інтелектуалізація праці – збільшення питомої ваги розумових функцій працівника на основі науково-технічного прогресу» [7, с. 500].

Додаток 3
Приклад оформлення графічних матеріалів

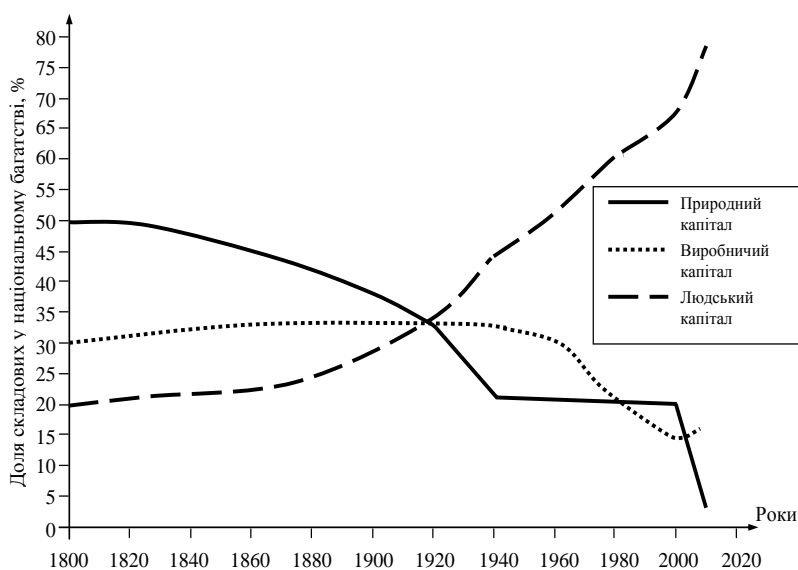

Рис. 2.3. Динаміка структури національного багатства розвинутих країн (у %) [34, с. 186]

Таблиця 3.1

Динаміка і прогноз елементів соціокультурної сфери глобальної цивілізації* [51, с. 231]

Критерій	Вид оцінки	2000	2010		2020		2030		2050	
			А	Б	А	Б	А	Б	А	Б
Наука	1	14	13	14	13	15	12	16	12	17
	2	100	93	100	93	107	86	114	86	121
Освіта	1	17	17	18	16	19	16	20	16	21
	2	100	100	106	94	112	94	118	94	124
Культура	1	12	12	12	11	13	11	13	10	14
	2	100	100	100	92	108	92	108	83	117
Етика	1	11	11	12	11	13	10	13	10	13
	2	100	100	109	100	119	91	119	91	119
Ідеологія	1	17	17	18	16	19	15	19	14	20
	2	100	100	106	94	122	88	112	82	118
Соціально-культурна сфера	1	71	71	73	67	78	64	81	63	84
	2	100	100	103	94	110	90	114	89	118

Примітки:

А – інерційний сценарій, Б – інноваційно-проривний сценарій,
1 – оцінка у балах, 2 – оцінка у % до 2000 р.

Лінія експоненціального тренду побудована за формулою:

$$Y = ae^{bx}, \quad (5.13)$$

де Y – залежна змінна,
 a, b – параметри,
 e – константа,
 x – незалежна змінна, роки.

Додаток И
Приклад оформлення висновків

ВИСНОВКИ

Під час проведеного дослідження досягнуто зазначеної мети щодо теоретичного узагальнення та розробки науково-методичних основ формування економіки знань у світовому та національному просторі й виконано усі поставлені завдання. Основні висновки та результати полягають у наступному.

1. Світовий економічний розвиток є процесом зміни якості або переходом від одного якісного стану до іншого сфери суспільних відносин, щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання результатів людської діяльності у загальносвітовому масштабі. Внаслідок перманентного розгортання НТП та революційних змін у науці і техніці однією з провідних економічних тенденцій у глобальній економіці постає інтелектуалізація. Проявляється це через зростання ролі освіти та науки, збільшення ваги розумової праці, підвищення інтелекту населення, культури, підприємливості, творчих та інших здібностей. Інтелектуалізація охоплює усі сфери людської життєдіяльності й виникають похідні поняття «інтелектуалізація соціуму», «інтелектуалізація економіки», «інтелектуалізація виробництва», «інтелектуалізація господарської діяльності» та «інтелектуалізація праці». Також інтелектуалізація вплинула на розвиток основних форм міжнародних економічних відносин: міжнародну торгівлю, міжнародну кооперацію виробництва, міжнародний науково-технічний обмін, міжнародний рух капіталу, міжнародні валютно-фінансові відносини та міжнародну трудову міграцію.
2. Економіка знань як багатовимірною категорією пов'язана в сучасному вимірі, перш за все, з розвитком інформаційних комунікаційних технологій, що охопили більшість сфер людської діяльності, з включенням більшості людей в процес діяльності формуванням та використанням нових знань, з масовим використанням можливостей культурного та духовного збагачення глобального світу, що несе в собі можливості нагромадження та обміну новими знаннями як науково-технічного, так і гуманітарного змісту. Формування «економіки знань» розпочато наприкінці XIX ст. і має певну генезу періодизації, яка продовжує розгортатися і у XXI ст., що впливає на змістове наповнення та сферу застосування даного терміну.
3. Дослідження інтелектуальної складової світового економічного розвитку засвідчило, що динаміка розгортання НТП у глобальному вимірі перманентно прогресує. У світі безупинно зростає кількість науковців, наукових публікацій, наукових видань, науково-дослідних установ, освітніх і навчальних закладів, чисельність яких вимірюється мільйонами. Усе це підтверджує зростання ролі інтелектуальної активності та людського капіталу у XX-XXI ст. Але стан інтелектуалізації національних економік світу відрізняється між собою та характеризується за численними показниками. Беззаперечними лідерами визнаються економічно розвинуті країни, які прогресують та формують політичну стабільність, соціально-економічні стандарти, науково-технічний прогрес і визначають майбутні пріоритети. І слід зазначити, що в умовах глобалізації, прогресивний розвиток національних економік може відбуватися лише за умови підвищення рівня їх інтелектуалізації, за рахунок насичення життя людей, економічних відносин і виробництва розумовою діяльністю, знаннями, творчістю, інноваційністю, культурою, етикою та врахування досвіду історичної спадщини.
4. Не зважаючи на поширення термінологічно-концептуального змісту економіки знань, факт становлення економіки знань або постіндустріального суспільства не прийнятий широкою громадськістю, її вимірювання не носять систематичного

характеру, а вибір показників прямо залежить від змісту тієї чи іншої теоретичної або політичної тенденції. Лише на початку 2000-х років з'явилися перші комплексні індекси різних установ, що дозволяють оцінити успіхи країн, регіонів в їх русі до суспільства майбутнього. Універсального та загально визнаного методологічного підходу до дослідження економіки знань наразі не існує. Спроби дати кількісну характеристику економіки знань є лише деяким наближенням до розкриття її потенціалу. Різні системи індексів, що пропонують розраховувати міжнародні організації, а також рейтинги, побудовані на їх основі, різняться за методологією розрахунку, структурою та співвідношенням використаних кількісних та якісних показників.

5. У цілому можна припустити, що, за наявними тенденціями кількість результатів творчої діяльності у XXI ст. буде зростати і кожне відкриття буде породжувати цілу серію нових відкриттів. Надалі спостерігатиметься: ускладнення виробництва та систем навчання, продукування нових знань і технологій, оцінювання людських ресурсів за світовими вимогами і стандартами, зростання обсягу інформації та інформаційного навантаження на людину, прискорення старіння знань, інтелектуалізація праці та збільшення частки висококваліфікованої праці, зростання потреби застосування творчого пошуку заради отримання конкурентних переваг, зростання ролі моди, підвищення рівня конкуренції на ринку праці, ускладнення розвитку професійної кар'єри внаслідок підвищення вимог до людських ресурсів, зростання продуктивності праці, збагачення широких верств населення, отримання доступу до інформації, зростання штучного (віртуального) середовища у людській життєдіяльності. Розгортання даних тенденцій неминуче викликатиме необхідність вирішення нинішніх і майбутніх проблем у світовому масштабі: зменшення кількості необхідних робочих місць, забруднення навколишнього середовища, структурні зміни на ринку праці, перерозподіл світових природних ресурсів і територій, розгортання світового конфлікту тощо. А перспективи світового економічного розвитку мають сценарний – позитивний, нейтрально-подібний або негативний характер.
6. Дослідження формування економіки знань у світовій економіці засвідчило про процес переходу до наступної стадії суспільної формації – економіки яка характеризується наступними факторами: частка людського капіталу в національному багатстві країни постійно зростає; внесок громадян з вищою освітою в людський капітал країни стає домінуючим; когнітивний (пізнавальний) потенціал людини стає найважливішим елементом світової економіки і визначальною стає роль безперервної когнітивної (пізнавальної) діяльності всього економічно активного населення; зростає частка професій, що вимагають вищої професійної освіти, як мінімум, на рівні бакалаврату; відбувається перехід до безперервного когнітивного інтегрального виробничо-освітнього навчання в інформаційних середовищах.

Додаток К
Зразок оформлення списку використаних джерел

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Книга (один автор)	Сардак С. Е. Управлінсько-регуляторні аспекти розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації : моногр. / С. Е. Сардак. – Д. : Вид-во ДНУ, 2012. – 460 с.
Книга (два автора)	Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.
Книга (три автора)	Тимошенко Л. М. Людський розвиток : навч. посіб. / Л. М. Тимошенко, С. Е. Сардак, О. В. Більська. – Д. : Вид-во ДНУ, 2010. – 192 с.
Книга (чотири автора)	Регіональна економіка : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак, В. В. Джинджоян, О. О. Чубарь. – Д. : ДНУ, 2011. – 596 с.
Книга (п'ять і більше авторів)	Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : підручник / [В. О. Ткач, І. Л. Сазонець, С. Е. Сардак та ін.] ; за ред. І. Л. Сазонця. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 452 с.
Словники	Світова економіка і міжнародні відносини : понятійно-термінологічний словник / за ред. І. Л. Сазонця, Н. В. Стукало, О. М. Сазонець, М. А. Шепелева. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 575 с. Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. – 2-ге вид., оновл. — К. : К.І.С., 2006. – 138 с.
Багатотомний документ	Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : Особенная часть : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. — Х. Право, 2002. —Т. 4: Косвенные налоги. – 2007. – 534 с.
Без автора	Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця ХІХ — початку ХХ століття : [антологія / упоряд.: Л. Таран, О. Лагутенко]. — К. : Грані-Т, 2007. — 190, [1] с.
Частина книги	Сардак С. Е. Пріоритетні напрями та важелі розкриття соціально-економічного потенціалу держави в умовах глобалізації / С. Е. Сардак, А. В. Ставицька // Сучасна Україна в глобальному середовищі : стратегічні орієнтири економічного розвитку : колект. моногр. / [Н. В. Стукало, Н. П. Мешко, Л. М. Тимошенко та ін.]. – Д. : Інновація, 2015. – С. 332 – 346. Sardak S. Conceptual aspects of global human resource management / S. Sardak, A. Samoilenko, O. Don // Theoretical, methodological and practical foundations of human resources management: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi. – ISMA University. – Riga: "Landmark" SIA, 2016. – P. 49 – 58. Sardak S. E. Innovation factors of national economy competitive development / S. E. Sardak, N. Ye. Skrypnyk, O. V. Bilskaya, A. O. Simakhova // Pliashenko, S.M., Strielkowski, W. (eds.). Managing economic growth: marketing, management, and innovations. 1 st edition, Prague Institute for Qualification Enhancement: Prague, 2016. – P. 22 – 32.
Стаття (друковане видання)	Сардак С. Е. Життєвий цикл соціально-економічних систем / С. Е. Сардак // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 1. – С. 157 – 169. Богодистов Е. В. Динамические способности: сравнение методов измерения на примере малых и средних предприятий Украины / Е. В. Богодистов, А. П. Крупский, С. Э. Сардак // Економічний простір. – 2016. – № 110. – С. 139 – 161. Sardak S. Global innovations in tourism / S. Sardak, V. Dzhyndzhoian, A. Samoilenko // Innovative Marketing. – 2016. – № 3. – С. 45 – 50.
Стаття (електронний журнал)	Сардак С. Е. Потенціал економічного розвитку АСЕАН [Електронний ресурс] / С. Е. Сардак // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2016. – № 5. – Режим доступу до ресурсу: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/5-2016-ukr .
Тези доповідей на конференції	Сардак С. Е. Глобальні фактори світогосподарського розвитку / С. Е. Сардак // Матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Глобальні детермінанти світогосподарського розвитку» (Дніпропетровськ, 14 квітня 2016 р.). – Д. : ДНУ. – С. 110 – 112. Sardak S. E. The concept of state economic policy of regulation of human resources international movement of Ukraine in the context of global intellectualization / S. E. Sardak, A. O. Samoilenko // International Scientific Conference Economy and Society: modern foundation for human development: Conference Proceedings, Part 2, October 31, 2016. Leipzig, Germany: Baltija Publishing. 272 pages. – p. 62 – 64.
Законодавчі та нормативні документи	Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань). Медицина статистика : зб. нормат. док. / упоряд. та голов. ред. В. М. Заболотько. – К. : МНІАЦмед. статистики : Медінформ, 2006. – 459 с. – (Нормативні директивні правові документи). Експлуатація, порядок і терміни перевірки запобіжних пристроїв посудин, апаратів і

	трубопроводів теплових електростанцій :СОУ-НЕС 39.501:2007. –Офіц. вид. –К. : ГРІФРЕ : М-во палива та енергетики України, 2007. — VI, 74 с. —(Нормативний документ МінпаливенергоУкраїни. Інструкція).
Стандарти	Графічні символи, що їх використовують на устаткуванні. Показчик та огляд (ISO 7000:2004, IDT) : ДСТУ ISO 7000:2004. – [Чинний від 2006-01-01]. –К. : ДержспоживстандартУкраїни2006. –IV, 231 с. – (Національний стандарт України).
Авторські свідоцтва	А. с. 1007970 СССР, МКИЗ В 25 J 15/00. Устройство для захвата неориентированных деталей типа валов / В. С. Ваулин, В. Г. Кемайкин (СССР). – № 3360585/25–08 ; заявл. 23.11.81 ; опубл. 30.03.83, Бюл. № 12. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір «Методологія організації глобального бізнеса» / С. Е. Сардак (Україна). – № 66769 від 19.07.2016 р. (Заявка № 67307 від 23.05.2016 р. Реєстрація авторського права на твір – Державна служба інтелектуальної власності України). Офіційний бюлетень «Авторське право і суміжні права». – 2016. – № 42. – С. 167. Опубліковано 28.10.2016 р. https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=http%3A%2F%2Fme.gov.ua%2FFiles%2FGetFile%3Flang%3DUk-UA%26fileId%3D2b2d6231-9715-4753-a1fe-0decbeeb22da http://sips.gov.ua/i_upload/file/BULETEN_Avt_Pravo_42_2016.pdf .
Дисертації	Сардак С. Е. Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів : дис... д-ра ек. наук : 08.00.02 / Сардак Сергій Едуардович ; ДНУ ім. О. Гончара. – Д., 2013. – 586 с.
Автореферати	Сардак С. Е. Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів : автореф. дис... д-ра ек. наук : 08.00.02 / Сардак Сергій Едуардович ; КНЕУ ім. В. Гетьмана. – К., 2014. – 34 с.
Атласи	Україна : екол.-геогр. атлас : присвяч. всесвіт. дню науки в ім'я миру та розвитку згідно з рішенням 31 сесії ген. конф. ЮНЕСКО/ [наук. редкол.: С. С. Куруленко та ін.] ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України [та ін.]. – / [наук. редкол.: С. С.Куруленко та ін.]. –К. : Варта, 2006. – 217, [1] с. Анатомія пам'яті : атлас схем і рисунків провідних шляхів і структур нервової системи, що беруть участь у процесах пам'яті : посіб. для студ. та лікарів / О. Л. Дроздов, Л. А. Дзяк, В. О.Козлов, В. Д. Маковецький. – 2-ге вид., розшир. та доповн. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 218 с.
Матеріали з Інтернету (укр)	Виклики ХХІ століття економіці і суспільству України : постанова Президії Національної Академії Наук України від 11.07.2007 р. № 198. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2007/regulations/Pages/198.aspx . – Назва з екрану. Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ . – Назва з екрану.
Матеріали з Інтернету (рос)	Бестужев-Лада И. В. Глобальная демографическая революция и будущее человечества. – Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/2004/0153/analit01.php . – Загл. с экрана.
Матеріали з Інтернету (англ)	UN, Department of Economic and Social Affairs. World Population to 2300. – Access mode : http://www.un.org/esa/population/publications/longrange2/WorldPop2300final.pdf . – Title from screen.

Додаток Л
Приклад оформлення додатків

Додаток А
Інтелектуалізація світового розвитку

Рис. А.1. Структура індексів знань Світового банку*

* складено автором за даними [28; 54].

Таблиця А.2

Динаміка і прогноз технологічного рівня локальних цивілізацій світу у 1950–2050 рр.*[40, с. 327]

Цивілізації 5-го покоління	1950	1960	1970	1980	2010	2020	2030	2040	2050
Світ у цілому	2,1	2,4	2,7	2,9	3,7	3,8 ^а 3,9 ^б	4,3	4,7	4,9
Північноамериканська	3,0	3,3	3,7	3,9	4,7	4,9	5,2	5,5	5,7
Західноєвропейська	2,6	2,9	3,4	3,7	4,4	4,5	4,9	5,2	5,4
Східноєвропейська	2,2	2,5	2,9	3,2	3,7	3,9	4,2	4,5	4,8
Євразійська	2,3	2,7	3,1	3,4	3,5	3,7	4,1	4,4	4,6
Японська	2,4	3,0	3,5	3,8	4,5	4,7	5,0	5,3	5,7
Китайська	1,8	2,2	2,5	2,3	3,3	3,5	3,8	4,1	4,2
Індійська	1,6	1,9	2,2	2,5	3,1	3,3	3,6	3,9	4,1
Буддійська	1,5	1,8	2,2	2,5	3,5	3,7	4,1	4,4	4,7
Мусульманська	1,4	1,6	1,9	2,3	2,7	2,9	3,3	3,6	3,8
Латиноамериканська	2,1	2,5	2,7	2,9	3,5	3,7	4,0	4,3	4,5
Африканська	1,3	1,7	1,9	2,1	2,4	2,6	2,9	3,2	3,4
Океанічна	2,5	2,7	3,0	3,3	4,7	4,3	4,6	4,9	5,1
Цивілізації з високим доходом	2,6	3,7	4,1	4,2	4,5	4,7	5,1	5,3	5,5
Цивілізації з низьким доходом	1,7	2,5	2,8	2,9	3,4	3,7	4,1	4,5	4,8
Розрив між цивілізаціями з вищим та нижчим технологічним рівнем, раз	2,0	2,1	1,9	1,7	1,7	1,8	1,9	1,7	1,5

* Примітки: ^а – інерційний сценарій; ^б – сценарій інноваційно-технологічного прориву.

Додаток М
Приклад рецензії

ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

РЕЦЕНЗІЯ

на випускню кваліфікаційну роботу (проект)

Здобувач вищої освіти Шевченко М. В.

Тема «Формування економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку».

Спеціальність (напрямок підготовки), група 6.030203 «Міжнародні економічні відносини», група ВВ-14-1.

Обсяг випускної кваліфікаційної роботи (проекту) 90 сторінок.

Кількість аркушів креслень 14.

Кількість сторінок пояснювальної записки 70.

1. Короткий зміст випускної кваліфікаційної роботи (проекту) та прийнятих рішень.

Останнім часом набула значущості проблематика формування економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку. І економіка знань, маючи тривалу історію свого становлення відповідає на глобальні виклики. Тому звернення до даної теми робить дослідження актуальним.

Тема розкрита у відповідності із завданням, відносно повно і різнобічно у логічній послідовності з виокремленням сучасної проблематики міжнародних економічних відносин і обґрунтуванням тенденцій їх розвитку.

2. Висновок про відповідність випускної кваліфікаційної роботи (проекту) завданню.

Завдання повністю відповідає випускній кваліфікаційній роботі. Здійснено систематизацію, наведено аналіз, закріплено теоретичні знання і практичні уміння випускника. Завдання розроблено згідно мети дослідження.

3. Характеристика виконання кожного розділу роботи, рівень відповідності останнім досягненням науки і техніки та передовим методам роботи.

У ході виконання дослідження в першому розділі автор розглянув теоретико-методологічні засади економіки знань, які склалися на останній час і критично оцінив деякі з них в контексті відповідності сучасним науковим здобуткам. Обрана до дослідження тема по-різному тлумачиться науковими працівниками, в силу чого, дослідження категорій у сфері економіки знань можна кваліфікувати як складне рішення актуальної задачі сьогодення.

У другому розділі здійснено аналіз сучасного стану розвитку економіки знань у світовій економіці. При цьому автор вільно володіє прийомами аналізу і синтезу, що дозволило надати рішенням комплексного характеру.

Третій розділ характеризується достатньо повним розкриттям тенденцій та перспектив розвитку економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку.

4. Негативні особливості виконання роботи.

У прагненні охопити весь спектр питань глобальної проблематики людського розвитку, студенту не вдалося уникнути деяких недоліків, а саме:

5. Позитивні особливості виконання роботи.

Робота визнається як самостійно виконана в силу специфічного підходу і оригінального рішення здавалось би уже розроблених попередниками питань. Дипломна робота виконана у відповідності з вимогами випускової кафедри та стандартів щодо наукових праць, діловою українською мовою, доступним стилем.

6. Оцінка графічного оформлення та пояснювальної записки.

В роботі успішно використано графічне оформлення та в повній мірі представлено матеріал у схематичному виразі.

7. Загальний відгук про роботу.

Дипломна робота Шевченка М. В. «Формування економіки знань в умовах інтелектуалізації світового економічного розвитку», виконана у відповідності із завданням, відповідає вимогам стандартів до робіт бакалаврського рівня, відтворює ступінь його теоретичної підготовки, знання і володіння інструментарієм економічного аналізу міжнародних економічних відносин та уміння самостійно проводити актуальні дослідження.

8. _____ Інші _____ зауваження.

9. Оцінка випускної кваліфікаційної роботи (проекту).

Рекомендована оцінка « _____ ».

Рецензент
к.е.н., доцент

(підпис)

Л. М. Савчук

Додаток Н
Приклад відгуку наукового керівника

ВІДГУК
на дипломну роботу студента групи ВВ-14-2
кафедри економіки та менеджменту туристичної діяльності

Шевченка Михайла Вадимовича

Тема роботи: Світовий ринок енергоносіїв і проблемні питання участі у ньому України.

Обсяг роботи: __ сторінок, __ рисунків, __ таблиць, __ джерел.

Актуальність та значимість дослідження: Визначення проблемних питань участі України у світовому ринку енергоносіїв є складовим елементом розвитку національного господарства. У цьому контексті постає необхідність охарактеризувати основні здобутки України у сфері енергетики, що і обумовлює актуальність даної теми.

Розкриття теми: Тема розкрита у відповідності з завданням, відносно повно і різнобічно у логічній послідовності.

Рівень використання теоретичних знань: У ході виконання дослідження автор визначив форми оптимізації взаємозв'язку світового та українського ринків енергоносіїв.

Ступінь складності вирішених завдань: Обрана до дослідження тема по-різному тлумачиться практичними працівниками в силу чого сам факт проникнення у зміст проблеми можна кваліфікувати як складне рішення задачі сьогодення.

Глибина і комплексність підходу при аналізі проблеми дослідження: Дослідження характеризується широким охопленням даних щодо аналізу енергетичної політики України, і проникненням в зміст, природу і механізм процесів функціонування ринків енергоносіїв.

Рівень самостійності виконання роботи: Робота визначається як самостійно виконана в силу специфічного підходу та оригінального рішення відомих питань при розробці даної тематики.

Практичне значення, прогресивність й обґрунтованість запропонованих заходів: Основні положення і висновки дипломної роботи можуть бути використані підприємцями та органами законодавчої і виконавчої влади при розробці енергетичної політики України.

Якість оформлення роботи: Робота виконана у відповідності з вимогами випускової кафедри та стандартів щодо наукових праць, діловою українською мовою, доступним стилем.

Недоліки роботи: _____.

Загальні висновки та оцінка роботи

Дипломна робота Шевченка М. В. «Світовий ринок енергоносіїв і проблемні питання участі у ньому України» виконана у відповідності до завдання, відповідає вимогам стандартів, відтворює рівень теоретичної підготовки, знання і володіння інструментарієм економічного аналізу та уміння самостійно проводити актуальні дослідження, в силу чого заслуговує оцінки « _____ ».

Науковий керівник,
к.е.н, доцент, доцент кафедри _____
«__» _____ 20__ р.

К. М. Ткаченко

Додаток М

Додаток 1 до Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам (підпункт 4 пункту 1 розділу II)

ПЕРЕЛІК

рекомендованих міжнародних тестів на знання англійської мови як іноземної

Провайдер	Назва іспиту
IELTS Test Partners	IELTS
British Council	APTIS (British Council)
Cambridge English	Cambridge English: First (FCE), Cambridge English: Advanced (CAE), Cambridge English: Proficiency CPE, Cambridge English: Business Vantage (BEC Vantage), Cambridge English: Business (Higher), Cambridge English: Business Language Testing Service (BULATS)
Pearson	Pearson Test of English (PTE)
Pearson	Pearson EDEXCEL (English as a Second language)
Trinity College London	Integrated Skills in English (ISE)
ETS (Education Testing Service)	Test of English as a Foreign Language (TOEFL)
Pearson/London Chamber of Commerce and Industry (LCCI)	English for Specific Purposes, London Chamber of Commerce and Industry LCCI

Навчальне видання

**Навчальний посібник до вивчення дисципліни
«Основи наукових досліджень»**

Доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та управління
національним господарством факультету міжнародної економіки
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Сардак Сергій Едуардович

Тираж 100 екз.